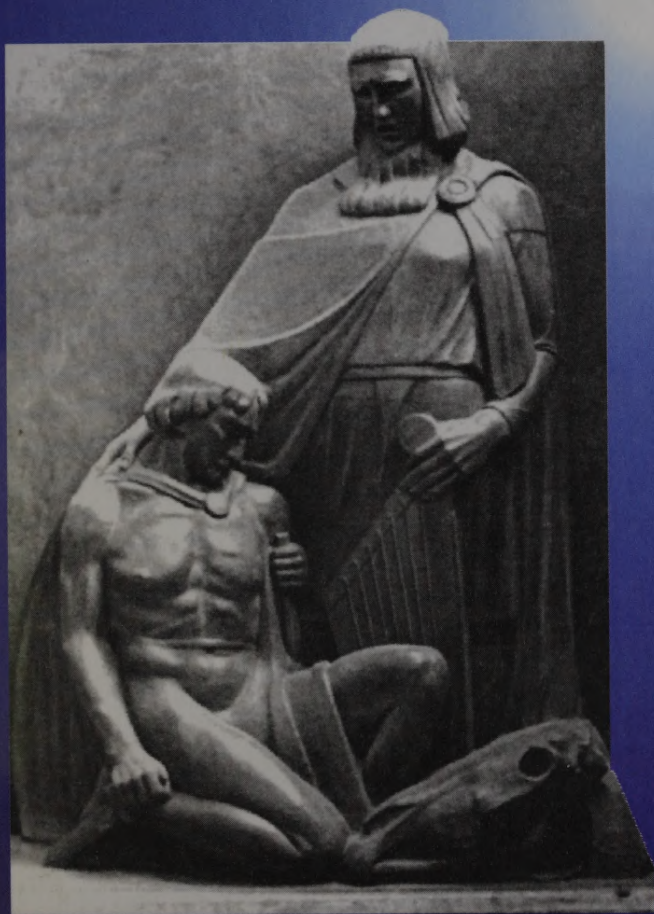

Indulis
Kēniņš

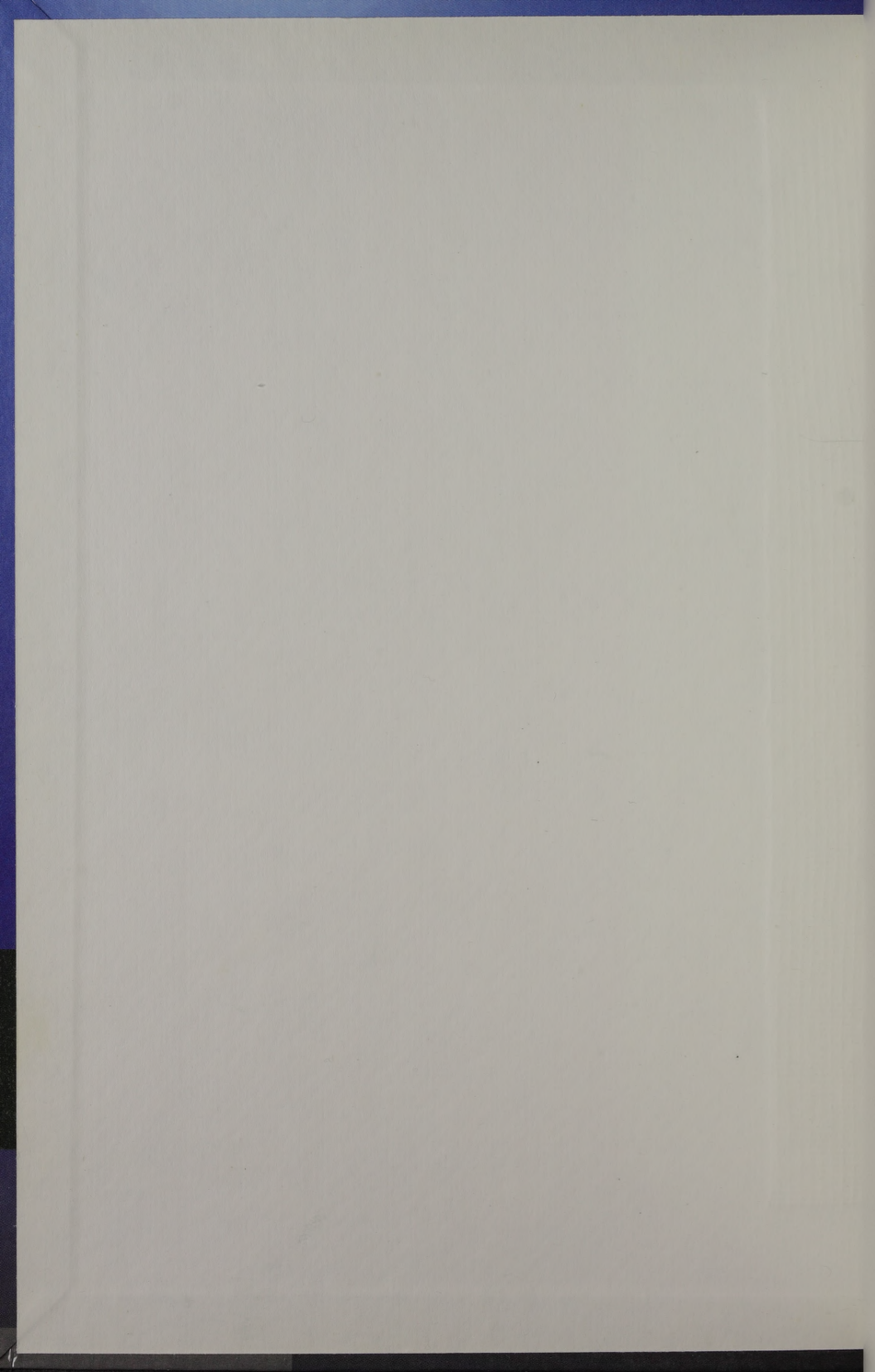
LATVIJAS VĒSTURE

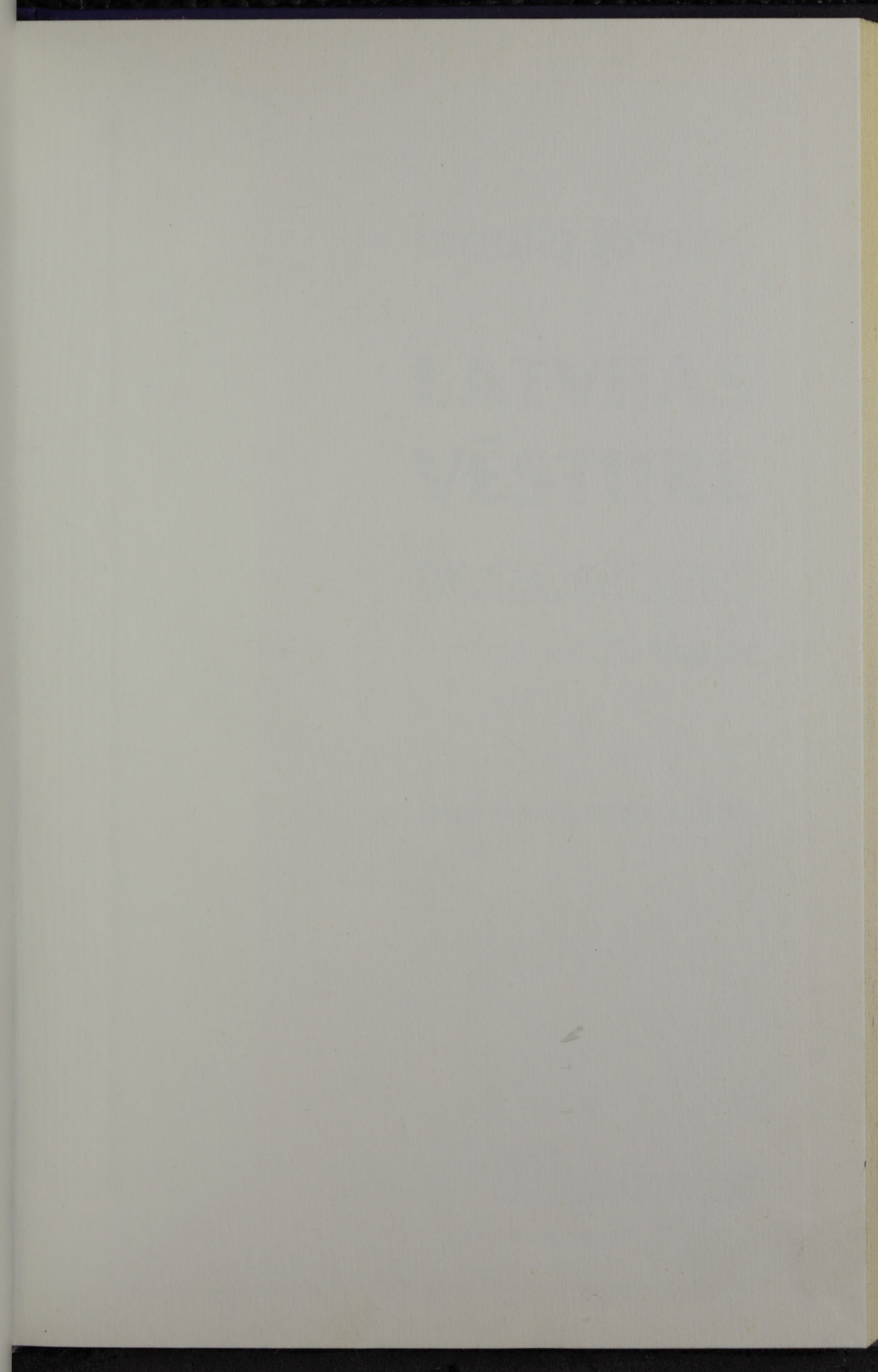
20. GADSIMTS

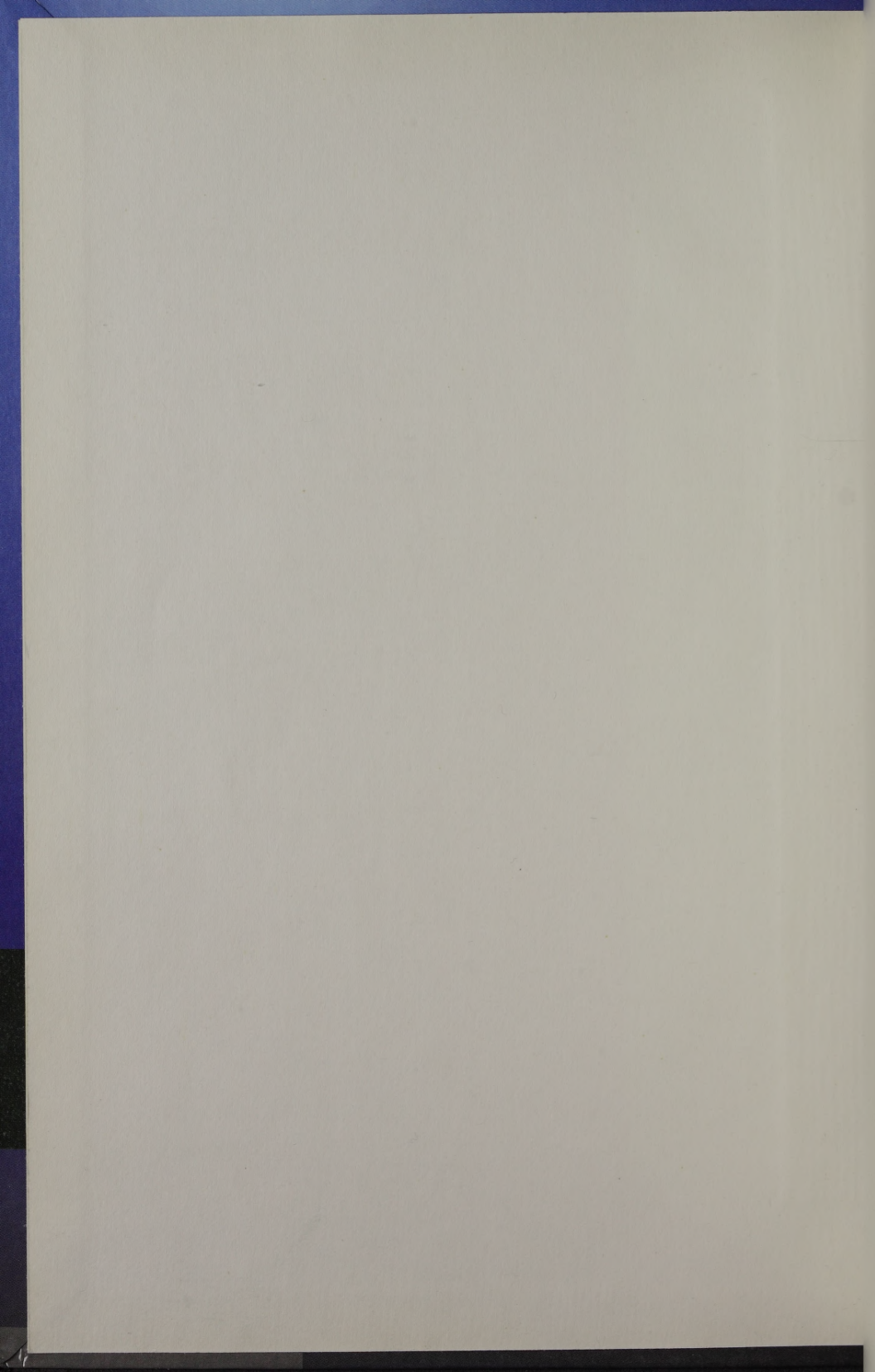
2. daļa

ZVAIGZNE ABC

98-4
3

L
9

Indulis Kēniņš

LATVIJAS VĒSTURE

20.GADSIMTS

2. daļa

Eksperimentāls mācību līdzeklis

ZVAIGZNE ABC

947.43(075.3)
Ke 516

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~98-17.880~~

0304046463

I. Kēniņa grāmata

Latvijas vēsture. 20. gadsimts

1. daļā aplūkots laika posms

no šā gadsimta sākuma līdz 1939. gadam.

I. Kēniņa grāmata

Latvijas vēsture. 20. gadsimts

2. daļā aplūkots laika posms

no 1939. gada līdz mūsdienām.

Recenzents *Elmārs Pelkaus*

*Asinainas dienas ausa
Tēvu zemes ielejā.
Vergu valgā tauta nāca,
Nāvē krita varoņi.*

Auseklis

JAUNIEŠI!

Sākot iepazīties ar mūsu tautas likteņgaitām šī gadu tūkstoša pēdējā, 20. gadsimtā, jūs uzzinājat, kā caur 1905. gada revolūcijas liesmām, caur Tīrelpurvu, Nāves salu un Juglu dzima, auga un izveidojās ideja par Latvijas valsti. Jūs uzzinājat, kā savas valsts brīvību un neatkarību izcīnīja mūsu tautas labākie vīri un jaunekļi cīņās pret lieliniecismu, pret gadsimtiem veco muižniecības privilēģiju sargātājiem, pret cariskās Krievijas impērijas balstiem — fon der Golca un Bermonta karapulkiem. Jūs uzzinājat arī to, kā slavenie latviešu strēlnieki, kaut gan aizstāvēja lieliniecisko režīmu, ziedoja savu spēku un dzīvību, lai nepieļautu Krievijas impērijas atjaunošanu, lai dotu iespēju Latvijas tautai pašai lemt savu likteni. Jūs varējāt izsekot līdzī jaunās valsts dzimšanai no drupām un izaugšanai līdz plaukstošai zemei, līdz valstij, kas droši virzījās uz priekšu savā attīstībā un bija jau nostājusies blakus daudzām citām Eiropas valstīm kā līdzīga starp līdzīgām.

Atverot Latvijas vēstures 20. gadsimta norišu apskata otrās daļas lappuses, jūs uzzināsi, kā mūsu plaukstošā Dzimtene, svešu, naidīgu lielvaru nodota un pārdota, no jauna zaudēja savu brīvību, uzzināsi par tautas mokām un ciešanām, par tautas labāko cilvēku iznīcināšanu, par tūkstošiem tēvu un māšu, bērnu, pusaudžu un sirmgalvju izdzīšanu no Tēvijas, lai to vietā varētu ienākt tūkstošiem svešzemnieku. Jūs uzzināsi par divu pasaules lielāko varmāku cīņu, lai pakļautu saviem asiņainajiem režīmiem brīvās tautas, un uzzināsi arī to, kā šajā milzu cīņā tika iesaistīti latviešu jaunekļi un vīri, kuru rokas vēl nebija zaudējušas leģendāro strēlnieku spēku un kuri vienlīdz varoņīgi cīnījās kā komunistiskās Padomju

Savienības, tā nacistiskās Vācijas karapulkos, saglabājot savās sirdīs vienu domu — pēc viena vai otra varmākas sakāves pasaules demokrātiskās valstis palīdzēs atjaunot Latvijas brīvību. Tās izrādījās veltas cerības. Pusgadsimtu Latvija atkal bija lielās, “nedalāmās” impērijas kolonija, pie tam komunistiskais režīms izrādījās daudzkārt smagāks nekā senākais cariskais režīms. Pusgadsimtu mūsu tauta tika pakļauta fiziskai un morālai varmācībai, pusgadsimtu tika nīdēta nacionālā pašapziņa, nīdēta latviešu valoda, nīdētas tautas tradīcijas un darba tikums. Pusgadsimtu Latvija bija pakļauta nereālai idejai — eksperimentam izveidot laimīgu, bagātu sociālistiski komunistisku sabiedrību. Un tad, kad būsiet izlasījuši līdz piedējam lappusēm, jūs nonāksiet līdz brīdim, kura aculiecinieki jau bijāt arī jūs paši, — līdz brīdim, kad sabruka sociālistiskā sistēma, sabruka padomju impērija un pār mūsu Dzimteni no jauna sāka plīvot brīvās Latvijas valsts sarkanbaltsarkanais karogs.

Un nobeigumā Kārļa Ulmaņa novēlējums:

“Ļausim degt mūsu sirdīs atkal vecai ticībai uz Latviju, tai ticībai, kas visus šos gadus mūs stiprus darījusi un devusi mums spēju izturēt un panest visus pārbaudījumus.”

Autors

*Neaizmirstiet svešo karaspēku, ko viņi bija
novietojuši Akropolē, lai nodrošinātu savu varu
un jūs turētu verdzībā! .. Atcerieties arī, kā jūs
padzina no dzimtenes, ko jums atstājuši senči, un
kā viņi pieprasīja, lai pilsētas, kur bijāt patvēru-
šies, jūs izdod! .. Atsauciet atmiņā arī pārējo
postu, ko esat pieredzējuši no viņiem: cik varmācīgi
viņi vienus sagrāba laukumā, otru — tempļos,
lai noslepkavotu, kā dažu labu aizrāva projām
no bērniem, vecākiem un sievietēm .. jo iedomājās,
ka viņu vara ir stiprāka par dievu atmaksu!*

Līsijs (ap 445.—380. g. p. m. ē.)

VII NODAĻA

LATVIJA OKUPĀCIJAS JŪGĀ

1. MOLOTOVA—RIBENTROPA PAKTS — PAMATS

OTRĀ PASAULES KARA SĀKUMAM

Pirmajos pēckara gados Vācijai nācās pārciest ārkārtīgi lielas grūtības saimnieciskajā dzīvē. Pie tam liela daļa no valsts ienākumiem bija jānomaksā uzvarētājam valstīm **reparāciju** (karā nodarīto zaudējumu atlīdzība, ko uzvarētā valsts maksā uzvarētājam) veidā. Tādēļ arī sāka pieaugt preču cenas. Piemēram, 1 kg maizes pirms kara maksāja 26 feniņus, kara laikā tā kļuva divas reizes dārgāka, bet 1920. gadā tās cena bija jau 2,37 markas, 1921. gadā — 3,90 markas. Lai cilvēki spētu nopirkt padārdzinātās preces, Vācijas valdība, pienācīgi neizvērtējot savas rīcības sekas, palielināja strādājošo darba algas, bet, tā kā valsts finansēm nebija pietiekama seguma, tad vajadzīgo naudas daudzumu ieguva, izlaižot vairāk naudaszīmju. Ar to arī iesākās vēl nepieredzēta **inflācija** (naudas vērtības krišanās). 1922. gada decembrī 1 kg maizes maksāja 163 markas, bet 1923. g. janvārī — 250. Jo dārgākas kļuva preces, jo vairāk izlaida naudaszīmes, kas savukārt atkal izraisīja jaunu cenu celšanos, sasniedzot astronomiskus skaitļus: maizes cena 1923. gada novembrī sasniedza jau 201 miljardu marku par 1 kilogramu! ASV dolāra vērtība, kas 1913. gadā bija 4,20 markas,

1923. gada novembrī bija pieaugusi līdz 4 miljardiem 200 miljoniem marku par 1 dolāru! 1924. gadā, pateicoties ASV un citu valstu finansiālajai palīdzībai un repatriāciju maksājumu atvieglinājumiem, Vācijas saimnieciskais stāvoklis sāka strauji uzlaboties. Tomēr liela daļa Vācijas iedzīvotāju jau jutās vilušies jaunajā pēckara demokrātiskajā valsts pārvaldē. To izmantoja gan komunistiskie spēki, aicinādami gāzt pastāvošo iekārtu, gan arī galēji labējie spēki, kas vēlējās atjaunot monarhiju. Šādos apstākļos uzsāka darbību un guva aizvien vairāk piekritēju Nacionālsociālistiskā vācu strādnieku partija (NSDAP), kuras priekšgalā bija *Ādolfs Hitler*s. Nacionālsociālistu partijas ietekme sevišķi pieauga 30. gadu sākumā. Šajā laikā izvērsās vispasaules saimnieciskā krīze, kas smagi skāra Vācijas tikko kā atdzimušo tautsaimniecību. Strauji samazinājās rūpnieciskā ražošana, un līdz ar to pieauga bezdarbnieku skaits — 1932. gadā tas sasniedza 29,9 % no visu strādājošo kopskaita. Gandrīz katra trešā ģimene palika bez iztikas līdzekļiem!

Izmantodami vācu tautas aizvainojumu par zaudējumu Pirmajā pasaules karā un ar to saistītajām reparācijām, hitlerieši solīja atjaunot valsts militāro varenību. Strādniekiem viņi apsolīja pārņemt valsts kontrolē rūpniecības uzņēmumus un likvidēt bezdarbu, zemkopjiem — veikt zemes reformu un likvidēt lielās muižas. Ar šādiem solījumiem nacionālsociālisti mazināja sociāldemokrātu piekritēju skaitu. Rūpniekiem savukārt tika solīts paplašināt visu veidu ražošanu, īpaši smagajā un ieroču rūpniecībā. Monarhistiem tika solīta Vācijas varenības atjaunošana, zaudēto teritoriju atgūšana. Vislielākos panākumus guva Hitlera sludinātā vācu nacionālā pārākuma teorija. Šī teorija mācīja, ka pastāv pilnvērtīgas un nepilnvērtīgas rases un nācijas. Vienīgā pilnvērtīgā rase esot nordiskā (Ziemeļeiropas) rase jeb **ārieši**. Āriešu iezīmes visspēcīgāk izpaužoties **ģermāņu** tautām, bet no tām visaugstāk stāvēt **vācu nācija**. Savukārt pie visnepilnvērtīgākajām jeb “parazitiskajām” nācijām, tas ir — tādām, kas dzīvo uz citu tautu rēķina, tika pieskaitīti ebreji (žīdi), kā arī čigāni.

Nacionālsociālistu darbībai bija ievērojami rezultāti. 1928. gada reihstāga vēlēšanās viņi ieguva 12 deputātu vietas, 1932. gadā — jau 230. 1933. gada janvārī Vācijas valsts prezidents aicināja Ādolfu Hitleru ieņemt Valsts kanclera (premjerministra) amatu

100 tūkstošu vīru lielā nacistu militārā parādē Braunšveigā

un sastādīt valdību. **Vācijā sākās nacionālsociālistu partijas diktatūra** ar Ādolfu Hitleru kā vienpersonisku tautas **Vadoni** priekšgalā, jo reihstāgs, kurā tagad bija nacionāli noskaņoto partiju vairākums, nobalsoja par atteikšanos no parlamentārās valsts pārvaldes kārtības.

Vācijā sākās ievērojami pārkārtojumi kā politiskajā, tā saimnieciskajā dzīvē. Tika aizliegta visu politisko partiju, izņemot nacionālsociālistiskās, darbība. Sākās plaši komunistu, sociāldemokrātu un citu kreiso partiju biedru aresti. Visā Vācijā izveidoja plašu soda noņemņu tīklu, kurās ieslodzīja visus, kas nebija apmierināti ar jauno kārtību. Ļoti plašos apmēros sākās ebreju vajāšana — šiem cilvēkiem tika atņemti viņu īpašumi, liegtas tiesības strādāt.

1938. gada pavasarī Vācijas karaspēks iegāja Austrijā. Šis valsts pamatiedzīvotāju — austriešu valoda bija vācu valoda, tādēļ arī Hitlers, patvaļīgi pieskaitīdams austriešus pie vāciešiem, pamatoja savu rīcību kā vācu tautas apvienošanas aktu.

Tūlīt pēc Austrijas pienāca kārta Čehoslovākijai, kuras teritorija pirms kara bija iekļauta Austroungārijas impērijā.

Pēc kara nodibinājās neatkarīga, demokrātiska Čehoslovākijas Republika, kuru apdzīvoja pamatā divas tautas — čehi un slovāki. Bez tam Čehoslovākijas teritorijā atradās arī Sudetu apgabals, ko apdzīvoja pārsvarā vācieši. Tādēļ 1938. gada maijā Ā. Hitlers pieprasīja Čehoslovākijas valdībai nodot šo apgabalu ar apmēram 3,5 miljoniem iedzīvotāju vāciešu Vācijas pārvaldīšanā, pretējā gadījumā piedraudot ar militāru iebrukumu. Čehoslovākija bija noslēgusi ar Franciju savstarpējās palīdzības līgumu, tādēļ griezās pie tās pēc palīdzības. 1938. gada septembrī Vācijas pilsētā Minhenē notika konference, kurā piedalījās Vācijas, Itālijas, Anglijas un Francijas valstu vadītāji, lai izskatītu Čehoslovākijas sūdzību. Minhenes konferencē tika atzīts, ka Vācijas prasības ir pamatotas. Sudetas apgabals tika pievienots Lielvācijai.

1939. gada martā Vācijas karaspēks okupēja visu Čehoslovākiju. Tikai tagad angļi un franči sāka saprast, ka pieļāvuši kļūdu, netieši atļaujot Vācijai bruņoties un piekāpjoties tās prasībām. Anglija un Francija uzsāka sarunas ar Padomju Savienību par kopēju sadarbību Vācijas ekspansijas (valsts robežu vardarbīga paplašināšana uz citas valsts rēķina) ierobežošanā. Kamēr norisēja šīs sarunas, Vācija **23. martā atņēma Lietuva Klaipēdas apgabalu**, kas robežojās ar Austrumprūsiju. Saskaņā ar Versaļas miera līgumu Austrumprūsija tika atdalīta no pārējās Vācijas teritorijas ar tā saukto “poļu koridoru” — 35 līdz 200 km platu joslu, kas ļāva Polijai piekļūt pie Baltijas jūras, kur atradās Dancigas (Gdaņskas) osta. Jau 1938. gadā Vācija izvirzīja Polijai prasību par šīs teritorijas atdošanu, bet Polijas valdība tam nepiekrita. Tagad, pēc gada, Hitlers jutās jau tik spēcīgs, ka piedraudēja Polijai ar karu, ja Vācijas prasība netiks izpildīta.

Rietumvalstu un Padomju Savienības sarunas par savstarpēju sadarbību Vācijas agresīvo tieksmju apturēšanai bija neveiksmīgas, jo padomju valdība uzstādīja aizvien jaunas prasības, kuras Rietumvalstis nevarēja pieņemt. Viena no šīm prasībām attiecās arī uz trim Baltijas valstīm: Padomju Savienība pieprasīja, lai Anglija, Francija un PSRS kopīgi garantētu šo valstu, kā arī Somijas un, protams, Polijas drošību tādā veidā, ka garantētāju valstu karaspēks varētu ieiet šo zemju teritorijās jebkurā brīdī, kad liktos, ka to neatkarība ir

apdraudēta. Šādā gadījumā drošības garantētāja būtu vienīgi Padomju Savienība, jo tā tieši robežojās ar minētajām valstīm. Pieņemot piedāvāto līgumu, Padomju Savienība varētu atrast jebkādu ieganstu, kas ļautu uzskatīt, ka šo valstu drošība tiek apdraudēta, un iesūtīt tajās karaspēku. To ļoti labi izprata arī Latvijas, Lietuvas un Igaunijas valdības un paziņoja, ka nekādas šāda veida garantijas nepieņems, bet kara gadījumā paliks **neitrālas**, tas ir — nepievienosies nevienai karojošajai pusei, tāpat arī nevienu neatbalstīs. Arī Rietumvalstis šādas PSRS prasības nevarēja pieņemt.

Padomju Savienības vadība jau no maija bija uzsākusi slepenas sarunas arī ar Vāciju. Tūlīt pēc Anglijas un Francijas pārstāvju aizbraukšanas no Maskavas 1939. gada 22. augustā Padomju Savienības galvaspilsētā ieradās Vācijas ārlietu ministrs *Joahims fon Ribentrops*. 23. augustā PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs *V. Molotovs* un *J. Ribentrops*, piedaloties PSRS liderim Josifam Staļinam, parakstīja savstarpēju neuzbrukšanas līgumu, kam tika pievienots **slepens papildprotokols**, kurā bija noteiktas šo valstu interešu sfēras, tas ir — teritorijas, kurās katra no abām līgumslēdzējām valstīm varēja rīkoties pēc saviem ieskatiem. Interešu sfēras vēlāk tika precizētas un mainītas, taču līguma būtība palika nemainīta. Ar šo līgumu, kuru vēsture pazīst kā Molotova—Ribentropa paktu (starptautiska vienošanās), **Hitlers atdeva komunistiem Somiju, Igauniju, Latviju, Lietuvu, Austrumpoliju un daļu no Rumānijas — Besarābiju**, pretī saņemdam J. Staļina solījumu neiejaukties nacionālsociālistiskās Vācijas turpmākajos pasākumos pārējā Austrumeiropā.

1939. gada 1. septembrī vācu karaspēks pārgāja Polijas robežu. Sākās Otrais pasaules karš.

2. LATVIJAS OKUPĀCIJA

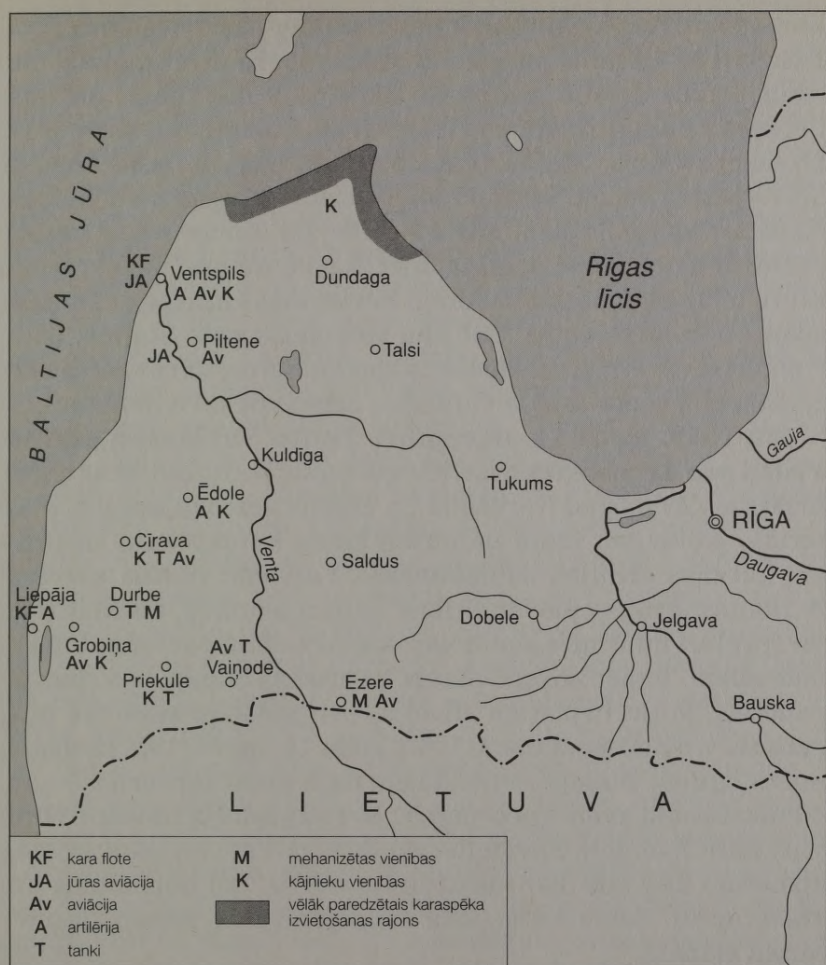
Kaut arī Anglija un Francija bija parakstījušas ar Poliju savstarpējās palīdzības līgumu, tās nesniedza militāru palīdzību savai sabiedrotajai. Savukārt Polijas armija nebija karam pietiekami sagatavojusies. Tajā pašā laikā Vācijas armijas ricībā bija modernas tanku divīzijas un spēcīga aviācija. Vācu straujais trieciens radīja apjukumu Polijas valdībā un armijas

pavēlniecībā. Lai paglābtos no galīgas iznīcināšanas, poļu karaspēka daļas atkāpās uz austrumiem. Un tad — 1939. gada 17. septembrī Polijā iebruka Padomju Savienības Sarkanā armija. Padomju Savienības valdība attaisnoja sava karaspēka iebrukumu Polijā ar ukraiņu un baltkrievu glābšanu no vāciešiem. Polijas austrumdaļā dzīvoja galvenokārt šo tautu iedzīvotāji. Atrodoties starp divām ugunīm, Polija vairs nespēja pretoties. Abu iebrucēju karaspēki sarīkoja kopēju parādi, bet Staļins nosūtīja Hitleram apsveikuma telegrammu sakarā ar ātro uzvaru.

Pēc Polijas sadalīšanas Padomju Savienības valdība sāka īstenot savus nodomus Baltijā. 1939. gada 28. septembrī Padomju Savienība pieprasīja Igaunijai noslēgt **Savstarpējās palīdzības līgumu** un atļaut tās teritorijā izvietot savu karaspēku, kas garantētu Igaunijas drošību no iespējamā kādas valsts iebrukuma. Igaunijas valdība bija spiesta šo priekšlikumu pieņemt. **5. oktobrī arī Latvijas valdība parakstīja līdzīgu dokumentu**, bet 10. oktobrī — Lietuva, kurai kā īpašu labvēlības apliecinājumu Padomju Savienība atdeva līdz šim Polijas īpašumā bijušo Viļņas pilsētu un apgabalu. Šo teritoriju, kur galvenokārt dzīvoja poļi, 1920. gada 9. oktobrī Lietuvai atņēma Polija. Visu starpkaru periodu Lietuva neatlaidīgi bija prasījusi atpakaļ zaudēto pilsētu un apgabalu.

Saskaņā ar parakstīto Savstarpējās palīdzības paktu Latvijā ieradās apmēram 30 000 padomju karavīru un virsnieku. Sarkanā armija apmetās galvenokārt Kurzemes piekrastē no Liepājas līdz Ventspilij. Liepājas ostā ieradās padomju kara kuģi, visos Kurzemes piekrastes rajonos Sarkanā armija uzsāka lidlauku būvi. Armijas vajadzībām atsavināja tūkstošiem hektāru zemes, pilsētās lika atbrīvot simtiem dzīvokļu. Tomēr Latvijas iekšējās lietās padomju armija vēl neiejaucās un Latvijas prezidents Kārlis Ulmanis spēja pārliecināt tautu, ka nekādas briesmas Latvijai nedraud. Šajā laikā tiešām tā tas arī bija, jo Padomju Savienībai bija jāveic cits darbs, kura dēļ Baltijas valstis pagaidām vēl varēja justies daudz maz brīvas. Šis darbs bija karš ar Somiju.

Somija, tāpat kā trīs Baltijas valstis, bija saņēmusi Padomju Savienības prasību ierīkot tās teritorijā kara bāzes. Tomēr atšķirībā no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Somijā bija

PSRS Militārās bāzes Kurzēmē (Karte sastādīta pēc: E. Andersons. Latvijas bruņotie spēki. — Daugavas vanagu apg., 1983; V. Bērziņš, A. Ambals. Latvijas armija. — Rīgā, 1991)

saglabājusies parlamentārā demokrātiskā valsts iekārta, un tautas pārstāvji atteicās pieņemt šādas prasības, saprotot, ka līdz ar to viņu valsts agrāk vai vēlāk zaudēs neatkarību. Tad padomju valdība mēģināja iet citu ceļu. 1939. gada 26. oktobrī padomju artilērija apšaudīja savus robežsargus un apvainoja šajā nodarījumā Somiju. Somijas valdībai tika uzstādīts ultimāts: nekavējoties nomainīt valdību un ielaist valstī padomju

karaspēku. Kad šis ultimāts tika noraidīts, 30. novembra agrā rītā Sarkanā armija pārgāja Somijas robežu. Pret mazo somu zemi, kuras armija sastāvēja tikai no 9 divīzijām, milzīgā lielvalsts raidīja 28 divīzijas (apmēram pusmiljonu karavīru). Uzsākot šo karu, Staļins bija cerējis gūt uzvaru dažās dienās, bet — pārrēķinājās. Sarkanā armija cieta milzīgus zaudējumus. Kaut arī to papildināja līdz 45 divīzijām, tomēr somu tautas pretestību nebija tik viegli salauzt. Šajā karā pret nelielo somu tautu bija redzams, ka Padomju Savienības karaspēka kaujas-spējas ir samērā vājas. Tur bija vainojams pats Staļins, iznīcinādams visus pieredzējušākos komandierus, tomēr galvenais cēlonis bija somu tautas varonība, aizstāvot savu dzimteni.

Jau 1939. gada 14. decembrī Tautu Savienība atzina PSRS par agresoru un izslēdza to no šīs starptautiskās organizācijas. Zviedrija, Norvēģija un Dānija sniedza somiem materiālo palīdzību. Lielu palīdzību somu karaspēkam sniedza arī Latvijas armijas izlūkdienests. Latviešu radisti uztvēra Sarkanās armijas pavēlniecības radioziņojumus, tos atšifrēja un regulāri informēja somu karaspēka vadību par ienaidnieka nodomiem. Tomēr milzīgā pārspēka priekšā Somija bija spiesta padoties, jo tai nepietika cilvēku, bet padomju rezerves bija gandrīz vai neizsmeļamas. 1940. gada 12. martā tika noslēgts miera līgums. Somija zaudēja lielu daļu savas teritorijas — ap 40 tūkstošiem kvadrātkilometru, **bet saglabāja neatkarību**. Šajā karā Padomju Savienība zaudēja, pēc neprecīzām ziņām, apmēram 200 līdz 300 tūkstošu karavīru, 725 lidmašīnas un 1600 tanku. Somu karaspēka zaudējumi bija vismaz desmit reizes mazāki.

Karš Somijā aizkavēja Maskavas vēlmi pievienot Baltijas valstis PSRS, un arī pēc Somijas kapitulācijas Staļins vēl nevarēja uzsākt iecerēto Baltijas valstu sagrābšanu. Vispirms vajadzēja pārorganizēt padomju karaspēku, palielināt tā kaujasspējas.

1940. gada pavasarī arī Ā. Hitlers bija iecerējis atsākt savu plānu īstenošanu. Pieredze Polijas sagrāvē rādīja, ka vislabākos rezultātus var sasniegt ar lielu mehanizēto spēku vienlaicīgu triecienu — šādu taktiku, kas deva iespēju gūt uzvaru ļoti īsā laika posmā, sauca par "zibenskaru". Turpmākā kara gaita pierādīja zibenskara iespējas. 9. aprīlī vācu karaspēks pēkšņi

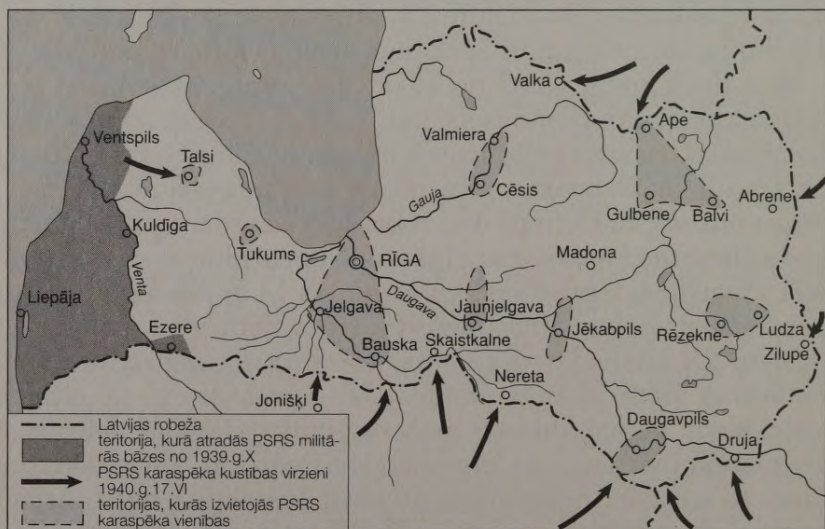
iebruka Dānijā, un tajā pašā dienā šī valsts kapitulēja. Vienlaicīgi notika arī iebrukums Norvēģijā. Vācu karaspēkam vajadzēja 28 dienas, lai piespiestu norvēģus padoties, jo tiem palīdzēja Sabiedrotās valstis, nosūtīdamas uz Norvēģiju desanta vienības. 10. maijā vācu armija iebruka Nīderlandē, Beļģijā un Francijā. Mēneša laikā apvienotie franču un angļu spēki tika satriekti. 1940. gada **14. jūnijā hitleriešu bruņotie spēki iegāja Francijas galvaspilsētā Parīzē**. Vācu gaisaspēki bombardēja Anglijas pilsētas, jūrā valdīja vācu zemūdenes. Ā. Hitlera ieceres par neuzvaramo Lielvāciju kā pasaules valdnieci, kā šķita, tuvojās piepildījumam — gandrīz visa Eiropa jau gulēja pie viņas kājām. Bija pienācis laiks J. Staļinam īstenot savus nodomus, jo Eiropā vairs nebija spēku, kas varētu sniegt palīdzību Baltijas zemēm.

1940. gada **14. jūnijā Padomju Savienības valdība iesniedza Lietuvai ultimātu** — kategorisku prasību nomainīt esošo valdību un ielaist Lietuvas teritorijā neierobežotu Sarkanās armijas vienību skaitu. Šo prasību padomju valdība pamatoja ar to, ka pašreizējā Lietuvas valdība nespējot nodrošināt to padomju karavīru drošību, kuri atradās kara bāzēs Lietuvā. Lietuvas valdība, apzinādamās, ka pretošanās būtu nesekmīga, bija spiesta ultimātam pakļauties, un 15. jūnijā Lietuvā iegāja Sarkanās armijas kaujas vienības.

Tajā pašā laikā, naktī no 14. uz 15. jūniju, atsevišķas padomju karaspēka vienības pārgāja Latvijas robežu un uzbruka Latvijas robežsargu posteņiem Abrenes apriņķī pie Masļenkiem un Šmaļiem. Uzbrukuma rezultātā tika nodedzinātas robežsargu mītnes, nogalināti divi robežsargi, sardzes priekšnieka sieva *Hermīne Purīna*, kura līdz pēdējam brīdim ar patšauteni bija atvairījusi iebrucējus, kā arī viņas 14 gadus vecais dēls. Vēl viena sieviete un pusaudzis tika ievainoti, bet 11 robežsargus un 28 civiliedzīvotājus sarkanarmieši sagūstīja. Kad notikuma vietā ieradās papildspēki — robežsargi no citiem iecirkņiem, kā arī Abrenes aizsargu pulka vienības, iebrucēji ar gūstekņiem jau bija atgriezušies Padomju Savienībā. Ja latviešu karavīri, cenzdamies atbrīvot gūstekņus, būtu pārgājuši valsts robežu un iegājuši PSRS teritorijā, Padomju Savienībai būtu iemesls apvainot Latviju agresijā — bruņotā iebrukumā — un nekavējoties uzsākt karadarbību: pie Latvijas

austrumu robežas jau bija sakopoti lieli padomju bruņotie spēki. Tomēr mūsu robežsargu pavēlniecība to pietiekami labi izprata un šai provokācijai nepakļāvās. Padomju Savienībai bija jāatrod cits iemesls, lai okupētu Latviju.

Jau nākamajā dienā, 16. jūnijā, Latvijas valdība saņēma ultimātu ar tādām pašām prasībām kā dažas dienas iepriekš Lietuva. Tikai Latvijai tika pārņemts, ka tā nenodrošinot 1939. gada 5. oktobra līguma noteikumus un esot kopīgi ar Igauniju nodibinājušas militāru savienību pret PSRS un gribējušas šajā savienībā iesaistīt arī Lietuvu un Somiju. Patiesībā šie iemesli bija pilnīgi izdomājums. Lai gan tik tiešām pastāvēja 1923. gadā starp Latviju un Igauniju noslēgtais militārās sadarbības līgums, tas reāli nedarbojās, un PSRS vadība to ļoti labi zināja. Arī 1934. gadā izveidotā tā sauktā "Baltijas Antante" — Latvijas, Lietuvas un Igaunijas savstarpējais līgums — attiecās galvenokārt uz saimniecisko sadarbību un ārpolitisko jautājumu saskaņošanu, — arī tas bija PSRS vadībai zināms. Pie tam jāņem vērā, ka šie līgumi bija noslēgti pirms 1939. gada oktobra, kad Baltijas valstis parakstīja līgumu ar PSRS par militārajām bāzēm.

Latvijas okupācija 1940. gada jūnijā (Karte sastādīta pēc: I. Gore, A. Stranga.
Latvija: Neatkarības mījkrēslis. Okupācija. — Rīga, 1992)

Latviešu tautas Vadonim, Valsts un Ministru prezidentam Kārlim Ulmanim dažu stundu laikā bija jāizšķir Latvijas liktenis. Bija tikai divas iespējas — vai nu pieņemt J. Staļina ultimātu cerībā, ka izdosies saglabāt kaut vai nelielu valsts patstāvību, vai arī aizstāvēt tēviju ar ieročiem, līdz ar to pakļaujot armiju neizbēgamai iznīcināšanai, pilsētas — sagraušanai. Kārlis Ulmanis izšķīrās par padošanos. Vēl līdz šim vēsture nav devusi atbildi uz jautājumu, vai viņš rīkojās pareizi vai nepareizi.

1940. gada 17. jūnijā Latvijā ienāca PSRS karaspēks. Sākās okupācijas laikmets, kas ilga pusgadsimtu un atnesa Latvijas tautai neizsakāmus zaudējumus.

1940. gada 17. jūnijā Padomju Savienība ar tādu pašu ieganstu okupēja arī Igauniju.

3. 1940. GADA JŪNIJS—JŪLIJS

Sarkanās armijas vienības, ienākot Latvijas teritorijā, devās uz visām lielākajām pilsētām un militāri svarīgākajām vietām. Bija redzams, ka karaspēka izvietošana ir bijusi rūpīgi izplānota. Rīgā padomju bruņutanku vienības ienāca ap pusdienlaiku un nekavējoties novietojās pie dzelzceļa stacijas, pasta un telegrāfa centrāles, Prezidenta pils un citām valsts pārvaldes ēkām. Tajā pašā laikā padomju lidmašīnas nolaidās galvenajos Latvijas lidlaukos. Tūlīt pēc tanku novietošanās pie pasta un telegrāfa ēkas, kur atradās arī Rīgas radio raidītājs, padomju virsnieki aizliedza radiofona vadībai pārraidīt jebkādus paziņojumus vai citu informāciju, atļaujot vienīgi muzikālus raidījumus.

Padomju tankiem izvietojoties dzelzceļa stacijas laukumā, pie tiem sāka pulcēties Rīgas iedzīvotāji. Sākumā tie bija tikai nedaudzi ziņkārīgie, bet vēlāk cilvēku skaits pieauga līdz 1500—2000. Lielāko daļu tie bija Latgales priekšpilsētas iedzīvotāji — krievu un ebreju tautības strādnieki, bet netrūka arī latviešu. Cilvēku pūlis aizvien vairāk sāka drūzmēties ap tankiem, netrūka cilvēku, kas meta uz tiem ziedus. Padomju virsnieki vērsās pie Rīgas policijas ar aicinājumu ieviest laukumā kārtību un novērst šādu drūzmu pie tankiem. Policijas vienības arī ieradās, bet līdz ar to nekārtības palielinājās. Pūlī

manija aizvien vairāk iedzērušu cilvēku, un, galvenais, bija skaidri redzams, ka visas šīs nekārtības vada grupa cilvēku, skaitā apmēram 200—300, kuri kā pēc apgērba, tā pēc savas izturēšanās acīmredzami atšķīrās no rīdziniekiem. Izrādījās, ka tie bija tā dēvētie Sarkanās armijas tehniskie darbinieki, kas ieradušies Latvijā it kā militāro objektu būvei, bet patiesībā bija drošības dienesta aģenti. Viņiem bija dots uzdevums izraisīt nekārtības, lai karaspēkam būtu iemesls iejaukties. Tad varētu kārtējo reizi apvainot Latvijas valdību līgumu nepildīšanā un naidīgā rīcībā pret PSRS. Aģitoru kūdīts, pūlis sāka apmētāt policistus ar akmeņiem, uzbrukt ar nažiem, atskanēja arī vairāki šāvienī. Policijai bija dots stingrs norādījums nelietot ieročus, tomēr atsevišķi policisti bija spiesti šaut, šajā sadursmē it kā esot ievainoti 29 cilvēki, no kuriem divi nomira. Bija cietuši arī policisti — trīs no viņiem tika sadurti ar nažiem, 57 — ievainoti ar akmeņiem. Tikai vēlu vakarā, ap plkst. 21.00, kad tika izsauktas Latvijas armijas vienības (tiesa gan — bez kaujas patronām), nekārtības tika izbeigtas. Padomju Savienības iecerētā “tautas sacelšanās” nebija izdevusies. Sarkanās armijas virsnieki brīnījušies par latviešu policistu savaldību — acīmredzot viņi bijuši cieši pārliecināti, ka policija un armijas vienības uzsāks masveida slaktiņu.

Tās pašas dienas vakarā 22.15 Valsts un Ministru prezidents Kārlis Ulmanis saņēma atļauju uzstāties radiofonā ar īsu uzrunu tautai. Savā radiorunā K. Ulmanis paziņoja, ka padomju karaspēks ienācis Latvijā ar pilnīgu valdības atbalstu, tādēļ katram pilsonim esot jāuzņem šis karaspēks draudzīgi. Tālāk K. Ulmanis pavēstīja, ka jaunie apstākļi prasa jaunas valdības sastādīšanu, bet tas neskaršot Latvijas neatkarību. Uzrunu Vadonis beidza ar vārdiem: “Es palikšu savā vietā, jūs palieciet savās!”

18. jūnijā Rīgā ieradās īpaša J. Staļina uzticības persona — PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks *Andrejs Višinskis*, kurš pirms šī amata ieņemšanas bija Padomju Savienības galvenais prokurors un vadīja visas tiesu prāvas pret “tautas ienaidniekiem”. Tajā pašā dienā, kad A. Višinskis ieradās Rīgā, Daugavā, iepretim Prezidenta pilij, noenkurojās padomju karakuģis, pagriežot pret pili savu lielgabalu stobrus, bet pils laukumā jau iepriekšējā dienā bija

PSRS Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētāja vietnieks Andrejs Višinskis uzrunā manifestantus

izvietojušies tanki, kuru ieroču stobri tāpat bija notēmēti pret pili. Šie padomju varas pasākumi vien jau lika saprast, ka netiks pieļauta nekāda nepakļāvība J. Staļina prasībām. Tomēr gan K. Ulmanis, gan daudzi no Latvijas politiskajiem un sabiedriskajiem darbiniekiem vēl joprojām ticēja, ka izdosies saglabāt valsts patstāvību, un A. Višinskis arī centās šo ticību uzturēt. Tādēļ arī viņš vispirms apmeklēja K. Ulmani, it kā lai pārspriestu jautājumus par jaunās valdības sastādīšanu. Šajā pašā nolūkā viņš tikās arī ar dažiem pazīstamākajiem politiskajiem darbiniekiem, piemēram, sociāldemokrātiem A. Buševicu un K. Lorencu, kā arī ar bijušo izglītības ministru, rakstnieku un advokātu Ati Ķeniņu. Visas šīs sarunas tika risinātas, lai radītu Latvijas tautai iespaidu, ka PSRS neko nevēlas uzspiest ar varu, bet atļauj latviešiem pašiem lemt par savu turpmāko valdību. Tajā pašā laikā Višinskim bija jau sastādīts un Maskavā apstiprināts to personu saraksts, kurus Maskava iecerēja iekļaut jaunās — “tautas” valdības sastāvā. Tie bija tautā labi pazīstami cilvēki, pamatā rakstnieki un žurnālisti, kas līdz šim bija darbojušies laikrakstā “Jaunākās Ziņas” un, kā izrādījās, daļēji jau agrāk sadarbojušies ar Padomju Savienību. A. Višinska sastādītā valdībā galvenos amatus ieņēma šādas personas:

iekšlietu ministrs — populārais rakstnieks Vilis Lācis;

sabiedrisko lietu ministrs — žurnālists, “Jaunāko Ziņu” redaktors Pēteris Blaus;

tautas labklājības ministrs un izglītības ministra vietas izpildītājs — rakstnieks, žurnāla “Atpūta” redaktors Jūlijs Lācis; tieslietu ministrs — jurists un rakstnieks Juris Pabērzs;

kara ministrs — atvaļinātais Latvijas armijas ģenerālis Roberts Dambītis;

Ministru prezidents — zinātnieks, mikrobiologs profesors *Augusts Kirhenšteins*.

Neviens no šiem cilvēkiem agrāk nebija pazīstams kā politisks vai sabiedrisks darbinieks, un vistālāk no politikas vienmēr bija stāvējis A. Kirhenšteins. Kad K. Ulmanis, iepazīnies ar valdības sastāvu, mēģināja A. Višinskim iebilst, ka daļa no tiem vispār nav piemērota valsts darbam, tad saņēma atbildi, ka šajā sarakstā nekas vairs nav labojams. Tomēr arī tagad K. Ulmanim likās, ka vēl viss nav zaudēts, jo — **viņš pats palika Valsts prezidenta amatā un vēl veselu mēnesi ar savu parakstu apstiprināja visus jaunās valdības likumus un rīkojumus**, kurus patiesībā diktēja Maskava. 20. jūnijā jaunā valdība uzsāka darbu. K. Ulmanis novēlēja valdībai labas sekmes. Tajā pašā dienā jaunā Latvijas Republikas valdība publicēja deklarāciju (svinīgu paziņojumu), kurā bija uzsvērts, ka “valdība rūpēsies, lai pilnībā realizētos Latvijas Republikā Satversme pēc tautas īstenās gribas”. Šī deklarācija maldināja gan vairākus Latvijas sabiedriski politiskos darbiniekus, kā, piemēram, ģenerāli Kārli Goperu — skautu organizācijas vadītāju, pārliecinātu cīnītāju pret komunismu, Oto Nonācu — ievērojamu politisko darbinieku, kā arī citus, kuri nosūtīja A. Kirhenšteinam apsveikumu sakarā ar stāšanos Ministru prezidenta amatā.

Pats pirmais jaunās valdības lēmums bija par politieslodzīto amnestiju un tūlītēju atbrīvošanu no apcietinājuma. Šajā sakarā tika paziņots visu Rīgas uzņēmumu un iestāžu darbiniekiem, ka jāpiedalās vispārējā demonstrācijā, lai atbalstītu jauno valdību un svektu atbrīvotos komunistus. 21. jūnija pusdienlaikā šī demonstrācija, kurā, pēc neprecīzām ziņām, piedalījās apmēram 70 tūkstoši Rīgas iedzīvotāju, nonāca pie Centrālcietuma, kur bija ieradies arī iekšlietu ministrs V. Lācis un citi valdības locekļi. Svinīgi tika atvērti cietuma vārti, pa kuriem iznāca — **daži desmiti** cietumā esošo komunistu (pavisam no

Latvijas cietumiem sakarā ar šo amnestiju tika atbrīvoti 253 politiskie ieslodzītie). Par šo nelielo skaitu bija pārsteigti pat sarkanarmieši. Viņiem bija iestāstīts, ka Latvijā tūkstošiem cilvēku smok buržuāzijas cietumos. Starp citu — atrašanās "buržuāziskās" Latvijas cietumā izglāba Latvijas Komunistiskās partijas līderim J. Kalnbērziņam dzīvību: tieši pirms apcietināšanas viņš bija saņēmis izsaukumu uz Maskavu sniegt atskaiti par komunistu darbību Latvijā. Tajā laikā tas nozīmēja tikai vienu — nošaušanu. J. Kalnbērziņa sieva jau bija arestēta. Tagad izrādījās, ka Staļinam viņš tomēr bija vēl vajadzīgs. Turpmākajās dienās valdība pieņēma vairākus lēmumus, kas būtiski sagrāva līdzšinējo valsts pārvaldes sistēmu. Tika pieņemts arī likums par aizsargu organizācijas likvidēšanu un aizsargu atbrūošānu. Visus šos lēmumus bija spiests parakstīt K. Ulmanis, tādā veidā pats palīdzēdams sagraut to, ko bija cēlis.

Pēc valdības sastādīšanas A. Višinskis atgriezās Maskavā, lai, kā varētu domāt, saņemtu no Staļina jaunus norādījumus par turpmāko rīcību Latvijā. Jūlija pirmajās dienās viņš no jauna ieradās Rīgā, un tūlīt notikumi ņēma jaunu virzienu. Vispirms jau izmainījās Latvijas komunistiskās partijas darbība. Tā uzsāka steidzīgu gatavošanos Latvijas Saeimas vēlēšanām. To pašu darīja arī valdība, un bija skaidri jūtams, ka valdības un komunistiskās partijas darbība tika pilnīgi saskaņota. 4. jūlijā no Maskavas tika saņemts norādījums, ka Saeimas vēlēšanām jānotiek 14. un 15. jūlijā. Tieši šajos pašos datumos vēlēšanas bija noteiktas arī Igaunijā un Lietuvā. Lai radītu iespaidu, ka tauta ar nepacietību gaida jaunās Saeimas vēlēšanas, komunisti 5. jūlijā noorganizēja plašas demonstrācijas. Latvijas komunistiskās partijas Centrālā komiteja demonstrāciju vadītājiem bija ieteikusi nebaidīties no lozungiem "Par Padomju Latviju", kā arī "Latviju — Padomju Savienībā". Tomēr A. Višinskis uzskatīja, ka šādi lozungi vēl ir priekšlaicīgi. Tāpēc Latvijas komunistiskās partijas pārstāvis, uzrunādams demonstrantus, paziņoja:

"Latvijas komunistiskā partija nav izgājusi ar lozungu par Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai. Ar šādu lozungu izgājuši mūsu ienaidnieki, kas šodien iekļuvuši mūsu rindās."

Vēlēšanu sagatavošanai tika paredzēts neiedomājami īss laiks — kandidātu izvirzīšanai bija atvēlētas tikai četras

dienas. Vēlēšanu likumā gan bija sacīts, ka tas ir pieņemts saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmi, bet patiesībā bija visrupjākais Satversmes pārkāpums. Vēlēšanu likumā bija ieviesti tādi iepriekšējo Saeimu vēlēšanu likumu grozījumi, kurus bija tiesīga izdarīt tikai Saeima, nevis Ministru kabinets. Komunistiskā partija jau 6. jūlijā publicēja **“Latvijas darbaļaužu bloka”** (Latvijas Darba tautas bloks) vēlēšanu platformu. Tajā tika solīts, ka bloka pārstāvji Saeimā strādās, lai nodrošinātu demokrātiskās brīvības, personas un mantas neaizskaramību, sniegtu palīdzību sīkzemniekiem un bezzemniekiem, uzlabotu strādājošo materiālo stāvokli un sociālo nodrošinātību, veicinātu kultūras, zinātnes un izglītības attīstību. Ārpolitikā bija paredzēta cieša sadarbība ar PSRS pastāvošo līgumu ietvaros. Neviens vārds šajā deklarācijā nebija minēts par iespēju mainīt valsts iekārtu — demokrātiskas republikas vietā izveidot padomju republiku, tāpat nebija nekāda norādījuma par iespējamību iekļaut Latviju Padomju Savienības sastāvā.

Sastādot “Latvijas darbaļaužu bloka” kandidātu sarakstu, Maskava bija paredzējusi, ka tas būs vienīgais. Jaunā vēlēšanu likuma noteikumi bija tādi, ka citām partijām vai sabiedriskajām grupām vienkārši nebija iespējams savus sarakstus iesniegt. Tā, piemēram, tika prasīts, ka partijai, kas vēlas iesniegt savu sarakstu, jābūt legalizētai, tas ir — valdības atļautai (jāatceras, ka K. Ulmanis bija aizliedzis visu partiju darbību), bet pirms vēlēšanām tikai Latvijas komunistiskā partija bija savu darbību atjaunojusi. Otra prasība, ko arī tikpat kā nebija iespējams īstenot, bija tāda, ka katram grupējumam, kas iesniedz kandidātu sarakstu, jādara zināma vēlētajiem sava vēlēšanu platforma — jānorāda šī grupējuma darbības virzieni un mērķi, kas tik īsā laikā vairs nebija iespējams, jo jaunā valdība izdeva rīkojumu, kas aizliedza visām tipogrāfijām pieņemt jebkādus iespieddardbus, kas attiecas uz Saeimas vēlēšanām, bez Sabiedrisko lietu ministrijas atļaujas. Neskatoties uz šiem ierobežojumiem, grupa Latvijas politisko un sabiedrisko darbinieku tomēr mēģināja vēlēšanām izvirzīt savu sarakstu. 6. jūlijā šie cilvēki, savstarpēji apspriedušies, izveidoja tā saukto **“Demokrātisko bloku”**. Šo bloku pārstāvēja tādi tautā plaši pazīstami cilvēki kā ģenerālis *Jānis Balodis*,

advokāts un rakstnieks *Atis Ķeniņš*, bijušie Ministru prezidenti *Valdemārs Zāmuels* un *Hugo Celmiņš*, dzejnieks *Kārlis Skalbe*, profesors *Konstantīns Čakste* un senators *Mintauts Čakste* (pirmā Valsts prezidenta dēli) un citi. Šī bloka politiskajā programmā bija paredzēti šādi galvenie pamatprincipi.

1. Brīva, neatkarīga, demokrātiska Latvija.

2. Cieša, pastāvīga sadarbība ar PSRS 1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības līguma mērķu sasniegšanai un tālākai izveidošanai.

3. Valsts iekšējā celtniecība uz progresu un demokrātijas pamatiem, lojāli sadarbojoties ar Latvijas strādniecību un cīņas organizācijām.

4. Valsts zemes fonda paplašināšana darba zemniecības apgādāšanai ar zemi.

5. Valsts saimnieciskās dzīves izveidošana un pārkārtošana, stādot pirmā vietā strādājošo intereses.

6. Privāta īpašuma un privātas rosības uzturēšana un aizsargāšana, ierobežojot kā vienu, tā otru, ja to prasa valsts intereses un tautas labklājība.

Šī "Demokrātiskā bloka" platforma, nosaukta par Demokrātisko latviešu aicinājumu, slepeni tika kādā tipogrāfijā iespiesta un izplatīta tautā, kā arī iesniegta Centrālajā vēlēšanu komisijā. Tūlīt pēc saraksta iesniegšanas tika arestēti A. Ķeniņš un vairāki citi cilvēki, kas to bija parakstījuši vai izplatījuši. Cieta arī Centrālās vēlēšanu komisijas darbinieki, kas bija piekrituši šo sarakstu pieņemt. Vēlēšanu komisijas sekretāru Arnoldu Deglavu atcēla no amata, izslēdza no komunistiskās partijas un svītroja no Saeimas kandidātu saraksta. A. Deglava vietā "Latvijas darbaļaužu bloka"

Latvijas Centrālās padomes priekšsēdis Konstantīns Čakste

kandidātu sarakstā ierakstīja Frici Deklavu, bet, tā kā Deglavs bija pazīstamāks, tad Deklava uzvārdā burts “k” tika nomainīts pret “g”, un turpmāk viņš bija pazīstams kā F. Deglavs.

Tādā veidā komunistiskā partija praktiski jau bija nodrošinājusi sava saraksta uzvaru vēlēšanās, jo — cita neviena nebija, par ko balsot. Tomēr, lai šī uzvara būtu pārliecinošāka, valdība izdeva īpašus norādījumus par vēlēšanu kārtību, piemēram — bija aizliegts izdarīt vēlēšanu sarakstos jebkādus svītrojumus vai labojumus, saraksts bija jāiemet urnā tāds, kāds tas tika saņemts. Īpašā aicinājumā vēlētājiem bija norādīts, lai neviens neaizmirst paņemt līdzī pasī. Saeimu vēlēšanās pasē parasti iespieda īpašu zīmogu par piedalīšanos vēlēšanās, lai novērstu gadījumus, ka kāds nobalsotu vairākkārt. Norādījumos šajā sakarībā bija uzsvērts:

“Lai nebūtu jākaunas no sevis, no saviem darbabiedriem, no līdzpilsoņiem, no visiem Latvijas patriotiem un no saviem personīgiem dokumentiem, kuros trūkst iespieduma par piedalīšanos šī gada Saeimas vēlēšanās.”

Šādu norādījumu cilvēki uztvēra kā tiešus draudus, kā tas arī bija domāts.

Saeimas vēlēšanu dienās — 14. un 15. jūlijā — daudzu uzņēmumu un iestāžu darbiniekus “organizēti” nogādāja uz vēlēšanu iecirkņiem, tādējādi cenšoties novērst izvairīšanos no “pilsoņu pienākumu” pildīšanas. Vēlēšanu iecirkņos pastāvīgi uzturējās komunistiskās partijas pārstāvji, kas vērīgi raudzījās, lai neviens vēlētājs nemēģinātu izdarīt sarakstos kādas izmaiņas vai svītrojumus. Tā, piemēram, Madonas apriņķa Vietalvas vēlēšanu iecirknī LKP pilnvarotais pārstāvis Nikons Gladišcevs izņēmis kādai sievietei no rokām kandidātu sarakstu brīdī, kad viņa gatavojusies to iemest urnā, lai pārbaudītu, vai nav svītrojumu. Šajā sakarībā iecirkņa vadītājs pa telefonu sazinājies ar apriņķa vadību, lai noskaidrotu šādas rīcības likumību. Atbilde bijusi, ka “atsevišķos gadījumos šāda rīcība LKP pārstāvjiem ir pieļaujama”. Ļoti daudzos vēlēšanu iecirkņos, īpaši Kurzemē, balsošanas norisi novērojuši bruņoti Sarkanās armijas pārstāvji, citur — Iekšlietu ministrijas darbinieki. Vietām bija pat tieši draudi tiem, kas uzdrošinātos neierasties vēlēšanu iecirknī. Tāds gadījums notika Cēsu

apriņķa Jaunpiebalgā: LKP pārstāvis J. Kokle pavēlēja pasta nodaļas vadītājam izziņot viņa rīkojumu, kurā bija teikts, ka

“es atgādinu tiem nebalsotājiem, kas nebūs nodevuši savas balsis līdz šās dienas plkst. 18.00, tiks ievadīta izmeklēšana, un šie provokatori nāks attiecīgu iestāžu rīcībā”.

Vēlēšanu gaitā tika dota arī iespēja viltot balsošanas rezultātus; likumā bija noteikts, ka katrai vēlēšanu zīmei (kandidātu sarakstam) pirms iemešanas urnā jābūt zīmogotai ar komisijas zīmogu, bet Centrālā vēlēšanu komisija 14. jūlijā izsūtīja paskaidrojumu, ka var uzskatīt par derīgiem arī tos sarakstus, kuriem šāda zīmoga nav. Tas deva iespēju komisiju locekļiem papildināt urnā esošo sarakstu skaitu līdz vajadzīgajam daudzumam.

17. jūlijā Centrālā vēlēšanu komisija pasludināja Saeimas vēlēšanu rezultātus. Piedalījušies vēlēšanās 94,8 % balsstiesīgo vēlētāju, no tiem par Latvijas Darba tautas bloka kandidātiem nodoti 97,8 % balsu. (Pēc Centrālās vēlēšanu komisijas ziņojuma redzams, ka Vidzemes vēlēšanu apgabalā nobalsojuši pat **101,3 %** vēlētāju.)

19. jūlijā Ministru kabinets pieņēma Likumu par Valsts prezidenta amata izpildīšanu. Šis likums noteica, ka ar jaunās Saeimas sanāksšanas brīdi, 1940. gada 21. jūliju plkst. 12.00, Valsts prezidenta amatu pilda Ministru prezidents. **21. jūlijā Kārlis Ulmanis parakstīja pēdējo dokumentu, kurā savas pilnvaras nodeva Augustam Kirhenšteinam.**

Tajā pašā dienā Rīgā, Nacionālā teātra telpās, sanāca Saeima uz savu pirmo sēdi. Saeimas sēdi atklāja vecākais deputāts, 72 gadus vecais lauksaimnieks Dāvids Krūze. Lai gan runa bija uzrakstīta, viņam bija grūtības to nolasīt. Radās iespaids, ka D. Krūze ir garīgā ziņā ļoti aprobežots. Labāk negāja Viļa Lāča brālēnam, ostas strādniekam Pēterim Briedim, kas bija ievēlēts par Saeimas priekšsēdētāju. Pēc Ministru prezidenta A. Kirhenšteina ziņojuma par valdības darbību vārdu ņēma LKP CK sekretārs *Žanis Spure*. Savā runā viņš deklarēja:

“Izpaūžot visas Latvijas darba tautas gribu, Saeima no šī brīža pasludina padomju varas nodibināšanos visā Latvijas teritorijā. Latvija tiek pasludināta par Latvijas Padomju Sociālistisko Republiku.”

Pēcpusdienā ar plašu runu uzstājās Vilis Lācis, kurā viņš aicināja Saeimu balsot par Latvijas Padomju Sociālistiskās

Republikas iestāšanos brālīgo tautu saimē — PSRS. Pēc šīs runas tika nolasīta Saeimas deklarācija par Latvijas iestāšanos padomju tautu saimē. Visu šo uzstāšanos pavadīja nerimstoši aplausi, komunistiskās partijas, Padomju Savienības un tās vadītāju, īpaši Staļina slavinājumi.

Jāatzīmē, ka balsojums par minēto Saeimas deklarāciju norisēja pavisam īpatnēji: pretēji vispārpieņemtajai tradīcijai, ka vispirms jābalso **par** lēmuma pieņemšanu, Saeimas priekšsēdētājs P. Briedis šo procedūru novadīja šādi:

“Vai kāds būtu pret šīs deklarācijas pieņemšanu? Nav. Vai kāds atturas? Nav. Deklarācija vienbalsīgi pieņemta.”

Pieņemot lēmumus par valstiskās formas maiņu un iekļaušanos citās valsts sastāvā, **Saeima izdarīja rupju, prettiesisku Latvijas Republikas Satversmes pārkāpumu**, jo saskaņā ar Satversmes 77. pantu šādi lēmumi vispirms būtu jānodod tautas nobalsošanai (referendumam). Jāņem vērā arī tas, ka “Darba tautas bloka” priekšvēlēšanu programmā nebija minēts neviens vārds par padomju varu Latvijā un iestāšanos

“Latvijas Tautas Saeimas” delegācija mītiņā Maskavā Baltkrievijas stacijā 1940. gada 31. jūlijā. Centrā Augusts Kirhenšteins

Padomju Savienības sastāvā, līdz ar to Saeimas deputātiem nebija nekādu tiesību pat izteikt šādas prasības “tautas vārdā”. Pēc šīs deklarācijas pieņemšanas Saeimas sēžu zāli atstāja visi ārvalstu diplomātiskie darbinieki...

1940. gada 5. augustā PSRS Augstākās Padomes sēdē Latvijas Saeimas pārstāvji iesniedza lūgumu par Latvijas PSR uzņemšanu PSRS sastāvā. Tas bija šīs, latviešu tautai traģiskās teātra izrādes pēdējais cēliens. Lai iespaids būtu pilnīgāks, latviešu delegācijas sievietēm lika ietērties tautas tērpos. Šo prasību gan izpildījušas tikai divas no trijām sievietēm — I. Paldiņa un T. Birģele, bet O. Auguste tomēr uzdrošinājās nepaklausīt.

PSRS Augstākā Padome vienbalsīgi nolēma Latvijas, Igaunijas un Lietuvas lūgumu apmierināt. Neatkarīgā Latvijas Republika vairs nepastāvēja, tās vietā bija radīta Padomju Savienības teritorija — LPSR. 1940. gada 25. augustā tika pieņemta jauna Latvijas PSR konstitūcija, kas bija gandrīz pilnībā norakstīta no 1936. gada PSRS konstitūcijas (tāpat kā 1919. gadā), Saeima pārdēvēta par Augstāko Padomi, ministrijas — par Tautas komisariātiem.

Latvijas vēsturē sākās jauns laika posms, kas ilga pusgadsimtu.

4. BALTVĀCU AIZBRAUKŠANA NO LATVIJAS

1939. gada Molotova—Ribentropa pakts bija traģēdija ne tikai latviešiem, bet arī Latvijas tautas daļai — baltvāciešiem. Kā zināms, baltvāci, kas vairākus gadsimtus bija galvenie noieņēji Latvijā, pēc valsts neatkarības iegūšanas zaudēja visas agrākās priekšrocības un kļuva par parastiem pilsoņiem, veidojot vienu no Latvijas mazākumtautību grupām. Pēc 1935. gada tautas skaitīšanas datiem, Latvijā dzīvoja 62 144 vācu tautības cilvēki, kas sastādīja 3,19 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem. Baltvāciešiem vēl joprojām bija samērā liela ietekme gan rūpniecībā, gan tirdzniecībā, gan arī zinātnē, kultūrā un veselības aizsardzībā. Neliela daļa baltvācu, galvenokārt muižniecības pārstāvji, gan pēc Latvijas neatkarības iegūšanas bija aizbraukuši uz Vāciju, jo nevarēja samierināties ar savu muižu zaudējumu, bet lielākā daļa tomēr palika un iekļāvās Latvijas

dzīvē kā pilntiesīgi un valstij uzticami cilvēki. Tas arī bija saprotams, jo gandrīz visas baltvācu dzimtas šeit dzīvoja jau paaudžu paaudzēs, bija daļēji atsvešinājušās no savu senču zemes paražām un kultūras, pārņēmuši daudz ko no latviešiem, kā rezultātā bija izveidojusies īpaša **baltvācu kultūra**, kuru viņi centās saglabāt un stiprināt, veidojot un attīstot dažādas nacionālās kultūras organizācijas un izglītības iestādes. Pēc Ā. Hitlera nākšanas pie varas Vācijā un nacionālistiskās propagandas uzsākšanas neliela daļa baltvācu, īpaši jaunatne, sāka pieslēgties nacionālsociālisma idejām. Tomēr baltvācu vairākums palika uzticami Latvijas Republikai.

Stāvoklis būtiski izmainījās pēc Molotova—Ribentropa pakta noslēgšanas. 1939. gada 28. septembrī Vācijas ārlietu ministrs Maskavā noslēdza papildu līgumu ar Padomju Savienību, no kuriem viens attiecās uz baltvācu likteni:

“PSRS valdība neliks šķēršļus Vācijas pilsoņiem un citām vācu izcelsmes personām, kas dzīvo teritorijās, kuras atrodas tās interešu sfērā, ja viņi vēlēties pārcelties uz Vāciju vai vācu interešu sfērā atrodošajām teritorijām. Tā piekrist, ka šo pārcelšanos realizēs Vācijas valdības pilnvarotie saskaņā ar kompetentām vietējām iestādēm un pie tam paliks neaizskartas izcelotāju īpašuma tiesības.

Atbilstošas saistības uzņemas Vācijas valdība attiecībā uz ukraiņu vai baltkrievu izcelsmes personām, kas dzīvo teritorijās, kuras atrodas tās interešu sfērā.”

Vācijai šāda vienošanās bija izdevīga. Vispirms — varēja pasaulei parādīt visas vācu nācijas vienotības gribu, otrkārt — Vācija ieguva daudzus tūkstošus cilvēku, kas varēja papildināt gan karaspēka rindas, gan arī noderēt kā darbaspēks. Tieši pēdējais faktors bija svarīgs Ā. Hitleram: Polijai atņemtajos un Austrumprūsijai pievienotajos apgabalos visi poļu tautības iedzīvotāji tika izdzīti un to vietā vajadzēja noietināt vācu kolonistus.

Tomēr Ā. Hitleram vajadzēja izdomāt kādu ticamu iemeslu, kādēļ baltvāci tiks pārvietoti, jo nekādā gadījumā nedrīkstēja atklāt patiesību, ka Baltijas valstis ir atdotas Padomju Savienībai un tiks okupētas. Tādēļ 6. oktobrī **Hitlers radiorunā aicināja visus vācu tautības cilvēkus**, lai kur tie arī dzīvotu, atgriezties savu senču dzimtenē, apgūt senās vācu teritorijas, kas tagad atņemtas svešzemniekiem un gaida vācu darbīgās rokas.

Jau nākamajā dienā pēc Ā. Hitlera runas Latvijas Ārlietu ministrija saņēma paziņojumu, ar kuru bija izteikta Vācijas valdības vēlēšanās, lai tiktu nodrošināta vāciešu atgriešanās dzimtenē — Lielvācijā. Jau 30. oktobrī līgums par vācu tautības Latvijas pilsoņu pārvietošanu uz Vāciju tika noslēgts. Šī līguma izstrādāšana bija liels, apjomīgs darbs, un tas tika paveikts tiešām ļoti īsā laikā, bet baltvācu pārstāvji uzskatīja, ka tas tiek novilcināts. Patiesību sakot, viņiem bija pamats tā domāt, jo daudzi politiskie darbinieki (izņemot Latvijas valdību) bija pārliecināti, ka Padomju Savienība drīz uzsāks Baltijas valstu okupāciju.

Vāciešu pārvietošanas līguma izpildīšanu apgrūtināja jau tājums par baltvācu īpašumiem. Latvijas puse vēlējās šo jautājumu pati nokārtot, bet Vācijas pārstāvji pret to iebilda (jāatceras, ka Vācijas—PSRS līgumā bija paredzēts, ka šo jautājumu kārtos vācu puse). Beidzot panāca vienošanos, ka izceļotāju īpašumu nodošanu Latvijas valdībai un atlīdzības (kompensācijas) izmaksas izceļotājiem, kas sastādīja apmēram 91,5 miljonus latu, kārtos īpaša organizācija — “Izceļošanas akciju sabiedrība”, ko veidos Vācija un kas darbosies Latvijā.

Izceļošana sākās jau oktobrī, vēl pirms līguma noslēgšanas — izbrauca tie vācieši, kas nebija Latvijas pilsoņi (apmēram 5000). Līdz gada beigām bija izbraukuši jau apmēram 52 tūkstoši jeb 80 % no visiem Latvijas vācu tautības pilsoņiem. Izbraukšana turpinājās arī 1940. un pat vēl 1941. gadā, kad Latvija jau bija PSRS sastāvā. Pavisam kopā Latviju atstāja aptuveni 54 tūkstoši cilvēku.

Reizē ar baltvāciem dzimteni atstāja arī daudzi latvieši, kuri kaut kādā veidā varēja pierādīt savu vācisko izcelšanos vai arī bija ar vāciešu tautības personām nodibinājuši ģimenes. Savukārt dzimtajā zemē palika vēl apmēram 2000 baltvācu, kuri, neskatoties uz draudošajām briesmām, nevēlējās savu tēviju atstāt.

Baltvācu izceļošana bija pirmais lielākais trieciens, ko saņēma Latvijas tauta staļiniskās Padomju Savienības un hitleriskās Vācijas vienošanās rezultātā. Latvijs zaudēja ievērojamu daļu spējīgāko, izglītotāko cilvēku. Tomēr tajā laikā latvieši, īpaši nacionālistiski noskaņotie cilvēki, ar gandarījumu uzņēma baltvācu izbraukšanu. Šādu latviešu

attieksmi bija izraisījusi hitleriskās Vācijas ekspansija, kas deva pamatu bažām par turpmāko Latvijas likteni, līdz ar to no jauna atmodinot latviešu negatīvo attieksmi pret vāciešiem. Šādu latviešu nostāju veicināja arī nelielās vācu nacionāl-sociālistu grupas, kas darbojās Latvijā. Šie cilvēki atklāti slavēja Vācijas panākumus citu zemju sagrābšanā un izteica draudus Latvijas valstij. Kaut arī Latvijā šādu atklātu hitleriešu bija pavisam neliels skaits, tomēr viņu uzskatus vairums latviešu sāka attiecināt uz visiem vācu tautības cilvēkiem Latvijā.

Arī lielākajai daļai baltvācu šī, tā sauktā "repatriācija" būtībā bija tragēdija, jo vajadzēja atstāt zemi, ar kuru tie bija saauguši gadsimtu dziļām saknēm. Šī iemesla dēļ hitleriešu aģentiem reizēm nācās pat pielietot draudus. Taču izredzes palikt staļiniskā padomju režīma varā biedēja šos cilvēkus vēl vairāk.

5. POLITISKĀS UN SAIMNIECISKĀS NORISES 1940./41. GADĀ

Pirmajās dienās pēc Sarkanās armijas ienākšanas Latvijā, kad A. Višinska vadībā tika sastādīta jaunā valdība, bija jūtama Padomju Savienības komunistiskās partijas norobežošanās no Latvijas komunistiem, tādēļ arī sākotnēji valdībā neviens atklāts komunist netika iekļauts. To varētu izskaidrot divējādi. Pirmkārt — Staļina neuzticēšanās latviešu komunistiem, ko pierādīja represijas pret latviešiem Padomju Savienībā, un, otrkārt — Staļins nevēlējās jau pašā sākumā radīt iespaidu par saviem īstajiem nolūkiem, tādēļ, zinot komunistu niecīgo ietekmi un, galvenais, latviešu tautas vairākuma negatīvo attieksmi pret komunistiem, vēlējās radīt iespaidu par patiesi demokrātiskiem pārveidojumiem Latvijā. Tas arī izdevās, jo Valsts un Ministru prezidents K. Ulmanis palika savā vietā, valdības sastāvā bija vairums tautā labi pazīstamu cilvēku. Tālākā notikumu gaita, redzot, ka Latvijas tauta samērā mierīgi uzņem notikušās pārmaiņas, komunistu loma sāka strauji pieaugt, un līdz Saeimas vēlēšanām viņi jau pilnībā diktēja savus nosacījumus.

Interesantas izvērsās Latvijas komunistiskās partijas un sociāldemokrātu savstarpējās attiecības. 1934. gada 15. maija apvērsums likvidēja visas politiskās partijas, arī LSDSP. Galēji

kreisie sociāldemokrāti Anša Rudevica, Anša Buševiča, Klāva Lorenca un citu vadībā nodibināja jaunu partiju — Latvijas Sociālistisko strādnieku un zemnieku partiju (LSSZP), kas apvienoja aptuveni 200 biedru un darbojās nelegāli. 1938. gadā A. Rudevics un daži citi LSSZP darbinieki tika izraidīti no Latvijas un darbojās Zviedrijā, kur arī tos arestēja. No Latvijas bija izraidīti arī sociāldemokrātu darbinieki Bruno Kalniņš un Fēlikss Cielēns. Sakarā ar politiskajiem amnestiju šie politiskie darbinieki guva iespēju atgriezties Latvijā.

1940. gada martā LSSZP nolēma apvienoties ar Latvijas komunistisko partiju, jo uzskatīja, ka abām šīm partijām ir līdzīgi mērķi. LKP pret šādu piedāvājumu neiebilda, un abas partijas vienojās par kopīgu “vienotās frontes” izveidošanu, kas cīnītos par padomju varu Latvijā. Tomēr jau 2. jūlijā, tas ir — pēc A. Višinska atgriešanās no Maskavas, komunistu nostāja mainījās. LKP CK pieņēma lēmumu nepieļaut LSSZP apvienošanos ar komunistisko partiju, bet uzņemt LKP tikai individuālā kārtā, tas ir — atsevišķus LSSZP biedrus. Šādos apstākļos LSSZP vadība 3. jūlijā paziņoja par savas partijas darbības izbeigšanu, aicinot partijas biedrus iestāties LKP.

Pārmaiņas skāra arī Latvijas komunistisko partiju. Līdz šim tā bija darbojusies kā patstāvīga organizācija, kura savu darbību saskaņoja ar starptautisko komunistisko partiju apvienību — Kominterni (Komunistisko Internacionāli), kas gan patiesībā bija pilnīgi atkarīga no Padomju Savienības jeb, kā to sauca, Vissavienības komunistiskās boļševiku partijas (VK(b)P). 1940. gada 8. oktobrī VK(b)P CK pieņēma lēmumu par jauno republiku komunistisko partiju uzņemšanu tās sastāvā, pie tam republikāniskajām partijas organizācijām nemaz netika prasīts, lai tās, kaut vai izskata pēc, lūgtu to darīt. Reizē ar LKP likvidēšanu visiem partijas biedriem vajadzēja pārreģistrēties, lai varētu saņemt jaunās, Vissavienības biedru kartes. Patiesībā šī pārreģistrēšanās bija domāta tādēļ, lai atbrīvotos no partijai nevēlamiem komunistiem, tas ir — tādiem cilvēkiem, kuri bija izteikuši neapmierinātību ar staļinistisko darbības stilu partijā. Pēc šīs pārreģistrācijas, ko patiesībā varēja uzskatīt par partijas “tīrīšanu”, no 1635 komunistiem jaunās biedra kartes saņēma tikai 1254 cilvēki, pārējie bija izrādījušies šī “goda” necienīgi.

Bruno Kalniņš

Kā vienu no pirmajiem politiskās pārmaiņas skāra arī Latvijas armiju. Lai novērstu “nacionālisma izpausmes” armijā, tas ir — lai vājinātu armijas patriotisma jūtas, ar valdības lēmumu ieviesa tā sauktos “politiskos audzinātājus”, kuriem bija jārūpējas par karavīru lojalitāti padomju valstij. Pārdēvētajā Latvijas Tautas armijā darbojās 76 šādi politiskie audzinātāji. Par armijas politisko vadītāju iecēla sociāldemokrātu *Bruno Kalniņu* — Latvijas armijas rezerves **leitnantu**,

kuram sakarā ar šo amatu uzreiz tika piešķirta **ģenerāla** dienesta pakāpe. Šajā amatā viņš bija līdz 1. oktobrim, jo pēc Latvijas iekļaušanas Padomju Savienībā Latvijas Tautas armija tika likvidēta. Daudzus virsniekus, kā arī virsdienesta karavīrus un instruktorus atvaļināja. Bijušās Latvijas armijas vietā tika izveidots Sarkanās armijas 24. teritoriālais korpus, kas sastāvēja no divām divīzijām un dažām atsevišķām karaspēka vienībām. Latviešu virsniekus, īpaši augstākos, citu pēc cita nomainīja padomju virsnieki. Arī ierindas sastāvu — kareivjus papildināja ar citu “brālīgo” republiku karavīriem, kuru īpatsvars 1941. gada vasarā bija apmēram 70—75 % no visa šī, it kā vēl aizvien nacionālā 24. teritoriālā korpusa sastāva. Šajā laikā korpusā bija palikuši tikai apmēram 3000 latviešu tautības karavīru.

Nākamais solis bija Saeimas nelikumīgais lēmums par padomju varas nodibināšanos; tika pieņemti arī pirmie likumi, kas sagrāva līdzšinējo tautas saimniecības sistēmu, un uzsākta sociālisma celtniecība Latvijā pēc PSRS parauga. 1940. gada 21. jūlijā Tautas Saeima savā pēcpusdienas sēdē kā pirmo pieņēma lēmumu par banku un lielo rūpniecības uzņēmumu nacionalizāciju (atņemšanu īpašniekiem un nodošanu valsts pārziņā). Pie lielajiem rūpniecības uzņēmumiem, kas bija pakļauti

nacionalizācijai, tika pieskaitīti visi uzņēmumi un darbnīcas, kas izmantoja mehānisko dzinējspēku un nodarbināja 10 un vairāk strādnieku, bet, ja mehāniskā dzinējspēka nebija, tad pieļaujamais strādnieku skaits bija 20 cilvēki. Visās rūpnīcās tika izveidotas strādnieku komitejas, kuru uzdevums bija raudzīties, vai uzņēmuma vadošie darbinieki, kā arī ražošanas meistari nemēģina kaut ko pasākt pret padomju varu. Vairumam uzņēmumu nomainīja vadītājus, reizēm gan atļaujot arī bijušajiem īpašniekiem palikt darbā par direktoriem savos uzņēmumos.

Šajā laikā tika nacionalizēti arī dzīvojamie nami (apmēram 19 000 ēku), veikali, viesnīcas, privātās slimnīcas un aptiekas, autotransporta uzņēmumi, pat pirtis un lielākās dārzniecības. Nacionalizēti tika arī smagie un viegie automobiļi. Lielu triecieni Latvijas iedzīvotājiem deva banku un krājaizdevu sabiedrību nacionalizācija — cilvēki zaudēja gandrīz visus savus ietaupījumus, jo visi noguldījumi, kas pārsniedza 1000 latus, pārgāja valsts īpašumā. Solītās labklājības vietā Latvijā sākās straujš dzīves līmeņa kritums.

Jau tūlīt pēc Sarkanās armijas ienākšanas padomju virsnieki un viņu ģimenes locekļi uzsāka Latvijas preču, īpaši apģērbu un audumu, kā arī pulksteņu, velosipēdu un citu preču izpirkšanu, jo šeit tās bija daudzkārt lētākas un labākas kvalitātes nekā Padomju Savienībā. Pastiprināti sāka izpirkt preces arī paši latvieši, jūtot, ka drīz vien naudas vērtība kritīsies. Tādēļ jau 1940. gada 23. jūlijā valdība izdeva speciālu rīkojumu, kas aizliedza tiem cilvēkiem, kuriem jau bija divi pāri apavu vai divi uzvalki (sievietēm kleitas vai kostīmi), iegādāties šīs preces. Rīkojumā bija noteikts, ka, iegādājoties apavus, uzvalkus, mēteļus vai arī audumus to izgatavošanai, pircējam jāparaksta apliecinājums, cik daudz viņam pieprasīto preču jau ir. Par nepareizu ziņu sniegšanu vainīgajam draudēja sods līdz **50 tūkstošiem latu** vai arests līdz vienam gadam.

1940. gada 25. novembrī latu pielīdzināja Padomju Savienības rublim attiecībā 1:1, līdz ar to palielinājās izvesto preču daudzums — ne tikai rūpniecības, bet arī pārtikas preces tika izpirktas un izvestas uz PSRS. Lai pildītu savus solījumus par darbaļaužu dzīves apstākļu uzlabošanu, valdība 1940. gada otrajā pusē un 1941. gada sākumā vairākkārt paaugstināja

algas, bet preču cenas cēlās ātrāk. Latvijā sākās inflācija. Gada laikā darba algas pieaugums bija 1,5 līdz 2 reizes, bet preču cenas pieaugums 4—5 reizes. 1941. gada martā Latvijas lats pilnīgi tika izņemts no apgrozības. Tādas padomju sociālismam raksturīgas parādības kā rindas pie veikaliem un preču deficīts (trūkums) ieviesās arī Latvijā.

Sociālistiskie pārkārtojumi skāra arī lauksaimniecību. Nākamajā dienā pēc likuma par uzņēmumu un banku nacionalizāciju pieņemšanas Saeima pieņēma lēmumu par agrāro reformu. Visa zeme tika pasludināta par valsts īpašumu, kas lauksaimniekiem nodota tikai lietošanā. 29. jūlijā pieņēma likumu, kas noteica, ka zemnieka lietošanā nodotās zemes platība **nedrīkst pārsniegt 30 hektārus**. Visiem lauksaimniekiem, kuru saimniecības pārsniedza šo platību, "liekā" zeme tika atsavināta un ieskaitīta valsts zemes fondā sīkzemnieku un bezzemnieku apgādāšanai. Katrs bezzemnieks varēja saņemt 10 hektārus, arī sīkzemnieku saimniecības varēja palielināt līdz šādai platībai. Zemes reformas rezultātā apmēram 30 tūkstoši sīkzemnieku saņēma zemes pielikumu, apmēram 28,5 tūkstoši līdzšinējo lauku saimniecību nomnieku — rentnieku un graudnieku — varēja uzsākt patstāvīgu darbu. Šo divu kategoriju zemkopjiem vismaz bija jau savs lauksaimniecības inventārs un mājlopi. Sliktāk bija 20 tūkstošiem jauno zemes ieguvēju — bijušo laukstrādnieku, kuriem nebija ne lopu, ne inventāra. Lai nodrošinātu jaunus zemes ieguvējus ar nepieciešamo inventāru, kā arī mājlopiem, tos vienkārši atņēma turīgākajiem saimniekiem.

1941. gada pavasarī tika uzsākta tā saukto Mašīnu un traktoru staciju (MTS), kā arī Mašīnu un zirgu iznomāšanas punktu (MZIP) organizēšana, lai varētu sniegt palīdzību tiem zemniekiem, kam sava inventāra nebija. Pavisam tika ierīkotas 50 MTS un apmēram 500 MZIP. Tās ierīkoja turīgo zemnieku saimniecībās, tādēļ jau 1941. gada februārī sāka uzskaitīt visas lielākās saimniecības, ņemot vērā gan ēku stāvokli, mājlopu skaitu un lauksaimniecības tehniku, gan arī pašu saimnieku politisko raksturojumu. 22. martā sākās izraudzīto saimniecību mantas aprakstīšana, uzskaitot ne tikai lauksaimniecības inventāru un mājlopus, bet arī istablietas un mājturības priekšmetus. Līdzšinējiem saimniekiem pavēlēja mājas atstāt 24 stundu laikā, atļaujot ņemt līdzi tikai pašu nepieciešamāko.

Šo padomju varas pasākumu jau varēja uzskatīt par vēlāk sekojušo izvešanu (deportāciju) sākumu.

Lauksaimniecībā sākās latviešu zemniekiem līdz šim neredzēta kārtība — apriņķu partijas komitejas sāka norādīt, kas, kad un kur jāsēj, kad jāsāk zemes apstrāde, kad — sēja. Zemkopji pie šādas rīkošanas nebija pieraduši, bez tam — katra saimniecība atšķīrās gan ar atšķirīgu augsni, gan ģeogrāfisko stāvokli. Īpaši neizprotamas bija tā sauktās “kampaņas” (noteiktā laika posmā veicama darbība). Šādas kampaņas lauksaimniecībā sekoja cita pēc citas — aršanas kampaņa, kulšanas kampaņa, sējas kampaņa. Bija arī aitu audzēšanas kampaņa, kad pēkšņi tika dots rīkojums visām saimniecībām palielināt aitu skaitu. Zemkopjus, kuriem šādas kampaņas nebija pieņemamas, nodeva tiesai. Tā, piemēram, Ludzas apriņķa Mērdzenes pagasta zemniekus, brāļus Seipulniekus, notiesāja uz diviem gadiem cietumā par to, ka viņi bija uzdrošinājušies nepaklausīt rīkojumam par sējas kampaņas sākšanos, jo nav gribējuši sēklas labību iekaisīt aukstā, slapjā zemē sapūšanai, bet gribējuši nogaidīt piemērotus laika apstākļus. To, kas katram zemkopim bija saprotams, padomju vara uzskatīja par noziegumu, jo Padomju Savienībā pastāvēja plānveida saimniecības sistēma un neviens nebija tiesīgs no šiem plāniem atkāpties.

Jaunie zemes ieguvēji, no kuriem lielākā daļa ar prieku saņēma savus 10 hektārus, bija cerējuši uz patstāvīgu saimniekošanu, uz savas saimniecības veidošanu pēc savas patikas. Redzot šīs sociālistiskās saimniekošanas metodes, kuras tika uzspiestas, daudzi tūkstoši cilvēku atteicās no viņiem piešķirtās zemes.

6. BAIGAIS GADS

Pirmais padomju varas gads latviešu tautas atmiņā palicis ar apzīmējumu Baigais gads, jo jau ar pirmajām dienām Latvijā sākās staļiniskais terors, genocīds (pilnīga vai daļēja atsevišķu iedzīvotāju grupu iznīcināšana) pret Latvijas tautu. Tūlīt pēc A. Kirhenšteina valdības sastādīšanas jaunais iekšlietu ministrs V. Lācis paziņoja:

“Svarīgākais uzdevums, kāds jāveic Iekšlietu ministrijai, ir pilnīgi un noteikti iztīrīt valsts aparātu no reakcionāriem elementiem un tautas ienaidniekiem.”

Drīz vien pēc tam Latvijas laikrakstos un citos informācijas līdzekļos aizvien biežāk parādījās jauni, līdz šim nedzirdēti jēdzieni, kā “tautas ienaidnieks”, “kaitnieks”, “sabotieris” un tamlīdzīgi. Pastāvīgi tika aicināts “izvērst cīņu”, “nesaudzīgi atmaskot”, “izvilkt dienas gaismā” katru, kas “darbojas pret darba tautas interesēm”. 12. jūlijā Ministru kabinets pieņēma “Likumu par kaitniecības apkarošanu”, kurā bija paredzēti bargi sodi — 5000 lati vai 6 mēneši cietumā par “savas vai svešas mantas iznīcināšanu, bojāšanu vai nobēdzināšanu nolūkā ar šādu darbību kaitēt valsts vai sabiedriskajām interesēm”. Šis likums īpašu nozīmi ieguva pēc uzņēmumu un zemes nacionalizācijas, jo par kaitniecību varēja uzskatīt gandrīz vai jebkuru kļūmi darbā, kaut vai, piemēram, kādas mašīnas vai iekārtas sabojāšanos. Kad 1941. gada aprīlī Liepājas ostas elevatorā nenoskaidrota iemesla dēļ izcēlās ugunsgrēks, tika apcietināti visi elevatora strādnieki un vadošie darbinieki, kopskaitā 75 cilvēki, par kuru turpmāko likteni ziņu nav.

Kad 1940. gada 21. jūlijā Valsts un Ministru prezidents K. Ulmanis bija parakstījis pēdējo dokumentu par sava amata nodošanu A. Kirhenšteīnam, A. Višinskis viņam piedāvāja iespēju izbraukt uz jebkuru ārvalsti. K. Ulmanis izvēlējās Šveici un saņēma A. Višinska piekrišanu. 22. jūlija rītā viņš tiešām saņēma sev un savam sekretāram Jānim Rudumam izbraukšanas dokumentus un ārzemju pasēs, bet — tūlīt pēc tam pie K. Ulmaņa ieradās PSRS sūtnis Latvijā Vladimirs Derevjanskis un paziņoja, ka Ulmanim esot jābrauc uz Šveici caur Maskavu. Taču Šveices vietā piekrāptais Latvijas valsts radītājs un veidotājs nokļuva izsūtījumā Vorošilovskas pilsētā Ziemeļkaukāzā. 1942. gada 20. septembrī K. Ulmanis mira jau Krasnovodskas cietumā (Turkmēnijā). Gāja bojā cilvēks, kas visu mūžu bija veltījis Latvijai, darbodamies tā, kā uzskatījis par pareizu. Kārlis Ulmanis savā darbā pieļāva daudz kļūdu, un pēdējā kļūda — uzticēšanās Padomju Savienības valdības un komunistiskās partijas solījumiem. Šī uzticēšanās maksāja dzīvību viņam pašam, maksāja dzīvību simtiem tūkstošu Latvijas iedzīvotāju, maksāja tautas un valsts brīvību.

Pēc padomju varas nodibināšanas 22. jūlijā sākās atklāti “tautas ienaidnieku” aresti. Tika apcietināti gandrīz visi bijušie Latvijas valdību locekļi, lielākā daļa Saeimas deputātu, valsts

iestāžu vadītāji, aizsargu komandieri, Latvijas armijas virsnieki. Sākās arī izsūtīšanas, pie tam tās skāra ne tikai pašu "tautas ienaidnieku", bet visu viņa ģimeni. Pirmais no dzimtenes tika izsūtīts ģenerālis Jānis Balodis un viņa ģimene. **Pavēli par J. Baloža izsūtīšanu pašrocīgi uzrakstīja Vilis Lācis** 1940. gada 31. jūlijā. Šajā laikā Latvija, kaut arī jau bija padomju republika, vēl nebija PSRS sastāvā, un tas bija vēl nepieredzēts gadījums, ka kāda neatkarīga valsts notiesā savu pilsoni ar izsūtīšanu uz citas valsts teritoriju.

Vislielākais pārbaudījums Latvijas tautai bija **1941. gada 14. jūnijs**, kad no mājām tika izrauti un slēgtos preču vagonos aizvesti uz Sibīrijas taigām vairāk nekā **20 000** cilvēku — vīri, sievietes, sirmgalvji un zidaiņi. Izsūtīja ne tikai latviešus, bet arī citu tautību piederīgos. No visa cietušo kopskaita latvieši bija apmēram 13 600, ebreji — apmēram 5600, pārējie — krievi, poļi, vācieši un citas tautības, kopskaitā aptuveni 1500 cilvēku (dažādi vēstures avoti sniedz dažādu deportēto cilvēku skaitu, kas reizēm svārstās pat dažu tūkstošu robežās, tādēļ šeit minētie skaitļi nav uzskatāmi par galīgiem un neapstrīdamiem, tomēr ir vistuvāk vairuma autoru viedoklim).

Šādai masveidīgai izsūtīšanai (deportācijai) padomju vara bija gatavojusies savlaicīgi, — jau 1939. gada oktobrī tika izstrādāta īpaša instrukcija, kādā veidā jānotiek Baltijas valstu iedzīvotāju deportācijai. Šajā instrukcijā bija sīki norādīts, kā jāveic cilvēku apcietināšana, viņu mantas aprakstīšana, ko atļaut un ko neatļaut ņemt līdzi, kā jāsaģatavo dzelzceļa vagoni, kā izsūtāmie nogādājami līdz stacijām un tā tālāk. Šādas deportācijas iespējamību paredzēja arī ārvalstu diplomātiskie darbinieki, kas atradās Latvijā. Tā, piemēram, ASV sūtniecības darbinieks Lelands Moriss, kurš strādāja Vācijā, 1940. gada 3. decembrī ziņoja savai valdībai par situāciju Baltijas valstīs. Šajā ziņojumā, starp citu, bija teikts:

"Ir sagaidāms, ka padomju varas iestādes ķersies pie masu deportācijām no Lietuvas un citām Baltijas valstīm, tikko būs realizēta vāciešu repatriācijas programma. ... Šī attīrīšana notiks iespējami drīzāk un var sākties pavasarī, ja ne vēl agrāk. Tā rezultātā Baltijas tautas kā rasiski politisks faktors gar Baltijas jūru var izzust, un deportāciju politika var iznīcināt visu 20 neatkarības gadus iegūto. Acīmredzot Baltijas iedzīvotāji, tāpat kā poļi, tiks nometināti Padomju Vidusāzijā un Sibīrijā."

Partijnieks Noviks un pagasta
milicis Ērglis

No dienestā palikušajiem latviešu virsniekiem 1941. gada vasaras pirmajā pusē daudzus aizsūtīja uz Maskavu, it kā kursos. Tur gandrīz visi, ieskaitot nu jau Latvijas Tautas armijas komandieri ģenerāli *R. Kļaviņu* (neatkarīgās Latvijas Republikas laikā bijis čekas aģents ar segvārdu "Drošais"), tika apcietināti un nošauti. Pēdējo triecienu Latvijas karavīri saņēma civiliedzīvotāju deportācijas dienā. Šajā laikā 24. teritoriālā korpusa karavīri atradās vasaras nometnēs Litenē (pie Gulbenes). Virsniekiem tika izziņota pavēle doties uz mācībām. Neko nenojauzdami, viņi sasēdās sma-

gajās automašīnās, kas tos aizveda līdz apmācību vietai, bet tālāk caur mežu devās kājām. Mežā virsnieku grupu pēkšņi ielenca ložmetējiem bruņoti čekisti. Pārsteigtajiem latviešu virsniekiem norāva dienesta zīmotnes, atņēma ieročus. Vairākus no viņiem, kas mēģināja pretoties, turpat uz vietas nošāva. Pārējie tika nogādāti Gulbenes stacijā un no turienes — uz galējiem ziemeļiem, pamatā uz Noriļskas soda nometnēm. Nākamajās dienās tomēr no Litenes nometnes spēja izlauzties 124 virsnieki un 436 instruktori un kareivji. No vairākiem simtiem šajā dienā izsūtīto virsnieku pēc daudziem gadiem atgriezās tikai daži desmiti cilvēku.

Pēc nepilnīgām ziņām, 1940.—1941. gadā represēti šādu kategoriju cilvēki:

Nodarbošanās	Deportēti	Apcietināti	Nogalināti
Lauksaimniecība:	3875	798	276
t. sk. lauksaimnieki	3705	666	248
laukstrādnieki	150	123	20
agronomi	20	9	8

Rūpniecība, amatniecība, tirdzniecība:	1683	1162	188
t. sk. uzņēmumu īpašnieki	473	165	8
inženieri, arhitekti	64	20	3
citi algoti darbinieki	1146	977	177
Satiksme un transports:	250	295	70
t. sk. jūrnieki	21	32	19
dzelzceļnieki	159	170	26
šoferi	16	33	22
citi algoti darbinieki	54	60	3
Valsts drošības dienests:	984	681	202
t. sk. policijas darbinieki	354	225	48
armijas virsnieki	540	247	52
instruktori, kareivji	90	179	102
Ierēdņi:	1337	597	87
t. sk. valsts darbinieki	709	368	45
pašvaldību darbinieki	524	190	39
privātuzņēmumu darbinieki	104	39	3
Brīvās profesijas:	507	131	31
t. sk. profesori, skolotāji	354	63	14
garīdznieki	24	5	9
advokāti	54	9	1
rakstnieki, mākslinieki	75	54	7
Veselības aizsardzības darbinieki:	206	55	14
t. sk. ārsti	74	18	8
pārējais med. personāls	132	37	6
Nekvalificētie (mājkalpotāji, sētnieki)	158	89	14
Nestrādājošie:	5602	443	63
t. sk. namīpašnieki	110	15	3
mājsaimnieces	1999	38	7
studenti	125	144	20
skolēni	2067	222	25
mazgadīgie bērni	1214	—	—
t. sk. zīdaiņi līdz 1 g. vec.	290	—	—
pensionāri, apgādājamie	87	24	2
Nenoskaidrota nodarbošanās:	479	1931	543
Kopā:	15081	6182	1488

22 737

Šajā sarakstā nav iekļauti represētie ebreji, kā arī vairāki tūkstoši — pēc dažām ziņām, apmēram 13 000 cilvēku, kas kara pirmajās dienās apcietināti vai aizdzīti uz PSRS iekšējiem apgabaliem. Kopskaitā 1940.—1941. gadā padomju varas iestādes Latvijā represējušas apmēram 40 tūkstošus cilvēku, pie tam ir dažas liecības, kas norāda, ka 14. jūnija deportācija bijusi tikai sākums daudz plašākai akcijai — pēc divām trim nedēļām bijusi iecerēta otrreizēja izvešana, kura būtu skārusi jau vairāk nekā 50 tūkstošus cilvēku.

Līdzīgs liktenis bija arī Igaunijas un Lietuvas iedzīvotājiem, pat deportācijas diena bija viena un tā pati — 14. jūnijs.

7. VIENA OKUPĀCIJA NOMAINA OTRU

1941. gada pavasarī Vācijas karaspēks atsāka Eiropas zemju iekarošanu. Vispirms Ā. Hitlers piespieda Bulgāriju pievienoties vācu—itāļu sadraudzībai, pēc tam noslēdza ar Dienvidslāviju līgumu, ka tā ļaus Vācijai caur savu teritoriju virzīt karaspēku un militāro transportu. Vācijai tomēr tas vien likās par maz, un 1941. gada 6. aprīlī tā uzsāka šajā zemē karadarbību. 17. aprīlī Dienvidslāvija kapitulēja. 23. jūnijā padevās Grieķija.

1941. gada 22. jūnijā, agrā rītausmā, hitleriskās Vācijas karapulki iebruka arī staļiniskās Padomju Savienības teritorijā.

Par Vācijas iebrukumu Padomju Savienībā pastāv vairāki viedokļi, tomēr ticamākais varētu būt tas, ka pēc Baltijas valstu, Austrumpolijas un Besarābijas iegūšanas Staļins vēlējies iegūt Ungāriju, Rumāniju, Bulgāriju un Turciju ar Dardaneļu un Bosfora jūras šaurumiem, lai Padomju Savienība varētu gūt brīvu izeju uz Vidusjūru. Tāpat J. Staļinam esot bijuši plāni iegūt teritorijas Persijas līča virzienā. Uz šādu plānu iespējamību tieši norāda tas apstāklis, ka Sarkanā armija tika gatavota tikai uzbrukuma kaujām, bet netika apmācīta aizsardzībai. Arī PSRS rietumu robeža netika nodrošināta aizstāvībai. Ā. Hitleram, kurš pats cerēja uz pasaules virskundzību, šādas J. Staļina vēlmes nebija pieņemamas, tādēļ viņš, juzdamies apdraudēts, nolēma uzbrukt pirmais. Pēc dažu vēsturnieku domām, Ā. Hitlers uzsācis iebrukumu Padomju

Savienībā divas nedēļas pirms J. Staļina iecerētā iebrukuma Dienvideiropā.

Vācijas karaspēka pavēlniecība rūpīgi bija izstrādājusi uzbrukuma plānu. Tā sauktais "Barbarosas plāns" paredzēja slepeni koncentrēt karaspēku pie PSRS robežām un tad ar pēkšņu triecienu vairākos virzienos sašķelt un iznīcināt Sarkanās armijas atsevišķos grupējumus, tas ir — pielietot jau vairākkārt pārbaudīto "zibens kara" metodi. Savukārt Staļins nepievērsa nekādu uzmanību padomju izlūkdienesta ziņojumiem par vācu karaspēka koncentrēšanos PSRS pierobežā. Tam varēja būt vairāki iemesli:

pirmkārt, J. Staļins vispār nevienam neticēja un neuzticējās, tādēļ nereti bija gadījumi, kad padomju izlūku ziņojumus viņš uzskatīja par provokācijām,

otrkārt, J. Staļins, pats gatavodamies lauzt ar Vāciju noslēgto draudzības līgumu, nespēja iedomāties, ka to pašu varētu darīt arī Ā. Hitlers, tādēļ arī neticēja, ka Vācija varētu uzsākt karadarbību pret savu sabiedroto.

Vācu karaspēks bija sadalīts trijos galveno triecienu grupējumos — "Dienvidi", "Centrs" un "Ziemeļi". Kā jau teikts, 22. jūnija rītausmā visi trīs šie armiju grupējumi vienlaikus pārgāja PSRS robežu. Baltijas reģionā darbojās armiju grupējums "Ziemeļi" (Nord), kura mērķis bija Ļeņingradas sagrābšana. Šis grupējums dalījās četrās kolonnās, kuras devās virzienā uz Liepāju, Rīgu, Krustpili un Daugavpili. Vācu aviācija bombardēja Liepāju jau karadarbības uzsākšanas brīdī — 22. jūnijā pulksten 4.00, jo tur atradās svarīgi militārie objekti — kara osta, kā arī armijas noliktavas un lidlauki. Tikmēr vācu sauszemes karaspēka vienības triju dienu laikā ieņēma Lietuvas teritoriju, pie tam vāciešiem lielu atbalstu sniedza lietuviešu nacionālās bruņotās vienības. 24. jūnijā vācu vienības nonāca pie Liepājas. Pilsētā esošās Sarkanās armijas daļas un padomju kara jūrnieki mēģināja Liepāju aizstāvēt, un šajā cīņā viņiem palīdzēja arī daudzi uzņēmumu strādnieki un jaunieši. Tā bija veltīga cīņa, kas tikai uz dažām dienām aizkavēja vienu no četrām Latvijas teritorijā ienākušajām vācu armijas kolonnām. Liepāja tika aplenkta, bet vācu karaspēka virzība Latvijas teritorijā turpinājās. 26. jūnijā krita Daugavpils, 29. jūnijā — Krustpils un Jelgava, un tajā pašā dienā vācu priekšējās

vienības sasniedza Pārdaugavu. Liepājā ielenktie padomju karavīri 27. jūnijā mēģināja no aplenkuma izlauzties, nezinot, ka viņiem vairs nav uz kurieni atkāpties. Pilsētā palikušie, galvenokārt jūrnieki un liepājnieki, vēl mēģināja izmisīgi pretoties, bet tam nebija vairs nekādas nozīmes. 29. jūnijā vācu vienības ieņēma visu pilsētu. 1. jūlijā vācu karaspēks iegāja Rīgā, bet līdz 8. jūlijam bija ieņēmis visu Latvijas teritoriju.

Vācijas karaspēka iebrukums PSRS teritorijā radīja Sarkanajā armijā tādu apjukumu, ka nopietna pretestība nekur nebija iespējama. Kā jau iepriekš minēts, Sarkanā armija bija gatavota tikai uzbrukuma kaujām, nevis aizsardzībai, nemaz nerunājot par to, ka karaspēks būtu ticis apmācīts arī organizēti atkāpties. Starp atsevišķiem karaspēka grupējumiem, armijām, pat starp divīzijām un pulkiem nebija vienota rīcības plāna, nebija izstrādāta sakaru sistēma. Faktiski neviens komandieris nezināja, kas viņam būtu jādara ienaidnieka uzbrukuma gadījumā. Tādēļ jau no pirmajiem vācu karaspēka triecieniem Sarkanā armija visā frontē ne tikai nebija spējīga pretoties, bet nebija spējīga arī atkāpties tā, lai saglabātu kaujasspējas, un atkāpšanās izvērsās bēgšanā, kur nebija pat iespējama kaut kāda kārtība. Retos gadījumos dažiem komandieriem izdevās noorganizēt pretestību uzbrūkošajiem vācu spēkiem, kā, piemēram, Liepājā. Arī 24. teritoriālā korpusa 183. divīzija, kurā vēl bija palikuši daļa latviešu karavīru un virsnieku, **4. jūlijā pie Liepnas** (Valkas rajonā) izcīnīja smagu kauju pret vācu motorizētajām vienībām un izlauzās no aplenkuma.

Sākoties vācu karaspēka iebrukumam, Latvijas teritorijā veidojās **nacionālo partizānu vienības, kas uzbruka atsevišķām sarkanarmiešu vienībām**, kā arī padomju un komunistiskās partijas darbinieku grupām, kas centās izkļūt no karadarbības joslas uz aizmuguri. Čekas darbinieki vēl pēdējā brīdī centās daudzus Latvijas iedzīvotājus apcietināt vai uz vietas iznīcināt, tāpat arī simtiem cilvēku tika ar varu piespiesti doties līdzī bēgošajam padomju karaspēkam. Nacionālo partizānu darbība daudzus no šiem cilvēkiem izglāba vēl pēdējā brīdī.

Partizānu vienības veidojās gan no tiem cilvēkiem, kuriem bija izdevies izbēgt no apcietinājuma vai izvairīties no deportācijas, gan arī no bijušās Latvijas armijas virsniekiem un kareivjiem, kuri, nevēlēdamies cīnīties padomju karaspēkā, bija

dezertējuši. Kopskaitā šajās partizānu vienībās bija apmēram 6000 vīru, kas darbojās atsevišķās grupās. Vislielākā no šīm grupām pulkvežleitnanta *Kārļa Aperāta* vadībā darbojās Vecgulbenes apkaimē. Šīs grupas pamatu veidoja Sarkanās armijas **24. korpusa sakaru bataljons**, kas pēc notikumiem Litenē gandrīz pilnā sastāvā bija aizgājis mežā. Pēc nepilnīgām ziņām, nacionālie partizāni iznīcināja apmēram 800 sarkanarmiešu un padomju varas darbinieku, bet apmēram 1500 saņēma gūstā.

Partijas un padomju varas darbiniekiem atstājot Latvijas teritoriju, bēgļu gaitās devās arī tūkstošiem cilvēku, kuri vai nu bija padomju varas atbalstītāji, vai arī atklāti naidīgi pret vāciešiem. Daudzi no bēgļiem bija ar varu piespiesti atstāt dzimteni. Tiek rēķināts, ka kopējais cilvēku skaits, kuri atstāja Latviju, varētu būt apmēram 50 tūkstoši, no kuriem 12—13 tūkstoši aizbrauca piespiedu kārtā. Lielākā daļa no bēgļiem gan netika vairs ārā no Latvijas teritorijas, jo vācu karaspēka vienības tiem atgriezta atkāpšanās ceļus. Samērā bieži bija arī gadījumi, ka bēgļus pāri Latvijas robežai nelaida sarkanarmieši un tādēļ šie cilvēki bija spiesti atgriezties.

Visās Latvijas apdzīvotajās vietās, kur ienāca vācu karaspēka vienības, **iedzīvotāju vairākums sagaidīja viņus ar patiesu prieku kā atbrīvotājus no padomju terora**. Rīgā 1. jūlijā izvērsās par īstu svētku dienu. Viens no šīs dienas aculieciniekiem, grāmatizdevējs Helmars Rudzītis savās atmiņās rakstīja:

“To sajūsmu, kas valdīja šai 1. jūlija dienā Rīgas ielās, ir grūti aprakstīt. Tā bija vienreizēja, neatkārtojama. Šīs dienas pārdzīvojumus sapratis vienīgi tie, kas paši šai dienai tos līdzī pārdzīvoja. Baigais murgu gads bija pagājis. .. Mežonīgās deportācijas bija naidu pret Staļina impēriju sakāpinājušas visaugstākā pakāpē.”

Arī ģenerālis Rūdolfs Bangerskis, pirmais latviešu strēlnieku Daugavgrīvas bataljona komandieris, kas, pateicoties laimīgam gadījumam, bija izglābies no deportācijas vai pat nošaušanas, savās atmiņās par šo laiku izteicās:

“Pēc visa bolševiku valdīšanas gadā pārdzīvotā un pārciestā nav jābrīnās, ka iedzīvotāji vāciešus sagaidīja kā atbrīvotājus. Grūti aprakstīt to sajūsmu, kas valdījusi Rīgas ielās, vācu karaspēkam ienākot. Ar asarām acis iedzīvotāji viens otru apsveikuši, apkampušies un skūpstījušies. Vācu karavīriem nesuši

puķes, baltmaizi, sviestu un šokolādi, ko vien katrs varējis sadabūt, atraujot bieži vien pat no savas ģimenes trūcīgā galda gardāko kumosu. Visiem taču vēl acu priekšā rēgojās bolševiku upuru izmisuma un bezpalīdzības pilnie skati, tuvinieku un draugu asaras un vaimanas, lai neizjustu ārkārtīgo saviņņojumu un prieku.”

Kaut arī padomju karaspēks Latviju bija atstājis, visur vēl klīda atsevišķas sarkanarmiešu grupas, kas bija atpalikušas no savām daļām, nomaldījušās vispārējā jucekļī. Šie cilvēki bieži vien iebruka zemnieku sētās, lai iegūtu pārtiku, līdz ar to notika laupīšana, pat slepkavības. Tāpat arī daudzi bijušie padomju varas un komunistiskās partijas darbinieki, kas dažādu iemeslu dēļ nebija paspējuši atstāt Latviju, varēja atsākt pagrīdes darbību, vērstu pret tautu. Arī dažādi kriminālnoziedznieki apdraudēja cilvēkus, laupīja atstātās mājas un dzīvokļus. Vajadzēja steidzīgi rīkoties, lai varētu Latvijā ieviest kārtību un drošību. Savu iespēju robežās ar to nodarbojās nacionālo partizānu vienības, bet to darbība nevarēja būt pilnīgi organizēta, saskaņota ar citām vienībām un grupām, pie tam partizāni darbojās tikai neilgu laiku un tajos apvidos, kuros vēl nebija ienācis vācu karaspēks. Tādēļ jau tūlīt pēc vācu vienību ienākšanas Rīgā bijušās Latvijas armijas virsnieki — pulkvežleitnanti *Roberts Osis* un *Voldemārs Veiss* noorganizēja Rīgas kārtības policijas dienestu, kurā īsā laikā pieteicās apmēram 5000 bijušo policijas darbinieku, aizsargu, karavīru un studentu. No šiem brīvprātīgajiem izveidoja pašaizsardzības grupas, kas gādāja par kārtību un drošību Rīgā un tās apkaimē. Šādas pašaizsardzības vienības veidojās arī apriņķos no partizānu grupu dalībniekiem.

Brīvībā palikušie Latvijas valsts un sabiedriskie darbinieki nekavējoties uzsāka valsts pārvaldes atjaunošanu. Šim nolūkam tika radīts **Latvijas Organizāciju centrs** (LOC), kura vadību uzņēmās Latvijas Republikas pēdējais finansu ministrs *Alfreds Valdmāns*. LOC sāka atjaunot bijušo ministriju darbību, kā arī veica Latvijā palikušo virsnieku reģistrāciju, lai varētu atjaunot Latvijas armiju. Apriņķos un pagastos darbību atsāka bijušās vietējās pašpārvaldes. Represēto darbinieku vietā stājās citi, enerģiski un strādāt gribīgi cilvēki.

Pirmajās dienās pēc vācu karaspēka ienākšanas latviešu tautas lielākais vairākums ticēja, ka Vācijas valdība atdos

Latvijai zaudēto neatkarību, tauta varēs no jauna kļūt par savas dzīves noteicēju. Tomēr Latvijas tautas cerībām nebija lemts piepildīties. Jau 8. jūlijā vācu militārā pavēlniecība aizliedza visu pašaizsardzības vienību darbību, pavēlot nodot ieročus. Tika aizliegts valkāt Latvijas armijas un aizsargu organizācijas formas tērpus, aizliedza nacionālo simboliku — sarkanbaltsarkano karogu un valsts himnu. Latvija tika uzskatīta nevis par neatkarīgu valsti, kas atbrīvota no okupācijas, bet gan par **okupētu PSRS teritoriju**.

Alfrēds Rozenbergs

1941. gada 17. jūlijā vācu okupētās Igaunijas, Latvijas, Lietuvas, kā arī Baltkrievijas daļas pārvaldīšanai tika izveidota īpaša Okupēto Austrumu apgabalu ministrija, kuras vadību Ā. Hitlers uzticēja *Alfrēdam Rozenbergam*, ievērojamam Nacionālsociālistiskās partijas darbiniekam. A. Rozenbergs bija baltvācietis, tātad — vietējo apstākļu pazinējs. Galvenā šīs ministrijas nodaļa — reihskomisariāts **“Ostland”** (Austrumzeme), kura uzdevums bija tieša visu okupēto apgabalu pārvalde, atradās Rīgā. To vadīja reihskomisārs (komisārs — amatpersona ar sabiedriski politiskām vai administratīvām funkcijām) *Heinrihs Loze*. “Ostland” savukārt dalījās četros ģenerālapgabalos. Par Latvijas ģenerālapgabala vadītāju tika iecelts ģenerālskomisārs *O. Drekslers*.

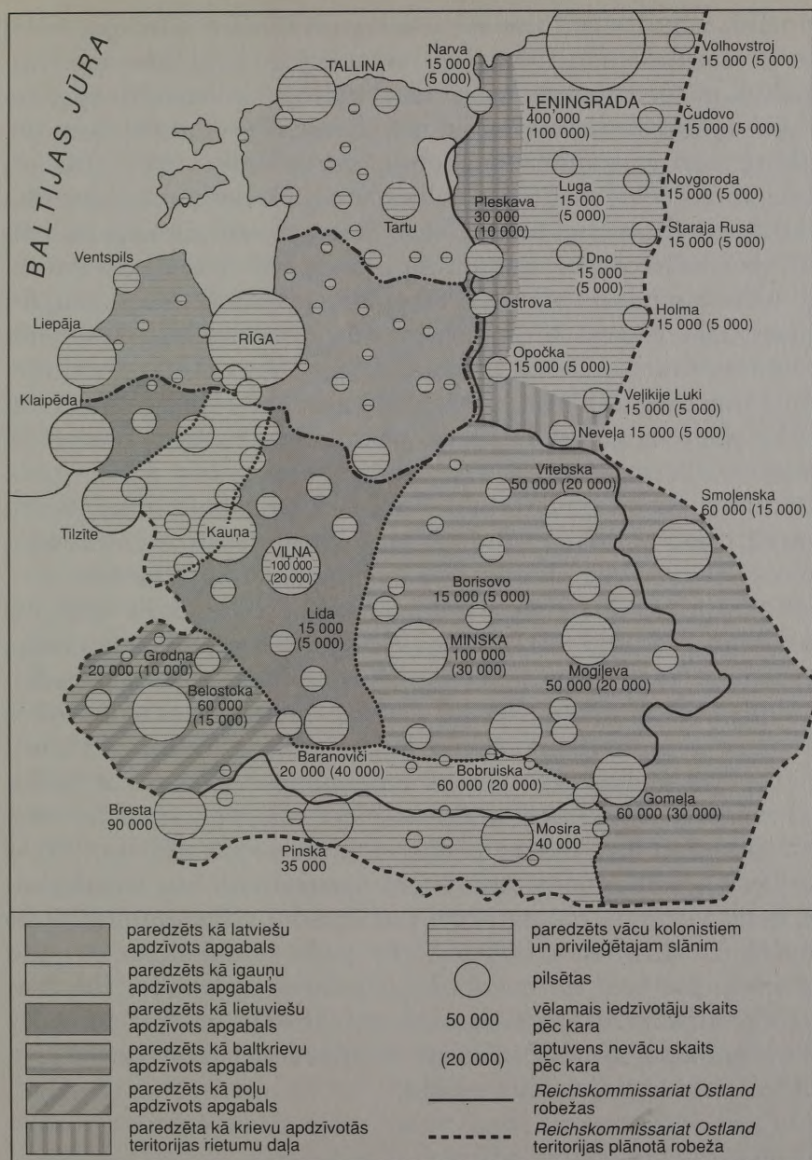
Latvijas teritorija tika iedalīta sešos pārvaldes apgabalos — Rīgas pilsēta, Rīgas lauku rajons, Liepāja, Jelgava, Valmiera un Daugavpils. Tos pārzināja apgabalu komisāri (*Gebietskomissar*). Neskatoties uz plaši izvērsto okupācijas varas iestāžu sistēmu, vācieši ātri vien saprata, ka bez vietējo iedzīvotāju līdzdalības tomēr nav iespējama sekmīga pārvaldes iestāžu darbība, tādēļ jau augustā tika izvirzīta doma par tā sauktās “zemes pašpārvaldes” izveidošanu, atļaujot līdz tās izveidošanai

jau pastāvošās LOC darbību. Par topošās pašpārvaldes jeb ģenerāldirekcijas vadītāju iecēla bijušo Latvijas armijas ģenerāli *Oskaru Dankeru*. Lai gan šādas pašpārvaldes dibināšanu bija atzinuši par nepieciešamu paši vācieši, arī O. Dankeru viņi paši bija apstiprinājuši šajā amatā, tikai 1942. gada martā tā tika atzīta, ar piebildi, ka augstākā politiskā vara un kontroles funkcijas paliek vācu iestāžu rokās, tāpat arī pašpārvaldes sastāvu un tās darbības virzienus arī turpmāk noteiks okupācijas varas iestādes. Kaut arī šai ģenerāldirekcijai bija ļoti ierobežotas tiesības, bet samērā lieli pienākumi, tās darbinieki savu iespēju robežās centās atvieglināt tautas likteni, pierādot ģenerālkomisāram tā vai cita rīkojuma nepiemērotību konkrētajiem apstākļiem, šādu rīkojumu negatīvo iespaidu latviešu tautā. Par pašpārvaldes darbiniekiem — atsevišķu nozaru vadītājiem (ģenerāldirektoriem) kļuva vairāki tautai pazīstami sabiedriski politiskie darbinieki, kā arī intelligences pārstāvji. Tā, piemēram, par izglītības un kultūras ģenerāldirektoru kļuva profesors *Mārtiņš Prīmanis* — bijušais Latvijas Universitātes rektors, par tieslietu ģenerāldirektoru — bijušais finansu ministrs *Alfreds Valdmanis* (1943. gadā par finansu ģenerāldirektoru kļuva bijušais Latvijas Valsts prezidents *Alberts Kviesis*). Iekšējās drošības ģenerāldirektora amatā apstiprināja pulkvežleitnantu *Voldemāru Veisu*, kurš jau tūlīt pēc vācu armijas ienākšanas bija sācis formēt paš aizsardzības vienības, kuras pēc tam tika pārveidotas par policijas formējumiem.

Komisariātiem Latvijā bija pārvaldes funkcijas, savukārt kārtības uzturēšanai bija paredzētas SS (*Schutzstaffel* — apsardzes vienības) un policijas iestādes. Tās bija pakļautas Vācijas SS virsvadītājam un policijas priekšniekam *Heinriham Himleram*.

Latvijas teritorijā atradās arī vācu bruņoto spēku — vērmahta — pavēlniecība, kas darbojās neatkarīgi no vietējās pārvaldes orgāniem un pakļāvās tieši augstākajai vērmahta pavēlniecībai Berlīnē.

Uzskatot Latviju par okupētu teritoriju, vācu varas iestādes arī rīkojās kā iekarotā zemē. No Latvijas tūlīt pēc vācu kara spēka ienākšanas tika izvesti rūpniecības izejvielu un preču krājumi, ko nebija paspējusi izdarīt padomju vara.

"Ostlandes" kolonizācijas plāns

Okupācijas varas iestādes atstāja spēkā padomju varas likumus par nacionalizāciju, pie tam svarīgākie uzņēmumi tika nodoti tiešā Vācijas lielāko firmu pārziņā.

Netika atcelts arī zemes nacionalizācijas likums, tādēļ lauksaimnieki skaitījās tikai savu bijušo īpašumu apsaimniekotāji. Tomēr, ņemot vērā, ka okupācijas karaspēka apgādei vajadzēja ievērojamu daudzumu pārtikas produktu, saimniecībām atdeva atpakaļ padomju varas laikā atņemtās un bezzemniekiem iedalītās platības. Zemnieku saimniecībām tika uzliktas lielas obligātās nodevas, katram saimniekam bija jāsniedz sīks pārskats par saimniecības stāvokli, mājlopu skaitu, iekultās labības daudzumu. Viss piena izslaukums bija obligāti jānodod pienotavās, aizliedza sviestu gatavot mājās, bet saņemt tikai noteiktu sviesta normu no pienotavas. Arī mājlopu kaušanai saimes patēriņam bija jāizņem speciāla atļauja. Tikai 1942. gada beigās sāka atdot īpašniekiem nelielos nacionalizētos uzņēmumus, kā arī namīpašumus, bet 1943. gadā atjaunoja privātīpašumu uz zemi, — šie pasākumi, ko varētu uzskatīt par nelielu pretimnākšanu latviešu tautas interesēm, bija saistīti ar vācu karaspēka neveiksmēm kara laukā.

Kara laikā Vācijai trūka darbaspēka, jo lielākais vairums strādājošo atradās karaspēka vienībās. Tādēļ okupācijas varas iestādes visās ieņemtajās teritorijās mobilizēja vietējos iedzīvotājus tā sauktajā “darba dienestā” un izvietoja šos mobilizētos cilvēkus — poļus, frančus, ukraiņus, baltkrievus un citu tautu piederīgos Vācijas rūpniecības uzņēmumos, raktuvēs un lauku saimniecībās. Arī Latvijā tika izveidota Darba pārvalde, kurā bija jāreģistrējas visiem pieaugušajiem iedzīvotājiem. Sākot ar 1941. gada rudeni, arī visiem jauniešiem, kas sasnieguši 15 gadu vecumu, obligāti bija jānostrādā lauksaimniecībā ne mazāk kā 6 nedēļas, bet no 1942. gada — sākot no 14 gadu vecuma, pie tam ne mazāk kā 2 mēnešus. Daudzi tūkstoši Latvijas iedzīvotāju tika aizvesti darbos uz Vāciju. Līdz 1944. gada pavasarim uz Vāciju strādāt tika nosūtīti apmēram 23 tūkstoši Latvijas iedzīvotāju.

8. STAĻINISKĀ TERORA VIETĀ — HITLERISKAIS TERORS

Reizē ar vācu karaspēka daļām Latvijā ieradās arī SS organizācijas drošības dienesta — SD, kā arī politiskās policijas (gestapo) darbinieki, kurus vadīja ģenerālis *Fridrihs Jekelns*. Jau ar pirmajām dienām SD vienības uzsāka komunistu un

padomju darbinieku apcietināšanu un nošaušanu. Šajās represijās aktīvi piedalījās arī latvieši — tā sauktās “Arāja komandas” dalībnieki. Šo vienību bija izveidojis *Viktors Arājs*. Viņa komandā bija gan tādi, kuri vēlējās jebkādā veidā atrieties komunistiem par saviem nomocītajiem tuviniekiem, gan arī tādi, kas centās izpatikt jaunajiem kungiem, parasti kriminālnoziedznieki, psihiski nenosvērti cilvēki ar sadistiskām tieksmēm. Šie, tā sauktie “Arāja zēni” nelielās grupās kopīgi ar SD darbiniekiem vai arī paši uz savu roku darbojās visā Latvijas teritorijā, apcietinot un bieži vien bez izmeklēšanas un tiesas nošaujot palikušos komunistus un padomju varas iestāžu darbiniekus, kā arī tādus cilvēkus, kurus varēja apvainot par sadarbību ar padomju okupācijas režīmu. Bieži vien cieta pavisam nevainīgi cilvēki, jo vācu SD un Arāja komandai pietika arī ar to, ja kāds varbūt pat tikai aiz personiskiem iemesliem apsūdzēja savu kaimiņu, ka tas ir komunistu līdzjutējs.

Īpaši nežēlīgi šie “Arāja zēni” bija pret ebrejiem. Jau pirmajās dienās pēc vācu okupācijas tika uzsākta šīs tautas iznīcināšana. Tā, piemēram, **1941. gada 4. jūlijā Rīgas sinagogā** (ebreju dievnams) tika sadzīti pāri par simts ebreju un ēka pēc tam aizdedzināta. Visi šie nelaimīgie cilvēki gāja bojā ugunī. Vācu SD vadība pēc tam paziņoja, ka tā esot atmaksa par to, ka dažas dienas pirms vācu karaspēka ienākšanas Rīgā čekisti nošāvuši 20 vāciešus, kas bijuši sagūstīti, un šaušanā esot piedalījies arī viens ebrejs. Pēc dažām ziņām, līdz jūlija vidum Latvijā iznīcināti jau vairāki tūkstoši ebreju, pie tam dažās apdzīvotajās vietās nošauti gandrīz visi šīs tautības cilvēki, ieskaitot sievietes un bērnus. Tā, piemēram, jau jūlija pirmajās dienās Jelgavā tika izlikts liels plakāts, kas vēstīja: “Mitau judenfrei” (Jelgava brīva no žīdiem). Tikai pēc 17. jūlija, kad sāka darboties okupācijas varas iestādes, tika pārtraukta šāda “neorganizēta pašdarbība” un ieviesta zināma kārtība cilvēku represēšanā. Visnežēlīgāk šī “kārtība” turpināja vērsties pret ebrejiem. Pamatojums šādai rīcībai bija Ā. Hitlera sludinātā rasu teorija, kas ebreju tautu ierindoja “zemcilvēku” kategorijā. Papildus šim uzskatam bija izvērsta plaša aģitācija pret ebrejiem kā aktīvākajiem komunistiem un čekistiem. Daļēji šādu uzskatu varēja pamatot ar to, ka komunistu partijā, kā

arī čekas darbinieku vidū tiešām bija ievērojams skaits ebreju (arī Latvijas čekas priekšnieks S. Šustins bija ebrejs), bet cilvēki, kas to sludināja, nepieminēja arī lielo latviešu skaitu, kas tieši darbojās čekā vai arī tai palīdzēja. Tāpat nekur netika pieminēti tie 5 līdz 6 tūkstoši ebreju, kurus padomju vara 14. jūnijā deportēja kopā ar citiem Latvijas iedzīvotājiem. Pie tam latviešu tautības represēto cilvēku skaits sastādīja ap 2 % no visiem latviešiem, bet ebreji — ap 5 % no Latvijā dzīvojošo ebreju kopskaita. Hitleriešu plānos bija paredzēta visu ebreju iznīcināšana, tomēr SS vadība nolēma ar to nesteigties, bet vēl izmantot viņus kā lētu darbaspēku.

Visiem ebreju tautības cilvēkiem kā pazīšanas zīme bija jānēsā uz apģērba uzšūta tā sauktā “Dāvida zvaigzne” — sešstaraina zvaigzne dzeltenā krāsā. Šī zīme, ko veido divi trijstūri, ir ebreju nacionālais simbols. Tā nosaukta senās Izraēlas — Jūdejas valdnieka Dāvida (11. gs. beigas—ap 950. g. p. m. ē.) vārdā. Par šī rīkojuma nepildīšanu draudēja nāvessods. Ebreji nedrīkstēja braukt sabiedriskajā transportā, nedrīkstēja pat iet pa ietvi, bet tikai pa ielas braucamo daļu. 1941. gada septembrī Rīgā, Latgales priekšpilsētā, vairākus kvartālus atbrīvoja no iedzīvotājiem un šo teritoriju nožogoja ar dzeloņstieplēm, lai ierīkotu tā saukto “ebreju geto”, kur izmitināja vietējos ebrejus. Līdzīgi geto bija izveidoti arī Liepājā un Daugavpilī.

1941. gada 30. novembrī Rīgas geto iemītniekiem tika paziņots, ka viņus pārvedīs uz kādu citu vietu. Visas sievietes, bērni, sirmgalvji — visi tika izdzīti no dzīvokļiem un aizdzīti uz Rumbulas mežu, kur tos gaidīja jau izraktas bedres... 15. decembrī turpat Rumbulā noslepkavoja vēl pēdējos dzīvus palikušos Rīgas geto iemītniekus, kuri pirmajā reizē bija atradušies darbā. Ap to pašu laiku tika likvidēti arī Liepājas un Daugavpils geto. Šajās masu slepkavībās no Rīgas geto tika nogalināti apmēram 30 tūkstoši cilvēku, Liepājas — apmēram 4500, Daugavpils — apmēram 7000. Kopskaitā vācu okupācijas laikā iznīcināja aptuveni 50 tūkstošus Latvijas ebreju (pēc dažām ziņām, pat apmēram 70 tūkstošus), kā arī vairākus desmitus tūkstošu no Vācijas, Austrijas, Čehoslovākijas un citām zemēm atvesto ebreju. **Visās šajās slepkavībās kopā ar vācu SD piedalījās arī latvieši no Arāja komandas.** Kaut arī

šādu cilvēku — nežēlīgu slepkavu nebija daudz, tomēr viņu noziegumi vēl šodien ir kā netīrs traips mūsu tautai.

Vācu okupācijas laikā iznīcināja ne tikai ebreju tautības cilvēkus, bet arī **čigānu** tautai piederīgos, — masu kapos guldīti ap 2000 čigānu, apmēram 50 % no visa čigānu kopskaita Latvijā. Arāja komanda pēc masu slepkavībām Latvijā tika nosūtīta līdzīgā darbā uz okupēto Baltkrieviju.

Smagi cieta arī latvieši. Vispirms jau represijas vērsās pret padomju darbiniekiem, komunistiem un to piekritējiem, bet netika žēloti arī citi. Vairākās vietās tika ierīkotas koncentrācijas nometnes, no kurām plašākā bija **Salaspili**. Koncentrācijas nometnē vai cietumā varēja nokļūt par jebkuru nodarījumu, ko okupācijas vara uzskatīja par noziegumu pret Lielvāciju. Par šādiem noziegumiem varēja tikt uzskatīti kā atklāta pretestība okupācijas varai, tā nejauši izteikts vārds, kā neregistrēšanās darba pārvaldē, tā darba kavējums. Sodīja zemkopjus par savlaicīgu nodevu nepildīšanu un par pārtikas produktu tirdzniecību bez īpašas atļaujas.

Par smagākiem pārkāpumiem draudēja nāvessods. 1942. gada janvāra sākumā **vācu SD vienības nodedzināja Rēzeknes apriņķa Audriņu ciemu un nošāva gandrīz visus šī ciema iedzīvotājus** par to, ka šajā ciemā slēpušies daži sarkanarmieši. Līdzīgs liktenis piemeklēja Ludzas apriņķa Barsuku sādžu un piecas Ventspils apriņķa Zlēku pagasta viensētas.

Pie nacionālsociālistu noziegumiem pieskaitāma arī garīgi slimo cilvēku iznīcināšana Latvijas psihiatriskajās slimnīcās.

Kopskaitā no 1941. līdz 1945. gadam okupācijas varas iestādes Latvijā nogalināja apmēram 10 tūkstošus latviešu, bet apmēram 50 tūkstoši bija ieslodzīti cietumos un koncentrācijas nometnēs gan Latvijā, gan Vācijā. Šie skaitļi liekas lielāki nekā Baigā gada upuru skaits, tomēr jāņem vērā, ka padomju okupācijas laiks bija tikai viens gads, bet vācu — četri gadi, tādēļ gandrīz droši var teikt, ka cilvēku iznīcināšanā abi šie režīmi bija līdzvērtīgi.

9. LATVIEŠU KARAVĪRI ZEM VĀCIJAS KAROGA, BET PAR LATVIJU

Lielie panākumi kara sākumā pret Padomju Savienību vācu okupācijas varas iestādēm bija devuši pārliecību, ka Sarkanā armija tiks sakauta visdrīzākajā laikā un okupēto teritoriju

varēs pilnīgi pārvaldīt tikai un vienīgi ar vācu spēkiem. Tādēļ jau pirmajās dienās pēc Latvijas okupācijas tika dots rīkojums par visu latviešu nacionālo pašaizsardzības vienību likvidēšanu, pie tam nereti tā bija saistīta ar atklātu vardarbību. Tā, piemēram, atbrūņojot Cēsu pašaizsardzības vienību, tās dalībnieki tika šķiroti, atdalot tos karavīrus, kuri bija atradušies Sarkanās armijas 24. teritoriālajā korpusā un, glābdamies no represijām, dezertējuši un iekļāvušies partizānu rindās. Lai gan šie cilvēki nebija karojuši pret vāciešiem, viņi tika ieskaitīti karagūstekņu kategorijā un nosūtīti uz gūstekņu nometnēm. Tomēr ātri vien okupācijas varas iestādes saprata, ka vācu spēkiem vien nav iespējams nodrošināt kārtību aizmugurē, jo tas prasītu atraut fronti pārāk daudz karavīru. Tādēļ jau 1941. gada jūlijā SS un policijas vadība pulkvežleitnantam *Voldemāram Veisam* uzticēja formēt latviešu kārtības sargu vienības. Neskatoties uz līdzšinējo okupācijas varas iestāžu noraidošo attieksmi pret latviešiem, karavīru un jaunatnes cīņas spars, ko radījis naidis pret komunismu un padomju varu, nebija mazinājies, tādēļ jau līdz mēneša beigām tika izveidotas pirmās četras brīvprātīgo rotas — pirmās oficiālās latviešu militārās vienības vācu okupācijas laikā. Septembra sākumā varēja izveidot jau trīs Kārtības dienesta bataljonus. Šo bataljonu uzdevums bija nodrošināt militāro objektu apsardzi, kā arī cīņa pret bruņotajām sarkanarmiešu grupām, kas vietām vēl slēpās mežos. Vienam no šiem bataljoniem bija jābūt arī gatavībā vajadzības gadījumā doties uz fronti un piedalīties karadarbībā.

Bez šīm, tā sauktajām slēgtajām vienībām, kārtības policijas sastāvā bija arī savrupvienības. To dalībnieki netika pulcināti vienkopus, bet dzīvoja savās mājās un veica parastos policijas pienākumus, sapulcēdamies vienīgi, lai veiktu kādu lielāku akciju. Šo policistu uzdevumos ietilpa ne tikai kārtības uzturēšana, bet arī vietējo iedzīvotāju uzraudzība, lai novērstu “pretlikumiskas” darbības, piemēram, kāds lauksaimnieks neslēptu neregistrētus mājlopus vai arī nemēģinātu pārdot kādu kilogramu sviesta. Tādēļ, kaut arī lielākā daļa šo policijas darbinieku bija godīgi cilvēki, tautā viņi tika saukti par šucmaņiem (no vācu vārda *Schutzmannschaft*), lietojot šo vārdu nievājošā nozīmē.

Hitleriskās Vācijas karaspēka neveiksmes 1941. gada decembrī pie Maskavas, kur tas cieta nopietnus zaudējumus, ievērojami samazināja frontes karavīru skaitu, un to vajadzēja steidzami papildināt, bet tajā pašā laikā arī okupētajos Baltkrievijas un Krievijas apgabalos bija nepieciešamas karaspēka vienības gan kārtības uzturēšanai, gan arī cīņai pret padomju partizāniem, kuru skaits aizvien pieauga. Tāpēc 1942. gada janvāra sākumā Ostlandes policijas vadītājs ģenerālis F. Jekeln uzstādīja prasību Latvijas pašpārvaldes vadībai par jaunu policijas vienību formēšanu. Šajā sakarībā pulkvežleitnants R. Osis aizrādījis, ka latvieši ar prieku ietu cīņā kā vāciešu sabiedrotie, nevis pakļautie, tādēļ esot nepieciešams vispirms garantēt Latvijas patstāvību. Tomēr vācu puses nostāja bija nepārprotama: nevar būt, vismaz pagaidām, nekāda runa par Latvijas valstiskuma atzīšanu, pat par pašpārvaldes lielāku patstāvību nevar domāt, bet karavīri Vācijai ir nepieciešami nekavējoties. Šādos apstākļos bija skaidrs, ka vācieši iesauks latviešu vīrus un jaunekļus savā karaspēkā arī bez pašpārvaldes līdzdalības. Tādā gadījumā nebija vairs iespējams saglabāt latviešu vienības, bet karavīri tiktu izkaisīti pa visu vācu armiju. Tādēļ O. Dankers, kā arī citi pašpārvaldes darbinieki un virsnieki piekāpās vācu prasībām, tas ir — piedalījās jauno policijas bataljonu veidošanā.

Tomēr brīvprātīgo pieplūdums bija ievērojami mazāks, nekā iecerēts, tādēļ daudzi cilvēki tika iesaistīti šajos bataljonos piespiedu kārtā. Līdz 1944. gada sākumam bija izveidots 41 latviešu policijas bataljons. Visas šīs vienības vadīja latviešu virsnieki, bet katram bataljonam bija piekomandēts arī kāds vācu virsnieks — it kā sakaru uzturēšanai ar citām karaspēka daļām, bet patiesībā — lai uzraudzītu latviešus.

Latviešu policijas bataljoni, kaut arī tika solīts tos izmantot tikai Latvijā un tiešā tās robežu tuvumā, tika izkaisīti pa visu plašo okupēto Padomju Savienības teritoriju, bet aizvien biežāk tos sūtīja tieši uz frontes līniju, pievienojot kādai vācu karaspēka vienībai. Viena no pirmajām lielākajām kaujām, kurā piedalījās latviešu karavīri, notika 1942. gada jūlijā Ļeņingradas frontē pie Krasnoje Selo. Šeit 21. bataljons pulkvežleitnanta *Rutuļa* vadībā, lai gan bija slikti apbruņots, noturēja savu kaujas iecirkni pret daudzkārt spēcīgākā

Sarkanās armijas karaspēka uzbrukumu. Pēc šīs kaujas vācu karaspēka pavēlniecība aizvien biežāk sāka izmantot latviešu policijas bataljonus bīstamākos frontes iecirkņos, reizēm apvienojot vairākus bataljonus kopējai darbībai.

Pēc vācu karaspēka sagraves Staļingradas frontē 1943. gada februārī vācu pavēlniecībai radās nepieciešamība pēc armijas papildināšanas ar jaunām kaujasspējīgām vienībām. Ņemot vērā latviešu policijas bataljonu parādīto kaujas prasmi, kā arī drosmi, vācu pavēlniecība ierosināja apvienot latviešu karavīrus lielākā karaspēka vienībā. Tā radās doma par latviešu leģiona (īpaša karaspēka daļa, kas saformēta pēc brīvprātības principa) izveidošanu.

1943. gada 10. februārī Ā. Hitlers parakstīja pavēli par latviešu SS Brīvprātīgā leģiona formēšanu. No Ļeņingradas frontē esošā 16., 19. un 21. policijas bataljona izveidoja 1. latviešu SS Brīvprātīgo pulku, kuram nedaudz vēlāk pievienojās no 18., 24. un 26. bataljona izveidotais 2. grenadieru pulks. Par 1. pulka komandieri iecēla pulkvežleitnantu *Voldemāru Veisu*, bet par 2. pulka — pulkvežleitnantu *Kārli Lobi*. Brigādes vadība tomēr latviešu virsniekam netika uzticēta, to komandēja vācietis.

1943. gada februārī ģenerāļkomisārs O. Drekslers patvarīgi izdeva pavēli par 1919.—1924. gadā dzimušo vīriešu mobilizāciju. Lai nepārkāptu Hāgas konvenciju, kas aizliedza okupēto apgabalu iedzīvotāju mobilizāciju okupācijas režīma labā, vācu vadība iesaukšanu formāli pasludināja par brīvprātīgo pieteikšanos. Taču brīvprātīgo atsaucība bija nepietiekama. Pat uz iesaukuma punktiem 1943. gadā ieradās tikai 76 % no mobilizācijai pakļautajiem Latvijas jauniešiem. Okupanti pavisam izsludināja trīs iesaukumus, taču kara beigās uz mobilizāciju atsaucās tikai labi ja puse jauniešaucamo. Latviešu SS leģiona ģenerālinspektors *R. Bangerskis* savās atmiņās apstiprinājis, ka iedzīvotāju vairākums bija pret dienēšanu leģionā.

Lielākā daļa leģionāru tika nosūtīti uz Volhovas fronti (bijusī Ļeņingradas fronte). Apstākļi tur bija neiedomājami grūti — purvainajās vietās nevarēja ierīkot ne kārtīgus ierakumus, ne karavīru mītnes — zemnīcas. Ļoti apgrūtināta bija arī apgāde ar pārtiku un karamateriāliem. Tomēr karavīri nekurnēja, centās visdažādākajiem līdzekļiem uzlabot ikdienas sadzīves

R. Bangerskis apstaigā kādu Latviešu SS leģiona vienību inspekcijā Latvijā
1943. gada vasarā

apstākļus, neaizmirdami tajā pašā laikā savus tiešos uzdevumus. 2. brigādes karavīri veica daudzus sekmīgus izlūkgājienus, atvairīja pretinieka uzbrukumus un paši bieži vien devās atbildes triecienos. Lielāko vācu pavēlniecības ievēribu izpelnījās pulkveža V. Veisa karavīri — laikā no 1943. gada 2. līdz 9. septembrim viņi centās atņemt pretiniekam stipri nocietinātu augstieni, no kuras varēja pārvaldīt plašu apkaimi. 18 reizes latviešu zēni devās triecienā un beidzot to arī ieņēma, kaut arī ar lieliem zaudējumiem — krita ap 140 karavīru, daudzi simti tika ievainoti.

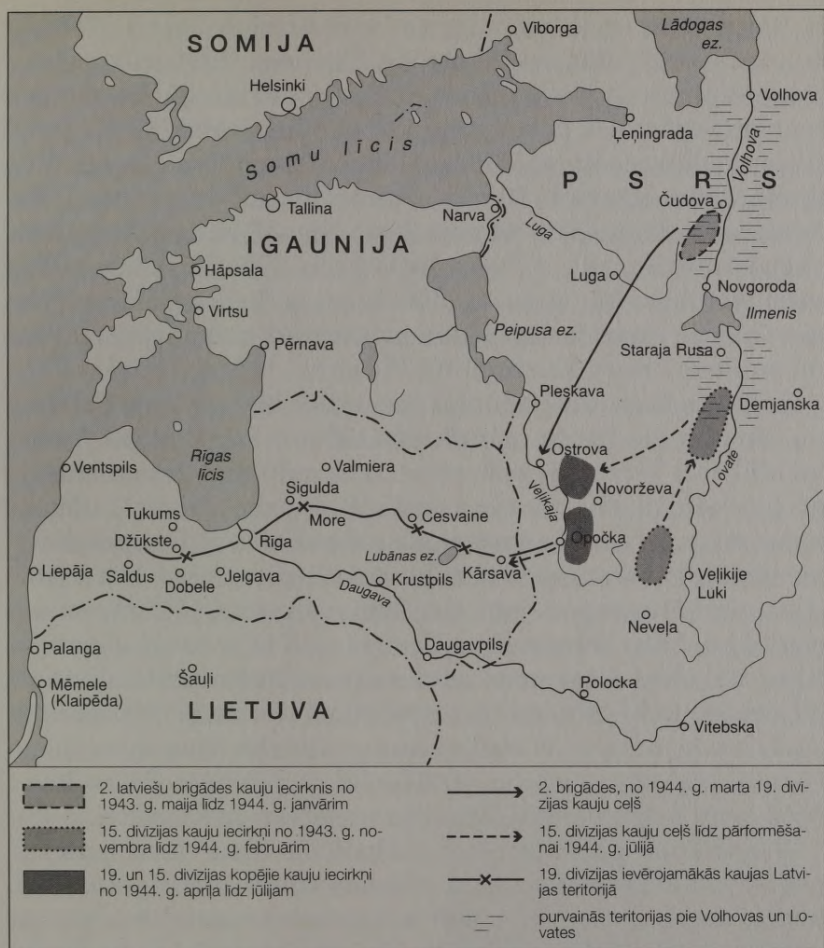
1944. gada 14. janvārī padomju karaspēks uzsāka plašu uzbrukumu Volhovas frontē. Pazīstot latviešu kaujasspējas, sarkanarmieši vērsa savu triecienu tikai pret vācu karaspēka vienībām, kas atradās blakus 2. brigādei. Vācu karavīri uzbrukumu nespēja atvairīt un sāka atkāpties, līdz ar to arī latviešu brigādei bija jāatstāj savas pozīcijas. Atkāpšanās gaitā padomju spēki ielenca divus vācu pulkus, un tiem draudēja iznīcināšana. Pulkvedis V. Veiss tikai ar diviem saviem

Piefrontes Volhovas vilciens "Oskars", kas pa artilērijas sakapātajiem purva bērzīņiem katru dienu pieveda municiju un pārtiku

bataljoniem pārrāva aplenkumu un izglāba šīs vācu vienības. Padomju karaspēka uzbrukums turpinājās visā frontē, un vācu divīzijas atkāpās. 2. brigādes karavīriem vajadzēja segt šo atkāpšanos, tas nozīmē — atvairīt uzbrūkošo ienaidnieku, pāriet uz jaunām pozīcijām, atkal cīnīties un atkal atiet. No 17. janvāra līdz 27. februārim, pastāvīgi atsitot uzbrūkošo pretinieku, 2. brigāde nogāja apmēram 200 kilometru. Pie Veļikajas upes atkāpšanās gājiens beidzās, un latviešu karavīri uz brīdi guva atpūtu. Par prasmīgu sedzējvienību vadīšanu pulkvedi V. Veisu apbalvoja ar bruņinieku pakāpes dzelzs krusta ordeni.

Veļikajas upes rajonā, kur nonāca 2. brigāde, jau bija ieņēmuši pozīcijas jaunizveidotās latviešu **Ieroču SS 15. divīzijas** karavīri. Marta sākumā 2. brigāde saņēma papildinājumā vēl vienu pulku un tika pārveidota par **Ieroču SS 19. divīziju**. Latviešu leģions tagad bija samērā ietekmīga kaujas vienība divu divīziju sastāvā. 1944. gada martā un aprīlī abām latviešu divīzijām bija jāizcīna daudzas smagas kaujas. Gandrīz blakus

Latviešu SS leģiona kauju ceļš līdz Kurzemei 2. pasaules karā

jau atradās Latvijas robeža, un tas deva spēku karavīriem reizēm veikt pat neiespējamo. 19. divīzija marta kaujās zaudēja vairāk nekā 500 karavīru. Daudzkārt smagāk cieta 15. divīzija. Tas notika galvenokārt tādēļ, ka 19. divīziju veidoja jau daudzas kaujas pieredzējušie brīvprātīgo policijas bataljonu vīri, bet 15. divīziju — mobilizētie, bez iepriekšējas kauju pieredzes.

1944. gada vasarā padomju karaspēks bija sācis plašu iebrukumu Baltijas valstu teritorijā. 1. Baltijas fronte virzījās uz Lietuvu, 2. Baltijas fronte šķērsoja Latvijas robežu, bet

3. Baltijas fronte iebruka Igaunijas teritorijā. Daļa 1. Baltijas frontes karaspēka, nonākot līdz Šauļiem (Lietuvā), pēkšņi mainīja uzbrukuma virzienu un ielauzās Latvijā, nesastopot no pārsteigto vācu puses gandrīz nekādu pretestību. 29. jūlijā padomju karaspēks sasniedza Jelgavu, kuru ieņēma pēc divu dienu ilgām kaujām. 30. jūlijā padomju karavīri ieņēma Tukumu un tajā pašā dienā sasniedza Rīgas līci. Latvijā esošais vācu karaspēks bija sašķelts divās daļās. Tikai ar lielām pūlēm vācu vienībām 30. augustā izdevās atsist padomju karaspēka vienības no jūrmalas un Tukuma, tādējādi atjaunojot sakarus un satiksmi starp Kurzemi un Vidzemi.

Tūlīt pēc tam, kad padomju karaspēks bija ieņēmis Tukumu un nonācis pie jūras, uzbrukumu sāka arī 2. Baltijas fronte, lai atšķeltu Vidzemē esošo vācu 16. armiju, kuras sastāvā bija arī latviešu 19. divīzija. Šajā laikā 19. divīzija atradās Lubānas apkaimē, un viens no pretinieka uzbrukuma galvenajiem virzieniem bija vērsts tieši pret latviešu leģionāriem, kuru pozīcijas aizšķērsoja padomju vienībām ceļu uz Cesvaini, no kurienes jau būtu brīvs ceļš uz Cēsīm, un līdz ar to vācu armijas tiktu atšķeltas. Cesvaines zaudēšana nozīmētu arī 19. divīzijas bojāeju, jo tā būtu nonākusi ielenkumā. Gandrīz mēnesi ilgās cīņās latviešu karavīri atsita visus pretinieka triecienus, aizkavēdami padomju vienību virzīšanos uz priekšu. Pa šo laiku vācu armija sāka atstāt Igauniju un devās uz Kurzemi.

Nespēdams pirmajā reizē atšķelt šīs abas vācu armijas, padomju karaspēks nolēma pārraut fronti pie Siguldas, lai liegtu iespēju vācu armijām atkāpties kaujas kārtībā, tās ielenkt un visbeidzot iznīcināt. Un atkal galvenā uzbrukuma virzienā padomju divīzijām stājās pretī 19. latviešu leģiona divīzijas vīri, kuru pozīcijas atradās netālu no Siguldas pie **Mores muižas**. Latviešu divīzija, kuru tās skaitliskā sastāva dēļ jau sen vairs nevarēja saukt par divīziju, 1944. gada 26. septembrī atsita pirmo ienaidnieka uzbrukumu. Atsevišķos kaujas rajonos pretinieka spēki bija pat desmitkārt lielāki, pie tam tos atbalstīja tanku vienības. Nežēlīgā cīņa turpinājās līdz 30. septembrim. Divas dienas leģionāriem vajadzēja atvairīt tanku uzbrukumus gandrīz vai kailām rokām, jo pietrūka artilērijas šāviņu. Par cīņu smagumu liecina, piemēram, kauja pie Mazratnieku mājām, — sešas reizes padomju karavīri tajās

iebruka un sešas reizes latviešu zēni tos durkļu triecienā izsita. Pēc šīs kaujas, kas vēsturē pazīstama kā "Mores kauja", padomju uzbrukums uz laiku apstājās, tādēļ vācu karaspēks netraucēts varēja atiet uz Kurzemi.

Lubānas un Mores kaujas deva iespēju savienoties un atiet uz Kurzemi ne tikai vācu armijām. **Tūkstošiem Vidzemes iedzīvotāju atstāja savas dzimtās sētas un devās bēgļu gaitās.** Kilometriem garas pajūgu virtenes pa visiem Vidzemes ceļiem plūda uz Rīgu un tālāk — uz Kurzemes novadiem, cilvēkiem vēl aizvien cerot, ka padomju karaspēks tiks apturēts un aizdzīts atpakaļ.

Pēc Mores kaujas pie latviešu karavīriem ieradās evakuētās vācu 18. armijas pavēlnieks, lai personīgi pateiktos par palīdzību un varonību.

Vācu karaspēks, pretinieka tikpat kā netraucēts, atstāja pēdējās pozīcijas Vidzemē un aizgāja uz Kurzemi, paturot pie Rīgas vēl dažas sedzējvienības. **1944. gada 13. oktobrī jau pamestajā Rīgā iegāja padomju karaspēks.** Oktobra vidū padomju karaspēks bija ieņēmis arī Lietuvas piejūras pilsētu Palangu. Kurzemē esošais vācu armiju grupējums tagad atradās pilnīgā ielenkumā — satiksme ar Vāciju varēja notikt vēl vienīgi pa jūru.

15. oktobrī padomju karaspēks atsāka masveidīgu uzbrukumu visā Kurzemes frontē. Tomēr astoņu dienu laikā tas spēja pavirzīties uz priekšu tikai par 2 kilometriem, visā frontē zaudējot 4 kājnieku divīzijas un 2 tanku brigādes, pie tam lielu ieguldījumu pretinieka apturēšanā kārtējo reizi bija devušas latviešu leģionāru kaujas vienības. Sarkanā armija turpināja uzbrukt visu 1944. gada nogali, tomēr šoreiz galvenais uzbrukuma virziens bija vērsts pret vācu vienībām. Šajās kaujās

Kurzemes cietoksnis

latviešu karavīriem tikpat kā nebija jāiesaistās, toties ciņas, kas sākās 23. decembrī un turpinājās līdz pat 31. decembra vakaram, prasīja no leģionāriem vislielāko spēku piepūli, drosmi un varonību visā līdzšinējā kara gaitā. Vēsturē šīs ciņas iegājušas kā **Ziemsvētku kaujas** (salīdzinātas ar latviešu strēlnieku ciņām 1916. un 1917. gada mijā). Šīs nedēļas laikā tikai pret latviešu 19. divīziju pretinieks raidīja 10 padomju divīzijas, kuras atbalstīja ievērojami tanku grupējumi. Par kauju norises smagumu var spriest kaut vai pēc tā, ka vienā no latviešu pulkiem, kurā kauju sākumā bija apmēram 1000 karavīru, pēdējā dienā skaitījās vairs tikai apmēram 150. Un tomēr šie vīri izturēja, neatkāpās, tā bija viņu dzimtene, viņu Latvija, kuru aizstāvēt pret komunismu, pret padomju varu viņi bija tvēruši rokās ieročus. Kaut arī daudzi no viņiem to nebija darījuši labprātīgi, bet citas svešas varas spiesti, katrs no šiem karavīriem saprata, ka, ja reiz ierocis ir paņemts, tad tomēr ir jācīnās līdz galam, kaut arī jau tad bija skaidrs, ka ciņa būs veltīga.

Pēc Ziemsvētku kaujām nedēļu ilgu atelpu guva Kurzemes aizstāvji. Sākās jauns padomju uzbrukums, pēc tam vēl un vēl. Tikai 1945. gada marta beigās padomju karaspēka pavēlniecība pārtrauca mēģinājumus sagraut "Kurzemes cietoksni".

1945. gada 8. maijā hitleriskā Vācija parakstīja kapitulācijas aktu. Kapitulēja arī Kurzemes cietokšņa aizstāvji. 1944. gada oktobrī vācu armiju grupā "Kurland" (Kurzeme) skaitījās apmēram 450 tūkstoši karavīru. Kapitulācijas dienā to bija atlicis apmēram 146 tūkstoši, to skaitā 23 000 latviešu karavīru, no kuriem kādi 10 tūkstoši bija 19. divīzijas cīnītāji. Pirms vācu armiju grupas kapitulācijas 19. divīzijas komandieris ģenerālis Strekenbahs atbrīvoja latviešu karavīrus no dotā kara zvēresta pildīšanas, līdz ar to viņi tieši kapitulācijas akta parakstīšanas laikā vairs neskaitījās Vācijas karaspēka karavīri. Tādēļ vairāki tūkstoši leģionāru nepakļāvās kapitulācijas akta nosacījumiem — nolikt ieročus un padoties gūstā. Viņi aizgāja mežos un vēl vairākus gadus pēc kara kā nacionālie partizāni turpināja cīņu pret komunistisko režīmu Latvijā. Tomēr apmēram 14 tūkstoši karavīru nokļuva gūstā un gandrīz visi no viņiem tika nosūtīti uz padomju nāves nometnēm, no kurām atgriezās dzimtenē tikai puse.

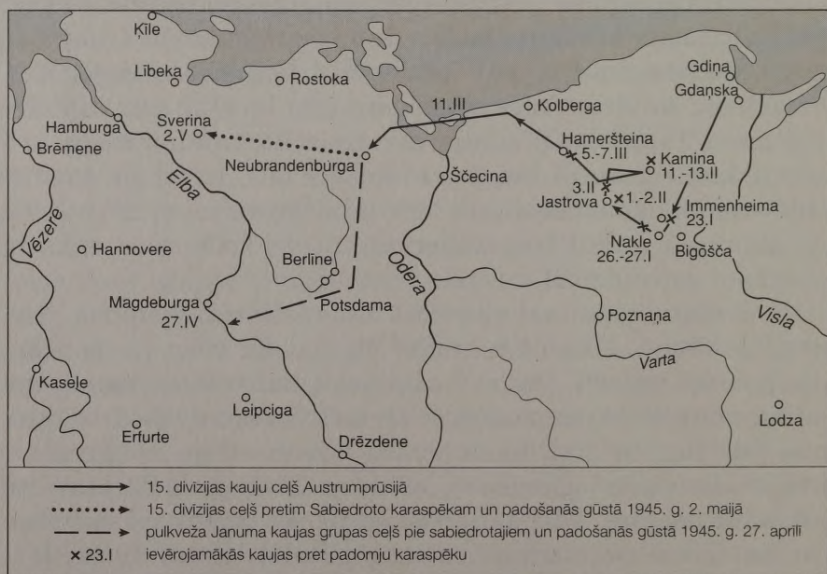
Neapskaužams bija latviešu Ieroču SS 15. divīzijas liktenis. Pēc jūlija kaujām pie Vēlikajas, kad vācu karaspēks, līdz ar to arī latviešu leģionāri, atstāja Krievijas teritoriju un atkāpās uz Latviju, 15. divīzija bija cietusi tādus zaudējumus, ka to vairs turpmākajām cīņām nevarēja izmantot, un vācu karaspēka pavēlniecība nosūtīja to uz Vāciju, lai tur saformētu no jauna. Latviešu leģiona ģenerālinspektors ģenerālis Rūdolfs Bangerskis nesekmīgi centās pierādīt vācu karaspēka pavēlniecībai, ka nepieciešams apvienot visas latviešu bruņotās vienības, kas atradās vācu armijā, pārformēt 15. divīziju tepat Latvijas teritorijā un no atsevišķajiem, izkaisītajiem policijas bataljoniem izveidot vēl trešo latviešu nacionālo divīziju, uzticot visu leģiona formējumu vadību nevis vācu pulkvežiem un ģenerāļiem, bet pašu latviešu virsniekiem. Visi šie ierosinājumi tika noraidīti.

15. divīzijas pārformēšana notika lielā steigā, iesaistot tās sastāvā gan uz Vāciju pārnākošo policijas bataljonu karavīrus, gan darba dienestā iesauktos jauniešus, gan arī cilvēkus no tā sauktajiem būvbataljoniem, kā arī notiesātos dezertierus. Visus šos dažādos cilvēkus vajadzēja īsā laikā apmācīt, jo padomju karaspēks jau tuvojās Vācijas robežām. Tomēr apmācības neveicās, jo trūka latviešu virsnieku un instruktoru, trūka ietērpa, apavu, pat ieroču. Un lielākā nelaime, kas piemēlēja latviešu karavīrus, bija īsta kaujas komandiera trūkums. Tāpat kā pirmais divīzijas komandieris, tā arī turpmākie (līdz kara beigām tādu bija trīs) izrādījās savam uzdevumam nepiemēroti, pie tam latviešu virsniekiem atļāva būt tikai par pulku komandieriem un arī tikai vācu sakaru virsnieku uzraudzībā.

15. divīzija, tāpat arī vairākas citas latviešu vienības, kas atradās Vācijā, tika izmantotas vienīgi kā vācu karaspēka atkāpšanās sedzēji, tas ir — latviešu karavīriem vajadzēja palikt vienmēr savās pozīcijās, atvairīt ienaidnieka uzbrukumus līdz tam brīdim, kamēr vācu vienības bija nokļuvušas drošībā. Latviešu leģionāriem, sākot no 1945. gada 22. janvāra līdz kara beigām, Vācijas teritorijā nācās izcīnīt sešas lielas kaujas. Tikai pateicoties savu augstāko komandieru, kā, piemēram, pulkveža *Januma* kauju prasmei un gādībai par saviem padotajiem, latviešu karavīri spēja izturēt gan

uzbrūkošā padomju karaspēka viesuļugunis, gan vācu armijas komandieru nicinošo attieksmi. Vairākas reizes, glābjot no ielenkuma vācu karaspēku, latviešu leģionāri paši nokļuva ielenkumā un, tikai pateicoties savai drosmei un attapībai, spēja no tā izlauzties. Kritušo karavīru vietā vācu pavēlniecība sūtīja jaunus — 16—17 gadus vecus zēnus, kas bija iesaukti armijas palīgdienestos. Simtiem šo jauniešu krita kaujās, glābjot vēl nesen neuzvaramās vācu armijas vienības. Pēdējās kaujas latviešu 15. divīzija izcīnīja pie Oderas upes lejteces, aizturot uzbrūkošās padomju vienības līdz tam brīdim, kamēr pēdējie vācu karavīri pārcēlās uz otru krastu. Kad arī leģionāru vienības bija pārgājušas Oderu, vācu karaspēka pavēlniecība **pavēlēja tās atbrūņot kā neuzticamas.**

Pēc pēdējām kaujām pie Oderas 15. divīzijas, varētu teikt, atliekas tika nosūtītas tālāk uz rietumiem — Meklenburgas apgabalu, lai no jauna pārformētu. Tajā pašā laikā vācu virspavēlniecība, zinādama latviešu karavīru kaujasspējas, pavēlēja pulkvedim Janumam ar savu pulku doties palīgā padomju karaspēka aplenktajai Vācijas galvaspilsētai Berlīnei. Šajā laikā arī Rietumvalstu karaspēks bija jau netālu, un pulkvedis Janums

Ieroču SS 15. divīzijas kaujas ceļš Vācijā

pārdrošā gājienā aizveda savus karavīrus — 40 virsniekus un apmēram 650 kareivju — pāri frontes līnijai un padevās amerikāņu spēkiem. Vācu pavēlēm nepakļāvās vairs arī 15. divīzijas pamatsastāvs, kopskaitā apmēram 4500 karavīru, kas 1945. gada 2. maijā pārgāja Sabiedroto valstu amerikāņu karaspēka aizsardzībā. Iemesls šādai latviešu leģionāru, kā arī citu Vācijas karaspēka sastāvā esošo latviešu bruņoto vienību nepakļaušanās vācu pavēlniecības pavēlēm varētu būt leģiona ģenerālinspektora ģenerāļa Rūdolfā Bangerska pavēle nr. 3, ko viņš izdeva 1945. gada 29. aprīlī, kurā bija teikts:

“Latviešu karavīri Vācijā!

Ar šo pavēli es tātad atbrīvoju jūs no jūsu līdzšinējām karavīru saistībām. Jūsu alga lai ir jūsu apziņā, ka jūs esat darījuši savas valsts un tautas labā visu, kas cilvēka prātam un spēkiem iespējams. Šī apziņa lai jums dod ticību un izturību arī turpmākajā liktenī, ko mēs neviens nevaram ne noteikt, ne paredzēt. Kā vienmēr, tā arī šinī brīdī mēs nelūdzam par sevi, bet lūgšim visi kopīgi: Dievs, glāb un svētī Latviju!”

Šeit būtu jāpiebilst, ka ne visas latviešu 15. divīzijas vienības labprātīgi devās Sabiedroto valstu gūstā. Latviešu leģiona 15. divīzijas 15. bataljona karavīri, nosūtīti uz Berlīni, līdz pēdējam brīdim aizstāvēja Ā. Hitlera Valsts kanceleju (Vācijas valdības ēku), kā arī Valsts drošības pārvaldes mītņi. Šie 80 latviešu karavīri aizstāvēja ne jau Hitleru, bet pēdējiem spēkiem centās apturēt komunisma izplatīšanos Eiropā. Un vēl piebilde: šī bataljona pēdējais komandieris virsleitnants *Neilands* bija tulks sarunās starp Berlīnes pēdējo komandantu ģenerāli Krebsu un padomju karaspēka virspavēlniecību, un tajā pašā laikā latvietis *Nikolajs Bērzzariņš* — padomju

Nikolajs Bērzzariņš (Berzarins)

armijas ģenerālis — kļuva par pirmo okupētās Vācijas galvaspilsētas komandantu.

Īpaši būtu jāatzīmē tā sauktie gaisa spēku izpalīgi — jaunieši, kas tika iesaistīti pretgaisa aizsardzībā — zenītlieģabalu apkalpēs. Vācu pavēlniecība uzskatīja, ka tas ir viegls dienests, pie tam arī drošs, jo zenīartilērija neatradās tieši frontes līnijās. Tādēļ šinīs vienībās ieskaitīja 16—17 gadus vecus jauniešus, bet vēlāk arī 15 gadus vecus, un netrūka gadījumu, kad gaisa spēku izpalīgu rindās varēja sastapt pat 14 gadus vecus zēnus. Kara beigu posmā, kad Sabiedroto valstu aviācija aizvien vairāk uzsāka Vācijas pilsētu bombardēšanu, zenīartilēriju vairs nevarēja saukt par drošu vietu, jo pirmie bumbu triecieni vienmēr tika raidīti tieši pret šiem spēkiem, tādēļ tūkstošiem jauniešu gāja bojā. Tāpat arī nereti bija gadījumi, kad gaisa spēku izpalīgi tika ieskaitīti frontes vienībās.

Kopumā visā kara laikā visdažādākajās Vācijas bruņoto spēku vienībās karoja apmēram 148 tūkstoši latviešu, no kuriem kritušo un bezvēsts pazudušo skaits pēc aptuveniem aprēķiniem sasniedza 80 000, no tiem leģiona vienībās — 50 000 cilvēku. Pēc kara Sabiedroto valstu gūstā nonāca apmēram 25 400 latviešu karavīru.

10. LATVIEŠU KARAVĪRI PADOMJU BRUŅOTAJOS SPĒKOS

Sākoties vācu karaspēka iebrukumam Latvijas teritorijā, reizē ar atejošajām Sarkanās armijas vienībām aizgāja arī daudz Latvijas iedzīvotāju, — gan tādi, kas bija saistīti ar padomju okupācijas režīmu vai arī to atbalstīja, gan arī piespiedu kārtā evakuētie. Padomju varas aktivisti, kā arī milicijas darbinieki atkāpšanās gaitā vietām izrādīja pretestību vācu vienībām, kā arī nacionālajiem partizāniem. Lielākajai daļai šo cilvēku atkāpšanās ceļš veda caur Igauniju Ļeņingradas virzienā.

Kad Sarkanās armijas pavēlniecība bija atguvusies no pirmā vācu trieciena radītā apjukuma un nolēmusi sākt aizstāvēties, tika vāktas kopā visas izklīdinātās sarkanarmiešu grupas un vienības. No Igaunijā nonākušajiem latviešu brīvprātīgajiem 1941. gada 5. jūlijā saformēja 1. Latviešu brīvprātīgo strādnieku (strēlnieku) pulku, apmēram 1500 vīru, no kuriem

vairumam nebija gandrīz nekādu militāro zināšanu. Par pulka komandieri tika norīkots *Augusts Žuns* — Tukuma apriņķa milicijas priekšnieks, kādreizējais sarkanais latviešu strēlnieks. Kaujās pie Tallinas šo pulku gandrīz pilnībā iznīcināja, krita arī A. Žuns. 14. jūlijā, arī Igaunijas teritorijā, saformēja 2. Latviešu brīvprātīgo strādnieku (strēlnieku) pulku, kuru komandēja PSRS militārais darbinieks *Kārlis Ulpe*. Arī šis latviešu pulks cieta smagus zaudējumus, vairākkārt tika ielenkts, bet tomēr spēja izlauzties un ar kaujām sasniedza Ļeņingradu, kur to kā kaujasspējas zaudējušu izformēja. Bez šiem diviem brīvprātīgo pulkiem bija saformētas arī dažas atsevišķas karaspēka vienības, kas darbojās tieši Sarkanās armijas daļu sastāvā.

Padomju karaspēka ārkārtīgi lielie zaudējumi pirmajos kara mēnešos prasīja pēc pastāvīgiem papildinājumiem. Tāpēc Padomju Savienībā uzsāka jaunu karaspēka vienību formēšanu. **1941. gada 3. augustā** PSRS Valsts aizsardzības komiteja, ko personīgi vadīja J. Staļins, pieņēma lēmumu par latviešu strēlnieku divīzijas dibināšanu. Tā bija Padomju Savienībā pirmā nacionālā divīzija, pie tam to bija iecerēts formēt no brīvprātīgajiem. Latviešu strēlnieku divīzijā ieskaitīja dzīvus palikušos 1. un 2. latviešu strēlnieku pulka kaujiniekus, kā arī citu atsevišķo brīvprātīgo vienību karavīrus. Arī bijušie 24. teritoriālā korpusa karavīri — apmēram 3000 — tika ieskaitīti topošajā divīzijā.

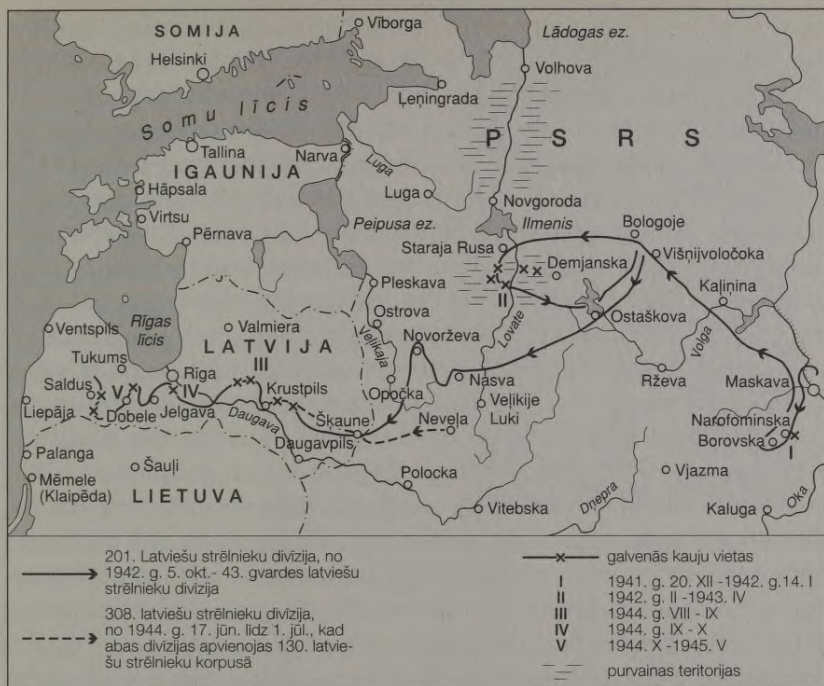
Ziņa par latviešu nacionālās karaspēka vienības dibināšanu ātri nokļuva visās Padomju Savienības malās. Cīņai pret hitleriskās Vācijas karaspēku brīvprātīgi devās pieteikties tūkstošiem latviešu — gan tie, kas bija atkāpušies reizē ar Sarkanā armiju, gan arī tā sauktie Krievijas latvieši — bijušie kolonisti un strēlnieki. **Līdz 1941. gada septembrim izveidotajā 201. Latviešu strēlnieku divīzijā** bija ieskaitīti jau 10 000 cilvēku, no kuriem brīvprātīgie sastādīja apmēram 70 % no karavīru kopskaita. Nacionālā sastāva ziņā šī divīzija tomēr jau pašā sākumā bija samērā jaukta, jo latviešu tautības karavīru skaits tikai nedaudz pārsniedza pusi no kopējā sastāva. Tomēr cittautieši — galvenokārt krievu un ebreju pārstāvji — bija Latvijas iedzīvotāji. Atšķirībā no vācu veidotā latviešu brīvprātīgo SS leģiona, kurā augstāko vadību — kā leģiona, tā

divīziju komandieru amatus varēja ieņemt tikai vācu virsnieki, padomju strēlnieku **divīziju (vēlāk — korpusu) komandēja latviešu tautības virsnieki.**

Maskavas radio organizēja īpašas pārraides latviešu valodā, kuras ievadīja Latvijas valsts himna “Dievs, svēti Latviju!”. Šajās pārraidēs lielāko tiesu tika ziņots par “vācu fašistisko iebrucēju zvērībām”, kur daļēja patiesība tika jaukta ar visneiespējamākiem izdomājumiem (vācu propagandas raidījumi Latvijā daudz neatšķīrās no šiem padomju izdomājumiem). Tādēļ arī latviešu strēlnieku vairākums bija pārliecināts, ka, cīnoties padomju karaspēka rindās pret hitlerisko Vāciju, viņi cīnās par savas zemes brīvību, nevis tikai par padomju varu. Lielu neizpratni latviešu brīvprātīgajos izraisīja Augstākās virspavēlniecības rīkojums demobilizēt (atskaitīt no armijas) tos brīvprātīgos kareivjus, kuri sasnieguši 45 gadu vecumu, — tas nozīmēja, ka jāatlaiž gandrīz visi bijušie sarkanie strēlnieki — pilsoņu kara dalībnieki, kuri bija vēl palikuši dzīvi un brīvībā pēc lielajām “tīrīšanas” akcijām 30. gados. Tas no jauna pierādīja, ka Staļins tomēr latviešiem, īpaši vecajiem revolūcijas cīnītājiem, neuzticās. Izņēmums bija virsnieki — tie, kas kā Sarkanās armijas komandieri bija palikuši dzīvi, skaitījās uzticami. Tomēr visu latviešu — vai tie bija komunisti vai bezpartijiskie, vai pat agrāk represētie — vēlēšanās cīnīties pret seno ienaidnieku bija tik liela, ka divīzijas virsnieki bieži vien centās saglabāt savos pulkos šos vecos, pieredzējušos karavīrus (daži no viņiem bija pat saglabājuši un tagad piestiprinājuši saviem formās tērpiem vēl vecajos strēlnieku pulkos gūtās cariskās Krievijas apbalvojumus — Jura krustus, ko bija saņēmuši par varonību cīņās pret vāciešiem Tīrelpurvā un citās slaveno kauju vietās).

Divīzijas formēšana ieilga, jo lielo attālumu un slikto sakaru dēļ daudzās PSRS vietās dzīvojošie latvieši samērā vēlu saņēma ziņu, tāpat arī ilgs laiks bija jāpavada ceļā uz mācību nometni. Kamēr norisēja divīzijas formēšana un apmācības, vācu karaspēks jau lauzās uz Maskavu.

1941. gada 20. decembrī latviešu strēlnieku divīzija uzsāka savu pirmo kauju netālu no Maskavas pie Jelaginas sādžas. Tā bija spēcīgi nocietināta, pie tam uzbrukumā bija jādodas pa samērā stāvu, apledojušu krauju, bet strēlnieku cīņas spars bija tik liels, ka tie pat neiedomājās ievērot piesardzību, bet gāja pret vācu ložmetējiem, nemeklējot aizsegu, tādēļ jau šajā, pašā

Latviešu strēlnieku divīzijas kauju ceļš 2. pasaules karā

pirmajā kaujā, divīzija cieta ļoti lielus zaudējumus. Kad Jelagina jau gandrīz bija ieņemta, pēkšņi nāca pavēle pārtraukt uzbrukumu un doties uz citu frontes sektoru. Tur latviešu karavīri ārkārtīgi smagos apstākļos atbrīvoja no vācu karaspēka daļu Borovskas pilsētas, kā arī lielu skaitu apkārtējo sādžu. Pēc šīm kaujām divīzija tika nosūtīta atpūtā, kā arī saņēma papildinājumu. Par šo papildinājumu toreizējo cīņu dalībnieks, politdarbinieks un žurnālists *Zalamans Eiduss* savās atmiņās rakstīja:

“.. sāk pienākt jauns papildinājums, bet mūsu republikas laužu nav daudz. Ir krievi, ukraiņi un liels procents kazahu ..”

Pēc Maskavas kaujām latviešu strēlnieku divīzija tika nosūtīta uz Staraja Rusas iecirkni, kur gandrīz nepārtrauktās kaujās pavadīja vairāk nekā gadu — no 1942. gada februāra līdz 1943. gada oktobrim. Šeit, tā sauktajā “**Demjanskas placdarmā**” (placdarms — teritorija kauju operāciju sagatavošanai un realizēšanai) padomju karaspēks bija ielencis lielu vācu armijas grupējumu, bet pretiniekam tomēr izdevās izlauzt šauru, tikai

apmēram 5—7 km platu joslu, kas ielenktos savienoja ar galvenajiem spēkiem. Šo joslu — tā saukto **“Ramuševas koridoru”** — vajadzēja aizsargāt latviešu strēlnieku divīzijai, lai nepieļautu ielenktā grupējuma izlaušanos un savienošanos ar pārējām armijas daļām. Latviešiem ierādītais kauju iecirknis atradās pie Lovates upes, purvainā vietā. 1942. gada pavasarī atkususi purvi un pārplūdusi upe pilnīgi atgriezta latviešu strēlnieku divīziju no visām armijas aizmugures daļām. Nebija vairs iespējams piegādāt pārtiku un munīciju, izvest ievainotos. Dienām un naktīm karavīriem nācās mirt ūdenī, nebija iespējams pat apžāvēties, jo katru iekurto ugunsgrūtu tūlīt sagrāva vācu artilērija, nonāvējot vai sakropļojot desmitiem un simtiem karavīru. Divīzijā **sākās bads** vistiešākajā nozīmē. No armijas aizmugures gan mēģināja piegādāt pārtiku un munīciju ar lidmašīnām, bet bieži vien vācu zenītartilērija tās notrieca, pirms tās paspēja sasniegt mērķi. Grūtos apstākļus vēl vairāk pastiprināja dzeramā ūdens trūkums — strēlniekiem nācās dzert purvaino rāvu, no kā daudzi saslima un aizgāja bojā. Tomēr karavīri veica neiespējamo un, pat bada un slimību nomocīti, spēja noturēt savu frontes iecirkni. Par drosmi un varonību 1942. gada 5. oktobrī 201. Latviešu strēlnieku divīziju pārdēvēja par **43. Latviešu strēlnieku gvardes divīziju**. Simtiem kareivju un virsnieku saņēma kaujas ordeņus, bet leitnants *Jānis Vilhelms* ieguva Padomju Savienības Varoņa nosaukumu. Pēc neizmērojami grūtā 1942. gada pavasara divīzija kādu laiku varēja atpūsties un saņemt kārtējo papildinājumu, jo Demjanskas purvos bija palikusi gandrīz puse no tās sastāva. Arī šis papildinājums, līdzīgi pirmajam, sastāvēja galvenokārt no citu tautību karavīriem.

Pēc atpūtas latviešu strēlniekiem — tagad gvardiem — vajadzēja atgriezties vēlreiz Staraja Rusas rajonā, pēc tam, 1944. gada janvārī, to virzīja kaujās pie Narvas. Šeit pārsteidzošu uzbrukumu Monakovas sādžai veica apakšpulkveža *Jāņa Rainberga* slēpotāju bataljons. Baltos maskēšanās tērpos bataljona karavīri tumsas aizsegā iegāja dziļi vācu aizmugurē, bet gaisma uzausa, pirms viņi sasniedza mērķi, un pa ceļu sākās vācu karaspēka vienību kustība. Tad komandieris pavēlēja noņemt slēpes, paslēpt zem apmetņiem ieročus un, sastājoties vācu armijas gājiena kārtībā, doties atklāti Monakovas sādžas virzienā. Sastopot ceļā vācu karavīrus, J. Rain-

bergs izsauca vajadzīgās komandas vācu valodā, tādēļ arī vācieši nepievērsa viņiem uzmanību. Mērķis gandrīz jau bija sasniegts un iecerētais pēkšņais uzbrukums būtu izdevies, bet — viens no karavīriem nespēja savaldīties. Kad kolonnai brauca garām vācu armijas automašīnas, šis kareivis sāka uz tām šaut. Iecerētais pārsteigums neizdevās. Rainberga vīri ciemu gan ieņēma un to noturēja savās rokās līdz papildspēku pienākšanai, bet daudzi šajā kaujā krita, arī drosmīgais bataljona komandieris. Pēc

Voldemārs Dambergs

nāves apakšpulkvedis Jānis Rainbergs tika apbalvots ar Padomju Savienības Varoņa nosaukumu.

1944. gada jūnijā kaujas darbību uzsāka arī otrs latviešu nacionālais formējums (nacionāls gan tikai nosacīti) — **308. latviešu strēlnieku divīzija**, kuru komandēja ģenerālmajors *Voldemārs Dambergs*. Abas divīzijas tika apvienotas **130. Latviešu strēlnieku korpusā** ģenerālmajora *Detlava Brantkalna* vadībā. 1944. gada 18. jūlijā padomju karaspēka latviešu vienības pie Šķaunes pārgāja robežu un turpmākās cīņas veica Latvijas teritorijā. Smagas kaujas strēlniekiem nācās izcīnīt pie Mežāres stacijas (Jēkabpils rajonā), kur izcilu varonību izrādīja gvardes kapteiņa *Mihaila Orlova* rota. Par šo kauju, kurā pats komandieris krita, viņam pēc nāves tika piešķirts Padomju Savienības Varoņa nosaukums. Vēl nācās izcīnīt kaujas pie Krustpils, kā arī pārceļoties Aiviekstes upei. Tālākais kauju ceļš Latviešu strēlnieku korpusu aizveda uz Kurzemi. Šajā laikā tā sastāvs tika papildināts ar vairākiem tūkstošiem Latvijas teritorijā mobilizēto vīru un jauniešu, lielāko tiesu no tādiem, kuri visādiem līdzekļiem bija izvairījušies no iesaukšanas leģionā vai citās vācu karaspēka vienībās, bet īpaši nevēlējās arī karot Sarkanajā armijā, tādēļ viņu kaujasspējas nebija īpaši augstas.

1944. gada decembrī Džūkstes—Lestenes kauju iecirknī norisēja viena no lielākajām šī kara latviešu traģēdijām: **Sarkanās armijas latviešu divīzijas tika raidītas uzbrukumā latviešu leģionāru pozīcijām.** Brālim bija jācīnās pret brāli, dēlam pret tēvu! Latviešu strēlnieki to nespēja, daudzi no viņiem pārgāja pie leģionāriem. Padomju karaspēka pavēlniecība bija spiesta Latviešu strēlnieku korpusu steidzīgi pārsūtīt uz citu frontes iecirkni cīņai pret vācu vienībām. Latviešu strēlnieku korpusa cīņas beidzās Saldus rajonā.

Visā kara laikā latviešu karavīri Sarkanās armijas Latviešu strēlnieku divīziju sastāvā zaudēja apmēram 35—45 tūkstošus kritušo. No 1941. gada augusta Gorohovecas noietnē apmācības izgāja un uz latviešu divīzijām tika nosūtīti apmēram 43 tūkstoši karavīru, no kuriem mājās atgriezās tikai 6—7 tūkstoši.

Bez abām šīm strēlnieku divīzijām Sarkanajā armijā bija arī aviācijas pulks un zenītartilērijas pulks, kā arī dažas atsevišķas vienības, bez tam vēl tūkstošiem latviešu tautības karavīru cīnījās arī citās karaspēka daļās. Pēc nepilnīgām ziņām, pavisam Sarkanajā armijā bijuši iesaistīti apmēram 100 000 latviešu, pie tam daudzi no viņiem ieņēma augstus militāros amatus — bija ne tikai divīziju, bet arī korpusu un pat fronšu komandieri.

Latviešu karavīri Otrajā pasaules karā vienlīdz varonīgi cīnījās kā vienā, tā otrā frontes pusē, simtiem un tūkstošiem par drosmi saņēma kā vācu, tā padomju ordeņus, ieskaitot visaugstākos — vācu Bruņinieku krustus un padomju Varoņu zvaigznes. Un tāpat simtiem un tūkstošiem atdeva savas dzīvības, cīnoties kā pret vieniem, tā pret otriem okupantiem, kuru galvenā interese bija līdz pēdējam izmantot latviešu karavīru augsto pienākuma apziņu un kaujasspējas. Gan vācu, gan padomju pavēlniecība sūtīja latviešus tur, kur bija visgrūtāk, — Volhovas un Demjanskas purvos mirka gan leģionāri, gan strēlnieki, smagākajos frontes iecirkņos vispirms uzbrukumā raidīja latviešu karavīrus, savus kaklakungus glāba latviešu leģionāri un latviešu gvardi. Un kā vieni, tā otri cerēja, ka pēc kara Ā. Hitlers vai J. Staļins atdos tautai zaudēto brīvību vai arī to palīdzēs atgūt Rietumvalstis pēc tam, kad abi šie pasaules iekarotāji būs viens otru novājinājuši, — līdzīgi kā 1918. gadā. Bet tās bija veltas cerības.

11. NACIONĀLĀ PRETESTĪBA VĀCU OKUPĀCIJAS VARAI

Jebkuras apspiestas zemes — okupētas, kolonizētas vai kā citādi pakļautas — iedzīvotājus var iedalīt trijās pamatgrupās, kuru robežas gan nav stingri nosakāmas.

Pirmā no tām, parasti vismazskaitlīgākā, ir tā sauktie **kolaboracionisti** — cilvēki, kas apzināti sadarbojas ar apspiedējiem. Tomēr jāņem vērā, ka šī sadarbība var būt divējāda. Vieni sadarbojas vai nu aiz savas pārliecības, vai arī lai gūtu personisku labumu, otri — lai mēģinātu kaut vai nedaudz palīdzēt savai tautai. "Otrā tipa" kolaboracionisti tautā paliek nesaņēmuši, pielīdzināti pirmajiem, īpaši tādēļ, ka bieži vien viņu labās ieceres vai nu nerealizējas, vai izraisa kādu citu, neparedzētu ļaunumu.

Otra iedzīvotāju grupa ir **opozīcija** — cilvēki, kuri darbojas pret apspiedējiem. Arī opozīciju nosacīti var iedalīt divās daļās: aktīvajā un pasīvajā. Aktīvā opozīcija izpaužas gan militārās, gan politiskās darbībās. **Pasīvā opozīcija** savu attieksmi pret apspriedējiem var izrādīt visdažādākajos veidos. Šeit varētu minēt, piemēram, atteikšanos ieņemt atbildīgus amatus okupācijas varas un pašpārvaldes iestādēs, izvairīšanos no dažādu varas iestāžu uzlikto pienākumu un uzdevumu izpildīšanas, vai pildīt tos tikai minimāli, lauksaimnieku centienus slēpt savu saimniecību patieso stāvokli, uzrādot mazāku mājlopu skaitu, sējplatības un ražību. Pie pasīvās pretestības var pieskaitīt arī palīdzības sniegšanu vajātajiem cilvēkiem, nepakļaušanos mobilizācijas pavēlēm un dezertēšanu no karaspēka daļām nacionālu un politisku motīvu dēļ. Vēl varētu minēt pastāvošā režīma kritiku, kā arī citas darbības, kurās izpaužas neapmierinātība. Bieži vien pasīvie opozicionāri iekļaujas aktīvo pretestības kustības cīnītāju rindās. Šai grupai parasti var pieskaitīt pakļautās tautas **lielāko daļu**.

Trešā iedzīvotāju grupa ir vienaldzīgie — cilvēki, kurus interesē tikai un vienīgi sava personīgā dzīve, kuriem ir gluži vienalga, kas notiek ar viņu dzimteni, tautu, pat tuvākajiem cilvēkiem.

Pēc vācu karaspēka ienākšanas Latvijā pretestības kustība okupācijas varai izvērsās divos virzienos. Viens no tiem — demokrātiskais — gaidīja hitleriskās Vācijas sakāvi karā un tādēļ virzīja savu darbību uz brīvas, demokrātiskas Latvijas

Kristaps Upelnieks

Republikas atjaunošanu, balstoties uz Rietumvalstu, galvenokārt Anglijas un ASV izpratni un atbalstu. Otrs pretestības virziens, ko pamatā organizēja un vadīja PSRS un komunistiskā partija, cīnījās par padomju varas atjaunošanu Latvijā. Latviešu tautas vairākumam pieņemamāks bija demokrātiskais novirziens.

Jau pirmie vācu okupācijas varas iestāžu pasākumi pierādīja, ka gaidīto "atbrīvotāju" vietā ieradušies tādi paši, ja ne vēl ļaunāki ienaidnieki. Kaut arī toreiz vēl nebija zināmi hitleriskās Vācijas plāni attiecībā uz Baltijas

valstīm, bija nojaušams, ka tās sagaida grūta nākotne Vācijas uzvaras gadījumā, un tikai doma, ka varētu atgriezties komunistiskā padomju vara, lika latviešu vīriem un jaunekļiem cīnīties plecu pie pleca ar okupācijas armijas karavīriem pret kopīgo ienaidnieku.

Šāda doma bija ne tikai latviešu karavīriem, ne tikai tautas vairākumam, bet arī daudziem pieredzējušiem sabiedriski politiskajiem darbiniekiem. Jau 1941. gada beigās sāka veidoties atsevišķas nacionāli noskaņotas pretestības grupas, kurās iesaistījās galvenokārt agrāko jaunatnes organizāciju darbinieki, kā arī studenti. Šīs grupas sāka sadarboties ar Latvijas Universitātes profesoru *Konstantīnu Čaksti* — ievērojamā sabiedriski politiskā darbinieka, pirmā Latvijas Republikas prezidenta Jāņa Čakstes dēlu, kā arī bijušo Latvijas armijas virsnieku kapteini *Kristapu Upelnieku* un citiem demokrātiski noskaņotiem cilvēkiem. Līdzīgas pretestības grupas veidojās arī citu bijušo politisko darbinieku vadībā. Tā, piemēram, samērā īsā laikā bija izveidojusies grupa, ko vadīja bijušais Saeimas deputāts, Demokrātiskā centra vadītājs *Jānis Breikšs* un Kristīgās apvienības pārstāvis mācītājs *Jānis*

Teriņš. Kapteinis K. Upelnieks izveidoja pretestības grupu no bijušajiem Latvijas armijas virsniekiem, starp kuriem bija arī ģenerālis *Jānis Kurelis*. Visas šīs, sākumā atsevišķās, grupas apvienojās kopējā blokā, kurā iesaistījās arī vairāki ievērojami saimnieciskie un inteliģences darbinieki, kas agrāk nebija saistīti ar politiku.

1942. gada februārī darbību atsāka arī Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kuras vadībā bija pazīstami cilvēki, bijušie Saeimas deputāti *Bruno Kalniņš*, *Valdemārs Bastjānis*, *Fricis Menders*, *Kārlis Lorencs*, bet arī *Pauls Kalniņš* un *Fēlikss Cielēns*. Tā latviešu nacionālās pretestības kustībā bija izveidojušies divi grupējumi — labējais jeb pilsoniskais un kreisais jeb sociāldemokrātiskais, bet mērķis abiem bija viens — neatkarīgas, demokrātiskas Latvijas Republikas atjaunošana. Lai darbība būtu sekmīgāka, tika pieņemts lēmums apvienoties. 1943. gada 13. augustā četru lielāko neatkarības laika politisko partiju — Demokrātiskā centra, LSDSP, Latgales Kristīgo zemnieku un katoļu partija, kā arī Latviešu zemnieku savienības pārstāvji vienojās par kopējas organizācijas — **Latvijas Centrālās padomes** nodibināšanu. Šajā pašā dienā pieņēma organizācijas darbības pamatprogrammu, kurā bija paredzēts:

1. Jāievada saskaņota pretestības kustība pret vācu okupantu politiku Latvijā..
3. LCP mērķis: neatkarīgas demokrātiskas Latvijas atjaunošana bez agrākās demokrātijas trūkumiem un kļūdām..
4. Par spēkā esošu atzīst Latvijas demokrātiskās Republikas Satversmi un visus līdz komunistu iebrukumam izdotos likumus, izņemot tos, kas runā pretim demokrātijas principiem..
7. LCP savā darbībā iziet no pieņēmuma, ka Anglija un ASV karā uzvarēs un aizstāvēs Latvijas tiesības..
10. Latvija joprojām atzīstama par neatkarīgu valsti, kura ir tikai bijusi okupēta no Padomju Savienības un tagad ir okupēta no Vācijas.

Vācu okupācijas režīmā vīlies bija arī kādreizējais Vācijas atbalstītājs, galējais nacionālists, "Pērkonkrusta" vadītājs *Gustavs Celmiņš*, kurš izveidoja pretestības organizāciju, kas izdeva pat savu laikrakstu, kā arī nodibināja kaujas grupu. 1944. gada

martā vācu drošības dienests viņu apcietināja. Nacionālistisko uzskatu dēļ G. Celmiņš nebija pieņemams LCP.

LCP par savu galveno uzdevumu uzskatīja patiesas informācijas sniegšanu Rietumvalstīm kā par padomju, tā par vācu darbību un mērķiem Latvijā, kā arī pastāvīgi atgādināt Latvijas tiesības uz neatkarību. Ar šādu uzdevumu 1943. gada 22. jūlijā, pārbraucot Baltijas jūru zvejnieku laivā, Zviedrijā ieradās LCP pārstāvis *Leonīds Siliņš*, nododams Rietumvalstu vēstniecībām visdažādākos dokumentālos materiālus par Latvijas un tās tautas likteni gan padomju, gan vācu okupācijā. Lielākā daļa no šiem dokumentiem atklāja Rietumvalstīm daudz ko tādu, par ko tām līdz šim nebija ne jausmas, un tas, iespējams, bija viens no iemesliem, ka daudzas pasaules valstis neatzina Latvijas iekļaušanu Padomju Savienībā kā likumīgu (*de iure*) un vairākās valstīs turpināja darboties neatkarīgās Latvijas Republikas diplomātiskie darbinieki, pārstāvēdami okupētās tautas intereses. Leonīds Siliņš sadarbojās tieši ar bijušajiem Latvijas sūtņiem Zviedrijā un Somijā. Caur šiem diplomātiskajiem darbiniekiem tika uzturēti sakari ar Latvijas sūtni Anglijā *Kārli Zariņu*, kurš vienīgais neilgi pirms padomju okupācijas bija saņēmis daļēju pilnvaru vajadzības gadījumā rīkoties Latvijas Republikas vārdā. Šie Latvijas diplomātiskie darbinieki iegūto informāciju nodeva tālāk savu mītņu zemju valdībām. Sakarus ar ārzemēm uzturēja arī citi LCP darbinieki, piemēram, B. Kalniņš — ar Somijas un Zviedrijas sociāldemokrātiem, bīskaps J. Rancāns — ar katoļu baznīcas organizācijām. Kad LCP iesaistījās bijušais Latvijas armijas ģenerālis *Verners Tepfers*, radās iespēja nosūtīt arī militāra rakstura informāciju.

LCP uzsāka sadarbību arī ar Igaunijas un Lietuvas demokrātiskajām pretošanās organizācijām. 1944. gada sākumā vairākas reizes notika šo organizāciju pārstāvju kopīgas sanāksmes, kurās tika izskatīti jautājumi par turpmāko Baltijas valstu likteni un izdarīti secinājumi, ka nākotnē šo valstu neatkarību var nodrošināt tikai kopīga un saskaņota rīcība, vislabāk — apvienošanās uz konfederācijas pamatiem.

Ļoti nozīmīgu darbību izvērsa LCP militārā komiteja, ko vadīja ģenerālis J. Kurelis un kapteinis K. Upelnieks. Kureļa grupa par savu galveno uzdevumu uzskatīja latviešu bruņoto spēku saglabāšanu līdz brīdim, kad, pēc viņu domām, vācu

karaspēks būs spiests Latvijas teritoriju atstāt, lai tad stātos pretī padomju armijai, kamēr pienāks Rietumvalstu militārā palīdzība vai arī tās liks Padomju Savienībai Latviju atstāt. Oficiāli šī grupa sāka veidoties ar vācu militārās pavēlniecības piekrišanu kā apsardzības vienība, un tās pamatsastāvā tika iekļauti Rīgas apriņķa aizsargi. Lai gūtu iespēju iegādāties spēcīgākus ieročus, kurelieši piekrita sadarboties ar vācu armijas izlūkdaļu un sagatavoja dažas izlūku grupas, kuras tika iesūtītas pretinieka aizmugurē. Vienība uzsāka darbību 1944. gada jūlijā, un tās centrs atradās Skrīveru pagastā. Vācu karaspēkam atstājot Vidzemi, kurelieši pārcēlās uz Ventspils apriņķi. Pamatā turpinot pildīt vācu pavēlniecības uzdevumus — veicot izlūkdarbību, kā arī piedaloties cīņās pret padomju partizāniem, Kureļa grupas vadība uzturēja ciešus sakarus ar LCP un, izmantojot savā rīcībā esošo radioraidītāju, arī ar Rietumvalstu izlūkdienestiem. Tajā pašā laikā kurelieši pastāvīgi papildināja savu vienību. Tajā tika uzņemti galvenokārt 15. divīzijas, kā arī citu bruņoto formējumu karavīri, kuri izvairījās no nosūtīšanas uz Vāciju, bet vēlējās cīnīties pret komunismu savā dzimtenē. Tos karavīrus, kas bija atstājuši Latvijas teritorijā izvietotās karaspēka daļas, vienībā nepieņēma, bet nosūtīja 19. divīzijas rīcībā. Ģenerāļa Kureļa vienībā stājās arī Vidzemes un Latgales bēgļi, kā arī vietējie iedzīvotāji, līdz ar to tajā iekļuva arī viens otrs provokators, padomju varas atbalstītājs. 1944. gada rudenī no sākotnējiem 600 vīriem vienības sastāvs palielinājās gandrīz līdz 3000 labi apbruņotu un apmācītu karavīru.

Vācu drošības dienestam kļuva zināms, ka ģenerāļa Kureļa vienība nemitīgi palielinās un gatavojas pavisam citādiem uzdevumiem, nekā okupācijas pavēlniecība to bija iecerējusi. Ģenerāli J. Kureli un viņa štāba priekšnieku kapteini K. Upelnieku izsauca uz pārrunām pats SS un policijas priekšnieks ģenerālis F. Jekelns. Šajā sarunā F. Jekelns pavēlēja nodot kara tiesai visus no savām daļām dezertējušos karavīrus, vienībā atstājot tikai tās pamatsastāvu, un nodarboties tikai ar tai doto uzdevumu — izlūkošanas darbu. Atbildot uz šādu pavēli, K. Upelnieks paziņoja, ka nevar uzskatīt par dezertieri karavīru, kas vēlas cīnīties ar ienaidniekiem, bet tikai pats savā dzimtenē. Šajā sarunā kā J. Kurelis, tā arī K. Upelnieks aizrādīja vāciešiem

Roberts Rubenis

arī par viņu nelabvēlīgo attieksmi pret latviešu tautu, par nevēlēšanos atzīt, ka Latvija ir neatkarīga valsts. Pēc šīs sarunas, kas notika Talsos 1944. gada 2. novembrī, ģenerālis Jekelns paziņoja, ka turpmāko Kureļa vienības virsvadību un pārraudzību uzņemas viņš personīgi. Par vienības izformēšanu vairāk netika runāts. Jau 4. novembrī ģenerālis F. Jekelns ieradās Kureļa štābā un ierosināja izplatīt uzsaukumu latviešu tautai, ka Vācijas valdība nolēmusi atzīt Latviju par neatkarīgu valsti. Varētu domāt, ka tā bija no vācu puses vienkārša provo-

kācija, lai varētu izvilināt no Kurzemes mežiem tūkstošiem cilvēku, kas izvairījās no nosūtīšanas uz Vāciju. Šādu uzsaukumu ģenerālis J. Kurelis atteicās publicēt, pieprasīdams, lai Vācijas valdība Latvijas neatkarību atzīst ar oficiālu dokumentu, nevis tikai mutvārdu solījuma veidā, — tādi jau bijuši ne vienu vien reizi, kad vācu karaspēks nonācis grūtā stāvoklī.

14. novembrī kureliešu štāba mītni Annahitē aplenca lieli vācu bruņotie spēki. Tajā pašā laikā ieradās arī ģenerālis F. Jekelns, pavēlēdams kureliešiem nodot ieročus un padoties. Annahitē atradās tikai neliela štāba apsardzes grupa, jo kureliešu spēki, sadalīti atsevišķās nodaļās, bija izvietoti samērā plašā teritorijā. Šajā akcijā vācieši saņēma gūstā visus štāba virsniekus, kā arī dažus simtus karavīru. Astoņus virsniekus, to skaitā kapteini Kristapu Upelnieku, vācu kara tiesa notiesāja uz nāvi nošaujot. Kureliešu vajāšana turpinājās. Atsevišķās grupas cita pēc citas tika sagūstītas vai izklīdinātas. Sagūstītie latviešu karavīri tika nosūtīti vai nu uz vācu koncentrācijas nometnēm, vai ieskaitīti nocietinājumu celtniecības darbos. Jānis Kurelis tika izsūtīts uz Vāciju kopā ar ģimeni.

Ievērojamu pretestību vāciešiem izrādīja leitnanta *Roberta Rubena* grupa, kurā bija apmēram 450 karavīru. Šī grupa bija izvietojusies Usmas ezera apkaimē un, saņemot vācu pavēlniecības rīkojumu nodot ieročus, tam nepakļāvās. Tā kā no metne bija jau aplenkta, tad naktī no 14. uz 15. novembri latviešu karavīriem nācās izlauzties ar kauju. Turpmāk vācieši vēl vairākas reizes mēģināja ielenkt un sakaut Rubeņa vienību. Vienā šādā sadursmē leitnants Roberts Rubenis tika smagi ievainots un nomira, bet viņa vienība ciņu turpināja. Pēdējās Rubeņa vienības kaujas pret vācu soda vienībām norisēja decembra sākumā Zlēku apkaimē. Dzīvi palikušie cīnītāji izklīda Kurzemes mežu plašumos, daļa iesaistījās latviešu policijas un aizsargu vienībās, galvenokārt tajās, kuru komandieriem bija sakari ar LCP. Tāpat rīkojās arī citu izklienāto kureliešu vienību un grupu karavīri. Daļa kureliešu turpināja partizānu ciņu pret vāciešiem vai nu patstāvīgās grupās, vai arī iekļāvās padomju partizānu vienībās. Tā beidzās LCP vadītāju iecerētais Latvijas nacionālās armijas atjaunošanas plāns, kuru jau pašā tā pamatā varēja uzskatīt par nereālu.

Latvijas Centrālās padomes vadītāji jau 1944. gada sākumā saprata, ka Vācija karā būs zaudētāja un Latvijā no jauna sagaidāma padomju okupācija. Tajā laikā gan neviens no LCP darbiniekiem nedomāja, ka šī okupācija varētu būt ilgstoša, tomēr vajadzēja sagatavoties, lai varētu paglābt no represijām iespējami lielāku skaitu Latvijas sabiedriski politisko darbinieku un intelligences pārstāvju, pret kuriem, kā to bija pierādījuši jau 1940.—1941. gada notikumi, padomju vara vērsās visāsāk.

29. aprīlī Latvijas Centrālā padome cieta smagu zaudējumu. Vācu drošības iestādes par sadarbību ar ārvalstīm apcietināja LCP vadītāju Konstantīnu Čaksti un viņa brāli Mintautu. Cits pēc cita sekoja arī citu LCP darbinieku aresti. Latvijā plaši pazīstamo cilvēku apcietināšana izraisīja visas sabiedrības neizpratni un nosodījumu. Pie okupācijas varas iestādēm vērsās vairāki sabiedriskie darbinieki un zinātnieki ar prasību atbrīvot brāļus Čakstes, tomēr šīs prasības palika bez rezultātiem. Arī ģenerālis R. Bangerskis iesaistījās šajā protestā un griezās pie Vācijas augstākajām amatpersonām — Alfreda Rozenberga un pat Heinriha Himlera. Vienīgais, ko Bangerskis spēja panākt, bija Mintauta Čakstes atbrīvošana, jo viņa brālis Konstantīns,

LCP vadītājs, bija uzņēmies vienpersoniski visu atbildību par šīs organizācijas darbību. Ģenerālis R. Bangerskis mēģināja paglābt no aresta arī LCP darbinieku, bijušo Latvijas Republikas satiksmes ministru Bernhardu Einbergu, ieskaitot viņu Leģiona štāba izlūkdienestā, tomēr tas nepalīdzēja, — 11. septembrī arī viņš tika arestēts. Bez LCP vadītājiem apcietināja arī daudzus organizācijas līdzdalībniekus. Daži no viņiem, kā, piemēram, students Jānis Arvīds Atvars un zvejnieks Andrejs Ciekals, neizturēja spīdzināšanu un gāja bojā jau pratināšanas laikā. Konstantīns Čakste mira 1945. gada naktī no 21. uz 22. februāri, nespēdams pārdzīvot vācu koncentrācijas nometņu grūtības. Pēc kara vairāki LCP darbinieki, kā tie, kas bija palikuši Latvijā, tā arī tie, kas atradās padomju karaspēka atbrīvotajās vācu koncentrācijas nometnēs, nokļuva PSRS nāves nometnēs, kur daudzi no viņiem gāja bojā. Tā bez pēdām pazuda arī B. Einbergs, kurš no vācu nāves nometnēm nokļuva padomju GULAG.

LCP vadošo darbinieku apcietināšana nepārtrauca tās darbību. Organizācijas priekšgalā stājās ģenerālis Verners Tepfers, advokāts Jānis Breikss un LSDSP pārstāvis Jānis Rudzis. **1944. gada 8. septembrī Rīgā** notika pēdējā LCP sēde Latvijas teritorijā. Šajā sēdē tika pieņemta **deklarācija par Latvijas valsts atjaunošanu** “no svešas varas atbrīvotā Latvijas teritorijā” — šie cilvēki vēl aizvien ticēja, ka vācu karaspēks Kurzemi atstās un kurelieši kopā ar 19. divīziju un citiem latviešu bruņotajiem formējumiem varēs vēl uz laiku aizturēt padomju karaspēku, līdz pienāks palīdzība no Sabiedrotajām valstīm. Ar šo deklarāciju bijušais Saeimas priekšsēdētājs *Pauls Kalniņš* saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmi uzņēmās Valsts prezidenta vietas izpildītāja pienākumus, jo pēdējais likumīgi ievēlētais Valsts prezidents Alberts Kviesis bija miris 1944. gada 9. augustā.

Latvijā palikušie Latvijas Centrālās padomes locekļi apmetās Ventspilī un tās tuvākajā apkaimē, lai sekmīgāk varētu organizēt un vadīt bēgļu pārvešanu uz Zviedriju. Vislielāko ieguldījumu šajā darbā deva būvinženieris Arturs Arnītis. Vēl 1945. gada oktobrī, gandrīz pusgadu pēc kara beigām, viņš devās braucienā no Zviedrijas uz Latvijas piekrasti, lai aizvestu drošībā dažus padomju okupācijā palikušos LCP darbiniekus. Nodevības dēļ šis drosmīgais patriots nokļuva čekistu slazdos un tika apcietināts un notiesāts uz daudziem gadiem GULAG.

Latvijas Centrālās padomes darbība deva iespēju tūkstošiem latviešu nokļūt Zviedrijā un tā izglābties no padomju varas represijām, kas šiem cilvēkiem neizbēgami draudēja, ja viņi būtu palikuši dzimtenē. Ar LCP palīdzību Zviedrijā līdz 1945. gada maijam ieradās 4559 cilvēki, to skaitā 464 skolas vecuma bērni un 444 bērni, jaunāki par 6 gadiem. Pāri jūrai uz Zviedriju devās arī cilvēki, kas nebija saistīti ar LCP, bet izmantoja citas iespējas, tādēļ kopējais latviešu bēgļu skaits Zviedrijā pārsniedza 8000. Daudzi no šiem savrupajiem bēgļiem bija aktīvi sadarbojušies gan ar padomju, gan vācu represīvajiem dienestiem, tādēļ gan Zviedrijā, gan citās Rietumu valstīs bieži vien radās slikts iespaids par latviešiem kopumā.

Latvijas Centrālā padome savu darbību turpināja kā Zviedrijā, tā arī Vācijā vēl vairākus gadus pēc kara, galveno vērību veltot latviešu bēgļu stāvokļa uzlabošanai, kā arī turpinot iesākto politisko darbību, pastāvīgi atgādinot pasaulei Latvijas tiesības uz neatkarību.

12. PADOMJU PARTIZĀNU DARBĪBA LATVIJĀ

Jau 1941. gada vasarā padomju izlūkdieneisti centās iesūtīt Latvijas teritorijā atsevišķas izlūku un diversantu grupas, kurām vajadzēja uzņemt sakarus ar vietējiem komunistiem un padomju varas atbalstītājiem, kā arī sarkanarmiešiem, kuri, Sarkanajai armijai atkāpjoties, bija atpalikuši un slēpās mežos. Tomēr šie cilvēki, pat nepaspējuši uzsākt darbību, tika atklāti, jo reti kāds no Latvijas iedzīvotājiem viņus atbalstīja. Padomju militārā pavēlniecība un komunistiskās partijas vadība turpināja veikt pasākumus, lai iesaistītu pretošanās kustībā plašus vietējo iedzīvotāju slāņus. Šo mērķu īstenošanai 1942. gada 1. martā Latvijas komunistiskās partijas vadība nolēma nosūtīt uz Latviju uzticamus, pieredzējušus partijas darbiniekus un bruņotas vienības, kurās būtu ieskaitāmi īpaši izraudzīti brīvprātīgie karavīri un komandieri, pēc iespējas labāki vietējo apstākļu pazinēji. 1942. gada maijā šī vienība, kura tika nosaukta par partizānu pulku "Par Padomju Latviju", pēc speciālām apmācībām pārgāja frontes līniju un devās vairāku simtu kilometru tālā pārgājienā caur vācu karaspēka ieņemtiem apvidiem. Pulku komandēja *Vilhelms Laiviņš* — 1940.—1941. gadā padomju drošības

dienesta (čekas) darbinieks Latvijā. Pārgājiena laikā partizānu vienībai nācās izcīnīt vairākas kaujas, pārciest visdažādākās grūtības. Vēl nenonākusi līdz Latvijas robežai, šī padomju partizānu vienība tika pilnīgi sagrauta, un no 200 cilvēkiem, kas bija šo pārgājieni uzsākuši, Latvijas teritorijā iekļuva tikai apmēram 20 partizāni. Nedaudzie dzīvi palikušie partijas darbinieki pēc nesekmīgas darbības Latvijā bija spiesti atgriezties atpakaļ uz Krieviju.

Nākamais mēģinājums izvērst Latvijas teritorijā padomju partizānu kustību bija tā paša gada decembrī. Apmēram 100 cilvēku liela vienība tika nosūtīta pie baltkrievu partizāniem, kas šajā laikā darbojās netālu no Latvijas robežas Osvejas ezera apkaimē un pārvaldīja plašu teritoriju, kurā vācu policijas bataljoni bija samērā bezspēcīgi cīņā pret padomju partizāniem. 1943. gada janvārī speciāla LKP CK grupa Kārļa Ozoliņa vadībā ieradās šajā rajonā, lai nodrošinātu tiešu komunistiskās partijas vadību un partizānu darbības kontroli. Latviešu partizānu vienību komandēja *Vilis Samsons* — pedagogs, pirmā, neveiksmīgā pārgājiena dalībnieks. Tā paša gada februārī Maskavā tika nodibināts īpašs Latvijas partizānu kustības štābs, kuru vadīja pulkvedis *Arturs Sprogis* — pieredzējis padomju izlūkdienesta darbinieks.

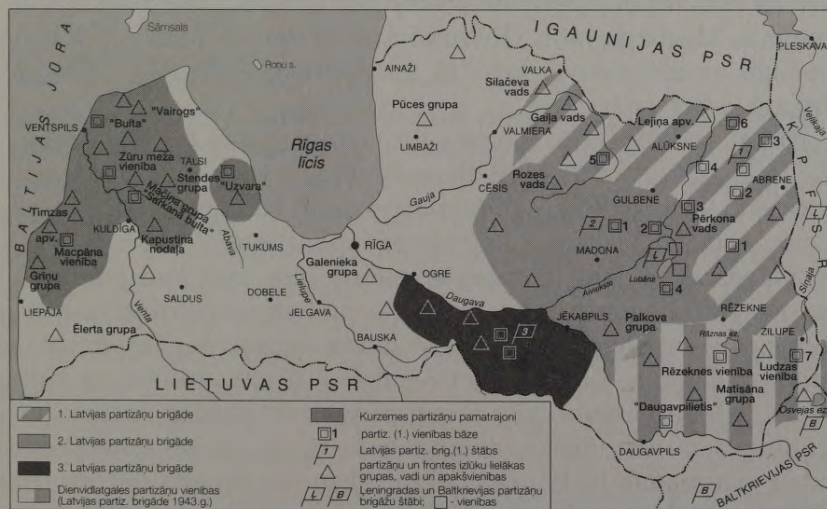
1942./43. gada ziemā Latvijas teritorijā tika iesūtītas nelielas partizānu grupas, kas veica diversijas uz dzelzceļiem, kā arī uzbruka atsevišķiem vācu posteņiem. Sākoties pavasarim, latviešu padomju partizāni sāka veidot atbalsta punktus vairākās vietās Latgalē un Vidzemē, tomēr plašāku darbību neuzsāka. Ar laiku partizānu skaits aizvien pieauga — no frontes aizmugures tika iesūtīti jauni papildspēki. Daļēji padomju partizānu rindas papildināja arī vietējie iedzīvotāji, galvenokārt tie, kuri centās izvairīties no iesaukšanas vācu karaspēka daļās vai darba dienestā. Arī daudzi izbēgušie karagūstekņi papildināja partizānu rindas. Tomēr partijas darbinieku cerētā visas tautas pretestība vācu okupantiem nesākās — latvieši vēl aizvien nebija aizmirsuši Baigo gadu. Tādēļ partizānu vienības, lai iegūtu pārtiku un apģērbu, vairumā gadījumu aplaupīja zemnieku sētas, pie tam piespieda pašus saimniekus aizvest salaupīto uz kādu attālāku vietu. Savukārt vācu varas iestādes uzskatīja, ka vietējie iedzīvotāji labprātīgi pabalsta partizānus jeb, kā tos dēvēja,

bandītus. Šajā sakarībā vairākos Latgales pierobežas pagastos, kurus partizāni visbiežāk apmeklēja, tika sastādīti aizdomās turēto cilvēku saraksti un uzsākta viņu izsūtīšana. Tā, piemēram, laikā no 25. līdz 28. augustam Salaspils koncentrācijas nometnē tika ievietoti 3000 Latgales pierobežas iedzīvotāji. Šāda vācu rīcība izraisīja ne tikai pašu latgaliešu, bet arī Latvijas pašpārvaldes darbinieku neizpratni un sašutumu.

1944. gadā partizānu un frontes izlūku skaits Latgalē un Vidzemē sasniedza jau vairākus tūkstošus. Par latviešu partizāniem gan tos varēja dēvēt tikai nosacīti, jo pārsvarā šajās vienībās bija cittautieši — krievi, baltkrievi, ukraiņi, pat Vidusāzijas tautu pārstāvji. Atsevišķās vienības un grupas pakļāva kopīgai vadībai, izveidojot **trīs brigādes**:

1. brigāde, ko komandēja V. Samsons, darbojās Vidzemes ziemeļu un Latgales ziemeļaustrumu apvidū,
2. brigāde Pēterā Ratiņa vadībā izvietojās Vidzemes centrālajā daļā,
3. brigāde, ko komandēja O. Oškalsns, atradās Zemgalē.

Padomju partizāni laikā, kad karadarbība tuvojās Latvijas robežām, nodarīja vācu karaspēkam samērā ievērojamus zaudējumus, galvenokārt uzspriidzinot militāro vilcienu sastāvus, bojājot tiltus, ceļus un dzelzceļa līnijas, kā arī sniedzot savai

Padomju partizānu darbība Latvijā 1944. gadā

Kārlis Mačiņš

pavēlniecībai ziņas par vācu karaspēka sastāvu un kustību. Padomju karaspēkam ienākot Latvijā, šīs partizānu vienības savu darbību izbeidza.

Kurzemē pirmajos kara gados padomju partizānu darbība netika izvērsta, jo šis Latvijas reģions atradās pārāk tālu no frontes līnijas, kā arī Krievijas un Baltkrievijas partizānu kontrolētajiem apgabaliem. Tomēr 1943. gada otrajā pusē padomju izlūkdienests sāka pievērst uzmanību arī Kurzemei. Šajā laikā Aizputes apkaimē ieradās *Andrejs Macpāns*, lai atrastu piemērotus cilvēkus partizānu vienības izveidošanai. Pagāja ilgs

laiks, kamēr šis pieredzējušais padomju diversants uzņēma sakarus ar padomju varai labvēlīgi noskaņotiem cilvēkiem un varēja sākt veidot atsevišķas pretestības grupas. Tikai 1944. gada maijā A. Macpāna vadītā Rietumkurzemes partizānu vienība bija spējīga uzsākt aktīvu darbību, galvenokārt Sakas—Pāvilostas rajonā.

1944. gada vasarā, frontes līnijai tuvojoties Latvijas robežai, pieauga padomju izlūkdienesta interese par Kurzemē izvietotajiem vācu spēkiem, tādēļ pastiprināti tika iesūtītas frontes izlūkgrupas. Parasti tās nolaida ar izpletņiem.

Stāvoklis būtiski izmainījās rudenī, pēc tam kad padomju karaspēks bija ieņēmis jau gandrīz visu Latvijas teritoriju. Kurzemē bija sapulcējušās milzīgas laužu masas — simtiem tūkstošu Vidzemes, Latgales un Zemgales bēgļu, desmitiem tūkstošu krievu ģimeņu, ko vācieši pirms atkāpšanās izdzina no Ļeņingradas un Pleskavas apgabaliem, kā arī no nometnēm izbēgušie padomju karagūstekņi, vācu karaspēka dezertieri. Šādos apstākļos padomju izlūkiem bija daudzāk vieglāk darboties. Vācu armijas sabrukums, kā arī okupācijas varas un kara-

spēka vardarbības aizvien vairāk noskaņoja vietējos iedzīvotājus pret vāciešiem, tādēļ Kurzemē padomju izlūkiem un partizāniem radās vairāk atbalstītāju. Tas deva iespēju izlūkiem izveidot samērā plašu atbalstītāju tīklu, kas sniedza ziņas par vācu karaspēku — tā izvietojumu, kustību, munīcijas noliktavām, štābiem un citiem militāriem objektiem. Tajā pašā laikā padomju izlūki veicināja arī bruņotu vienību veidošanos, kas, sadalītas nelielās grupās, veica diversijas. Tā izveidojās izlūka *E. Ābolina* vadītā partizānu vienība “Bulta”, kas darbojās ziemeļaustrumos no Ventspils, izlūka *Kārļa Mačiņa* noorganizētā “Sarkanā bulta” Usmas—Rendas apkaimē un daudzas citas lielākas vai mazākas bruņotas grupas, kurās piedalījās visdažādākie cilvēki — vietējie iedzīvotāji, vācu un leģiona dezertieri, izbēgušie karagūstekņi, pārvietotie krievi un citi. Bieži vien radās bruņotas grupas, kam nebija nekāda sakara ar partizāniem, — vienkārši bandīti. Arī organizētās partizānu vienības ne vienmēr godīgā ceļā spēja sagādāt pārtiku, bet ķērās pie laupīšanas.

Bez padomju partizāniem un izlūkgrupām, kā arī laupītāju bandām Kurzemes mežos atradās arī bruņotas latviešu leģionāru grupas, kuras veidojās no dezertieriem, kam Kurzemē atradās piederīgie, lai aizsargātu savējos no bandītiem, kā arī no tiem karavīriem, kas nevēlējās cīnīties ne vācu, ne padomju labā.

13. PĒDĒJAIS CĒLIENS

Padomju karaspēkam ienākot Latvijas teritorijā, tūkstošiem cilvēku atstāja savas mājas un devās uz Kurzemi cerībā, ka vācu armijām tomēr pietiks spēka vēl pēdējā brīdī apturēt pretinieku. Tomēr daudzi jau saprata, ka Vācija karu ir zaudējusi un Latvija no jauna nonāks padomju varā, tādēļ meklēja iespēju atstāt dzimteni, lai, karam beidzoties, varētu iegūt Sabiedroto valstu aizsardzību. Tomēr vācu okupācijas iestādes izbraukšanas atļaujas nedeķa, izņemot atsevišķiem cilvēkiem un viņu ģimenēm, kas bija visuzticamāk kalpojuši okupācijas varai un varēja arī turpmāk noderēt. Šajā sakarībā ģenerālis R. Bangerskis 1944. gada 29. augustā vērsās pie Vācijas SS vadītāja H. Himlera ar prasību uzsākt Latvijas civiliedzīvotāju vispārēju brīvprātīgu evakuāciju. Šajā prasībā bija norādīts:

“1944. gada jūlijā ienaidnieks pārgāja Latvijas robežas un tagad jau ir okupējis gandrīz pusi no tās teritorijas. Iedzīvotāji bēg uz aizmuguri, respektīvi, uz vēl neokupētiem apgabaliem, vedot sev līdzī evakuēto personīgo un saimniecisko mantu. Diemžēl brīvā telpa kļūst ar katru dienu mazāka .. Ir pilnīgi dabīgi, ka pie šiem apstākļiem visus nospiež vienas lielas rūpes — kur lai glābjas no bolševikiem, ja tie iespiestos vēl dziļāk mūsu zemē. .. Tāpēc jau pie laika jāuzstāda un jāapsver jautājums, ko darīt ar latviešu tautu šajā visļauņākajā gadījumā. Atstāt tautu bolševikiem nozīmētu, kā jau teicu, tās bojāeju. Šādu likteni mūsu tauta nav pelnījusi, un tāpēc pamest tautu šī likteņa varā būtu netaisni. ..

Evakuācijas problēmu visumā var atrisināt vienīgi tādā veidā, ka pie tālākas latviešu telpas sašaurināšanās visiem iedzīvotājiem, kuri to vēlas, tiek dota iespēja ar savu mantu un iedzīvi .. bez liekām formalitātēm pārcelties uz Vāciju un tur pagaidām apmesties.”

Pēc šī latviešu ģenerāļa pieprasījuma vācu varas iestādes tiešām vairs nelika šķēršļus latviešu izbraukšanai uz Vāciju. Vācieši, iespējams, paši saprata, ka viņu valsts interesēs ir ne tikai atļaut, bet pat veicināt latviešu izceļošanu, jo Vācijā bija ārkārtīgi liels darbaroku trūkums: gandrīz visi jaunieši un vīri no 15 līdz 50 gadu vecumam atradās frontē un aizmugures darbos strādāja galvenokārt karagūstekņi, kā arī no Austrumu apgabaliem mobilizētie darba dienesta vīrieši un sievietes, pie tam nevieni no tiem nebija uzticami. Tādēļ jau septembra beigās—oktobra sākumā bēgļu pajūgi devās Austrumvācijas virzienā. Tika uzsākta arī latviešu bēgļu evakuācija ar kuģiem no Liepājas un Ventspils ostām. Tuvojoties Kurzemes aplenkumam un Rīgas krišanai, okupācijas varas iestādes ne tikai nepretojās iedzīvotāju evakuācijai, bet, gluži otrādi, to veica pat ar varu. Tā, piemēram, oktobra sākumā, dažas dienas pirms Rīgas atstāšanas, vācu policijas vienības Rīgā sarīkoja masveida cilvēku gūstīšanu uz ielām. Šiem cilvēkiem pat neatļāva iegriezties mājās, lai atvadītos no ģimenēm un paņemtu līdzī kaut vai pašu nepieciešamāko, bet stingras apsardzes pavadībā sadzina uz kuģa un aizveda uz svešatni, lai tur izmantotu kā darbaspēku.

Šādas cilvēku tvarstīšanas un piespiedu evakuācijas notika arī Ventspilī, Liepājā un daudzviet lauku pagastos, tādēļ zemnieki bieži vien atstāja savas mājas un slēpās mežos. Tomēr ar varu

aizvestu latviešu skaits bija niecīgs salīdzinājumā ar brīvprātīgajiem braukt gribētājiem, no kuriem daudzi tā arī nepaspēja izbraukt, jo padomju lidmašīnas, karakuģi un zemūdenes aizvien vairāk aizsprostoja ceļu vācu transportkuģiem un tie vairs nespēja evakuēt pat ievainotos, kā arī pārsūtīt uz Vāciju ciņā pret padomju karaspēku Kurzemē esošās militārās rezerves.

Lai gan latviešu bēgļu virzība uz Vāciju pa zemesceļu beidzās jau oktobra vidū, kad padomju karaspēks sasniedza Palangu, un turpmākā evakuācija notika tikai ar kuģiem, Latviju atstāja 240 līdz 250 tūkstoši bēgļu, no kuriem kara beigās padomju karaspēka ieņemtajos apgabalos palika un bija spiesti atgriezties apmēram 115 tūkstoši, bet **Rietumu daļā nokļuva apmēram 125—130 tūkstoši cilvēku.**

Aplenktajā Kurzemē valdīja visneiedomājamākā nekārtība un patvarība. Patiesībā nedarbojās neviena civilās pārvaldes iestāde — visu noteica vācu karaspēka daļu komandieri, SS drošības dienesta vīri, dažādi apgādes dienesti. Oficiāli gan skaitījās, ka civilo pārvaldi pārstāv vācu reihskomisariāts, bet tas savu darbību aprobežoja galvenokārt tikai ar karaspēka pavēlniecības rīkojumu izpildi, varmācīgi mobilizējot iedzīvotājus nocietinājumam un ceļu būvē un pārtikas sagādē armijas vajadzībām. Apriņķos un pagastos gan bija saglabājušās vietējās pašvaldības, bet ar tām vācieši nerēķinājās, pat vairāk — pēc sava ieskata atcēla no amatiem pašvaldību vadītājus, iecēla to vietās citus. Latviešu pašpārvaldi — ģenerāldirekciju, kurai it kā vajadzētu nodarboties ar visu šo jautājumu risināšanu, jau septembra beigās no Rīgas pārcēla uz Vāciju, no kurienes tā, protams, nespēja nekādā veidā ietekmēt norises Kurzemē, tādēļ savu darbību tā būtībā bija izbeigusi. Lai varētu kaut vai nedaudz atvieglot latviešu stāvokli Kurzemē, kā arī palīdzēt Vācijā iebrāukušajiem bēgļiem, likvidētās pašpārvaldes vietā mēģināja darboties leģiona ģenerālinspekcija. R. Bangerskis, kā arī vairāki pašpārvaldes darbinieki, piemēram, A. Valdmanis, jau neskaitāmas reizes bija vērsušies gan pie okupācijas pārvaldes augstākajiem darbiniekiem, gan pat pie ievērojamākajiem Vācijas valsts vadītājiem ar prasību **neuzskatīt Latviju par okupētu PSRS teritoriju, bet neatkarīgu valsti**, atļaujot latviešiem pašiem lemt visus jautājumus, kas attiecas uz valsts pārvaldīšanu, kā arī bruņoto spēku formēšanu. Šie latviešu sabiedriski

politiskie darbinieki norādīja, ka Vācija ar savu neapdomāto rīcību nacionālajā jautājumā zaudē sabiedroto, par kādu Latvija, kā arī Lietuva un Igaunija būtu varējušas kļūt, bet tā vietā vairo savu pretinieku skaitu.

Tomēr visi šie pieprasījumi vai nu palika pavisam bez atbildes, vai arī tika doti nenoteikti solījumi Baltijas valstu jautājumā apspriest kaut kad pēc kara. Hitleriskajā Vācijā jau kara sākumā bija izstrādāts plāns attiecībā uz Baltijas valstīm. Tas paredzēja visu šo zemju iekļaušanu Lielvācijas sastāvā un pilnīgu kolonizēšanu. Vietējos iedzīvotājus paredzēja pēc īpašas atlases iedalīt trijās grupās:

- 1) cilvēki, kurus būtu izdevīgi pārvācot,
- 2) cilvēki, kurus vajadzētu pārvietot uz Krievijas un Baltkrievijas apgabaliem,
- 3) nepilnvērtīgākie cilvēki, kuri būtu izmantojami kā nekvalificēts darbspēks vai likvidējami.

Šis kolonizācijas plāns tad arī noteica hitleriskās Vācijas politiku Latvijā. Kaut arī šādi plāni tika turēti stingrā slepenībā un latviešu sabiedriski politiskajiem darbiniekiem bija tikai daļēja nojausma par to esamību, tomēr viņi turpināja gandrīz vai bezcerīgo cīņu par savas tautas tiesībām, pretim saņemot vai nu izvairīgas atbildes, vai pat atklātu izsmieklus. Tā, piemēram, atbildot uz R. Bangerska pieprasījumu SS vadītājam Himleram par latviešu karavīru stāvokļa uzlabošanu, vācu iestādes atsūtīja atbildi, ka Vācijas valsts augstākie vadītāji vienojušies izdot rīkojumu,

“.. uz kura pamata katram latviešu karavīram pēc kara, ja viņš to vēlētos, būtu tiesība saņemt 10 ha zemes Latvijā ... Ja Latvijā šim nolūkam pietrūktu platības, tad latviešu karavīrs zemi varēšot saņemt vai nu Baltrutēnijā (Baltkrievijā), vai Lietuvā ..”

Tādējādi, ja vācu kolonizatoriem paliks pāri kāds neizmantots zemes stūrītis Latvijā, tad varonīgie SS leģiona karavīri, kas saņēmuši pat visaugstākos vācu militāros apbalvojumus, iegūs tiesības tikai apstrādāt savu tēvu zemi, ja ne — jāatstāj dzimtene un jādodas uz Baltkrieviju.

1945. gada sākumā jau visiem bija saprotams, ka Vācija karu ir zaudējusi, vienīgi Hitlers un viņa līdzgaitnieki to nevēlējās saprast. Tika mobilizēti pēdējie spēki, lai aizturētu uzbrūkošo padomju karaspēku, tādēļ liela nozīme bija jebkura cilvēka apzinīgai, labprātīgai darbībai Lielvācijas labā. Tad beidzot valsts

vadītāji atcerējās arī latviešus, gan tos, kas izmisīgā cīņā noturēja Kurzemes cietoksni, gan tos, kas, izkaisīti pa vācu armijas daļām, neskaitāmas reizes bija glābuši savus ieroču biedrus — vācu karavīrus no ielenkuma un iznīcināšanas, paši iedami drošā nāvē, gan arī šo karavīru sievas, bērnus un vecākus, kuri Vācijā bija meklējuši patvērumu no komunistu terora. Lai paceltu latviešu karavīru cīņas gribu, rezerves armijas komandieris H. Himlers ar Ā. Hitlera piekrišanu izlēma, ka neliela neatkarības ilūzija latviešiem būtu jādod.

1945. gada 20. februārī Potsdamā (netālu no Berlīnes) sapulcējās apmēram 50 pašpārvaldes, sabiedriskie un militārie darbinieki, kas pieņēma lēmumu nodibināt **Latvijas Nacionālo padomi**, kas savukārt ievēlētu Latvijas Nacionālo Komiteju (LNK), kurai būtu Pagaidu valdības uzdevumi. Par LNK prezidentu ievēlēja Rūdolfu Bangerski, par locekļiem — agronomu J. Andersonu, virspulkvedi A. Silgaili un citus, kopā 18 cilvēkus. LNK dibināšana notika svinīgos apstākļos, to apsveica daudzi Vācijas valstsvīri, kā arī Vācijas sabiedroto pārstāvji, tomēr Vācijas vadība tā arī nedeķa LNK nekādas tiesības un pilnvaras. Tā laika Vācijas preses izdevumos LNK tika dēvēta tikai par organizāciju, kas kārtot latviešu bēgļu jautājumus. Vācu patieso attieksmi Latvijas Nacionālās Komitejas vadība izjuta jau savas darbības pirmajās dienās, kad marta sākumā LNK vadība ieradās Liepājā, lai pārņemtu no vācu militārajām iestādēm Kurzemes civilo pārvaldi. Izrādījās, ka vācu puse šādu nacionālo pārvaldi pat nedomā atzīt — hitleriešu augstās amatpersonas atklāti gan to neizrādīja, bet visos jautājumos aizbildinājās ar kara laika apstākļiem, kas pagaidām nepieļaujot nekādu vietējo pārvaldes organizāciju darbību. Pēc veltīgām pūlēm ieviest Kurzemē kaut vai minimālu kārtību ģenerālis R. Bangerskis aprīlī devās uz Vāciju, lai saņemtu no valdības solītās pilnvaras. Atgriezties dzimtenē viņam vairs nebija lemts. Arī pārējie LNK locekļi drīz vien atstāja Liepāju un atgriezās Vācijā.

Dažas dienas pirms Vācijas kapitulācijas **Liepājā izveidojās vēl viena Latvijas “valdība”**, par kuras vadītāju tika izraudzīts pulkvedis *Roberts Osis*. Šī valdība bija iecerējusi kapitulācijas gadījumā nepadoties padomju karaspēkam, bet paziņot, ka nodod visus latviešu bruņotos formējumus Rietumvalstu rīcībā, pie tam Kurzemē esošais vācu karaspēks arī kā brīvprātīgās

kaujas vienības paturētu ieročus un Kurzemes armiju grupējums tādā gadījumā kļūtu par Latvijas atbrīvotājiem no padomju karaspēka, līdzko Sabiedrotās valstis uzsāktu karadarbību pret PSRS. Šādas nereālas un utopiskas idejas radās ne tikai Kurzemē. Arī Vācijā pēc kapitulācijas vairākas karaspēka daļas, kaut arī ievietotas gūstekņu nometnēs, saglabāja savu militāro struktūru, lai jebkurā laikā kā brīvprātīgie varētu iesaistīties jaunā karā. Šīs cerības tomēr nepiepildījās, — Anglijas un ASV vadītāji tomēr bija vienojušies ar PSRS diktatoru Josifu Staļinu par Eiropas pārdalīšanu, atstājot Baltijas valstis Padomju Savienības sastāvā, bet padomju karaspēka okupētās Austrumeiropas valstis — PSRS interešu zonā. 1945. gada 8. maijā pulkvedis Osis un viņa “valdības” locekļi aizbrauca no Latvijas.

KOPSAVILKUMS

1933. gadā par Vācijas valsts vadītāju kļuva Ādolfs Hitlers, kurš likvidēja demokrātisko iekārtu un ieviesa totalitāro režīmu. Vācija sāka pastiprināti bruņoties, lai ar spēku īstenotu Ā. Hitlera vadītās nacionālsociālistiskās partijas mērķi — izveidot varenu Lielvācijas valsti un gūt virskundzību pār citām pasaules tautām. Ā. Hitlera mērķi bija saprotami vairumam vāciešu, kuri jutās pazemoti pēc Vācijas sakāves Pirmajā pasaules karā.

1939. gada 23. augustā Vācijas un PSRS valdības parakstīja sadarbības līgumu, kura slepenajos pielikumos bija paredzēta Austrumeiropas sadalīšana starp abām totalitārajām lielvalstīm. Saskaņā ar šo līgumu — tā saukto Molotova—Ribentropa paktu Vācija ļāva Padomju Savienībai pilnīgu rīcības brīvību Somijā, Baltijas valstīs, Austrumpolijā un Besarābijā, bet PSRS apsolīja neiejaukties Vācijas militārajā darbībā pārējā Eiropā. 1939. gada 1. septembrī Vācijas karaspēks iebruka Polijā. Tas bija Otrā pasaules kara sākums. Pēc divām nedēļām Polijā iebruka arī padomju karaspēks. Polijas armija nebija spējīga atvairīt abu lielvalstu agresiju, un Polija kā valsts beidza pastāvēt.

1939. gada 28. septembrī PSRS valdība piespieda Igauniju parakstīt līgumu, kas atļautu tās teritorijā izvietot padomju karaspēka daļas. Tādus pašus līgumus 5. oktobrī bija spiesta parakstīt arī Latvijas, bet 10. oktobrī — Lietuvas valdība. Vienīgi Somija nepakļāvās padomju prasībām, tādēļ 30. no-

vembrī PSRS uzsāka karu pret šo mazo, bet drosmīgo tautu. Grūtās kaujās, cīnoties pret milzīgo pārspēku, Somija zaudēja ievērojamu daļu savas teritorijas, bet saglabāja neatkarību.

1940. gada 14. jūnijā Vācijas karaspēks iegāja Francijas galvaspilsētā Parīzē. Padomju Savienības vadība droši varēja uzsākt Baltijas valstu okupāciju, jo neviena Rietumeiropas valsts tām vairs nevarēja palīdzēt. 16. jūnijā Latvijas valdība saņēma padomju ultimātu ar prasību ielaist valsts teritorijā neierobežotu daudzumu karaspēka, kā arī atcelt pastāvošo valdību un tās vietā izveidot citu, kas būtu draudzīga Padomju Savienībai. 1940. gada 17. jūnijā Latvijā ienāca Sarkanā armija. Jaunā valdība, ko vadīja A. Kirhenšteins, varēja darboties tikai stingrā padomju vēstniecības darbinieku un komunistiskās partijas uzraudzībā un pēc to norādījumiem. K. Ulmanis pagaidām vēl tika atstāts par Valsts prezidentu un bija spiests parakstīt visus jaunās valdības izdotos likumus, kas sagrāva līdzšinējo kārtību Latvijā. 14. un 15. jūlijā notika Saeimas vēlēšanās. Tās tika organizētas, rupji pārkāpjot Latvijas Republikas Satversmi un vēlēšanu likumu. Vēlēšanas notika komunistiskās partijas un Sarkanās armijas darbinieku tiešā uzraudzībā, draudot ar represijām tiem, kas no balsošanas izvairīsies. Vēlēšanu rezultāti tika viltoti.

21. jūlijā jaunā Saeima savā pirmajā sēdē pieņēma nelikumīgu lēmumu nodibināt Latvijā padomju iekārtu un iestāties PSRS. 1940. gada 5. augustā Latvija tika uzņemta Padomju Savienības sastāvā.

Latvijā sākās komunistiskais terors, tautā pazīstams kā Baigais gads. Jau otrajā dienā pēc padomju varas nodibināšanas tika izsūtīts K. Ulmanis. Tika apcietināti un izsūtīti uz PSRS nāves nometnēm vai nošauti tūkstošiem latviešu — sabiedriskie, politiskie, saimnieciskie un militārie darbinieki. 1941. gada 14. jūnijā notika Latvijas iedzīvotāju masveidīga deportācija — vairāk nekā 20 tūkstošus cilvēku, ieskaitot sievietes, skolēnus, zīdaiņus, kā arī slimniekus, invalīdus un sirmgalvjus, izdzina no mājām un aizveda uz Sibīriju. Kopskaitā komunistiskā padomju vara Latvijā līdz 1941. gada jūlijam izsūtīja, apcietināja vai nošāva apmēram 40 tūkstošus cilvēku.

1941. gada 22. jūnijā Vācijas karaspēks iebruka Padomju Savienībā. Padomju karaspēks nebija sagatavots aizstāvības karam.

Vācu karaspēks strauji virzījās uz priekšu, nesastopot tikpat kā nekādu pretestību. Sarkanarmieši masveidīgi padevās gūstā. 1. jūlijā vācieši ienāca Rīgā, bet līdz 8. jūlijam no padomju varas bija atbrīvota visa Latvijas teritorija. Latviešu tauta sagaidīja vāciešus kā atbrīvotājus no komunistiskā terora. Brīvībā palikušie militārie un sabiedriski politiskie darbinieki cerēja uz Latvijas neatkarības atjaunošanu, nacionālo bruņoto spēku izveidošanu, lai Latvija kā Vācijas sabiedrotā varētu iesaistīties cīņā pret komunismu. Latviešu cerības nepiepildījās — hitleriskā Vācija uzskatīja Latviju par okupētu PSRS teritoriju. Staļiniskā terora vietā stājās hitleriskais terors. Visnežēlīgāk hitlerieši vērsās pret ebreju tautības cilvēkiem. Tika iznīcināti apmēram 50—60 tūkstoši Latvijas ebreju, kā arī tūkstošiem no citām zemēm atvesto ebreju.

Sākoties vācu karaspēka neveiksmēm, radās nepieciešamība papildināt frontes karavīru skaitu. Tādēļ Ā. Hitlers parakstīja pavēli par latviešu nacionālās vienības — latviešu SS brīvprātīgā leģiona izveidošanu. Par leģiona organizatoru — ģenerālinspektoru iecēla ģenerāli R. Bangerski. Tika atļauts izveidot divas nacionālās divīzijas — 15. un 19., kuras vadīja vācu virsnieki. Latviešu leģionāri smagās kaujās parādīja augstu pieņākuma apziņu, dzimtenes mīlestību, drosmi un izturību. Daudzi no viņiem tika apbalvoti ar visaugstākajiem Vācijas militārajiem ordeņiem. Īpaši latviešu karavīri izcēlās cīņās Volhovas purvos, bet visaugstāko varonību izrādīja 19. divīzija Lubānas un Mores kaujās, kā arī Džūkstes—Lestenes kauju rajonā. 15. divīzija tika nosūtīta uz Vāciju, un atsevišķas tās vienības nereti glāba vācu karaspēka daļas no iznīcināšanas.

Arī Padomju Savienībā jau 1941. gada rudenī izveidoja latviešu nacionālo strēlnieku divīziju, kura par varonību Piemaskavas kaujās saņēma Gvardes divīzijas nosaukumu. Lielas grūtības, pat bads bija jāpārcieš latviešu gvardes divīzijai Demjanskas purvos. Latviešu padomju karavīri cieta ārkārtīgi lielus zaudējumus, un pastāvīgi divīzija tika papildināta ar citu tautību karavīriem, tādēļ to tikai nosacīti varēja dēvēt par latviešu nacionālo karaspēka vienību. 1944. gadā izveidoja arī otru latviešu strēlnieku divīziju un abas apvienoja vienā korpusā.

Vācu okupācijas varas darbība Latvijā veicināja pretestības kustības izveidošanos. Grupa Latvijas sabiedrisko un politisko darbinieku nodibināja tā saukto Latvijas Centrālo padomi, kas

nodibināja sakarus ar Sabiedrotajām valstīm. LCP cerēja, ka pēc kara, kad Vācija būs sakauta, par Latvijas turpmāko likteni gādās Sabiedrotās valstis, parūpējoties, lai PSRS atteiktos no Latvijas okupācijas.

Vācu drošības iestādes izsekoja LCP vadītājus un vairākus no viņiem apcietināja. Tomēr LCP turpināja darboties un saziņā ar Zviedrijas valdību noorganizēja to latviešu, kuri nevēlējās evakuēties uz Vāciju, pārceļšanos pār jūru zvejnieku laivās uz Zviedriju.

Neilgi pirms hitleriskās Vācijas galīgās sagrāves vācu varas iestādes beidzot atļāva latviešiem izveidot formālu savas valsts pārstāvniecību — Latvijas Nacionālo Komiteju, kurai gan nebija reāla teikšana Sarkanās armijas neieņemtajā Kurzemē. Dažas dienas pirms Vācijas kapitulācijas Liepājā nodibinājās jauna valdība ar pulkvedi Osi priekšgalā, bet nepaspēja uzsākt nekādu darbību.

Vācu karaspēkam 1944. gadā sākot atstāt Latvijas novadus, bēgļu gaitās devās simtiem tūkstošu vietējo iedzīvotāju. Sākumā šie bēgļi apmetās Kurzemē, bet oktobrī vācu varas iestādes atļāva evakuēties uz Vāciju. Līdz kara beigām Latviju atstāja apmēram 250 tūkstoši civiliedzīvotāju.

JAUTĀJUMI UN UZDEVUMI

1. Vai Baltijas valstu deklarētā neitralitātes politika varēja iespaidot starptautiskās attiecības Eiropā, tieši vai netieši sekmēt Molotova—Ribentropa pakta noslēgšanu?
Pamatojiet savu viedokli!
2. Izsakiet savas domas par Baltijas valstu (Latvijas, Lietuvas un Igaunijas) vadītāju lēmumiem pieņemt Padomju Savienības ultimātu 1940. gada jūnijā! Mēģiniet izvērtēt sekas, kādas būtu bijušas bruņotai pretestībai!
3. Kādi Latvijas Republikas likumi un starptautiskie līgumi tika pārkāpti 1940. gadā laikā no 16. jūnija līdz 5. augustam?
4. Mēģiniet izvērtēt K. Ulmaņa politisko un saimniecisko darbību laika posmā no Latvijas valsts dibināšanas līdz neatkarības zaudēšanai! Atzīmējiet, pēc saviem ieskaņiem, pozitīvo un (vai) negatīvo viņa darbībā!
5. Kāpēc padomju vara vērsās pret Latvijas inteligentākajiem, spējīgākajiem cilvēkiem?

6. Kādēļ latviešu tautas vairākums apsveica vācu karaspēka ienākšanu, ja cilvēkiem jau no Pirmā pasaules kara un 1919. gada norisēm bija zināmi vācu valdošo aprindu, kā arī bijušās baltvācu muižniecības iecerētie Baltijas zemju kolonizācijas plāni?
7. Ar ko izskaidrojama latviešu karavīru varonība, cīnoties kā vācu, tā padomju pusē? Kas, pēc jūsu domām, bija tas spēks, kas lika latviešiem ziedot savas dzīvības svešu, naidīgu režīmu labā?
8. Izvērtējiet un izsakiet savu viedokli par LCP un kureliešu darbību! Atzīmējiet, pēc saviem ieskatiem, pozitīvo un (vai) negatīvo!
9. Par O. Dankera vadītās latviešu pašpārvaldes, kā arī leģiona ģenerālinpektora R. Bangerska darbību ir izteikti visdažādākie, pat diametrāli pretēji, viedokļi. Izsakiet un pamatojiet savējo!
10. Kas jums zināms par Otrā pasaules kara norisēm jūsu apkaimē? Mēģiniet sastādīt hronoloģisku pārskatu!
11. Vai jūsu dzimtas piederīgie ir piedalījušies Otrajā pasaules karā? Kas jums zināms par viņu cīņu gaitām?

STĀSTA VĒSTURES AVOTI

Protokols Nr. 45

MINISTRU KABINETA SĒDE 1940. GADA 21. JŪNIJĀ

Klāt:

Valsts prezidents

Dr. K. Ulmanis

Ministru prezidents

un ārlietu ministra v. i.

prof. A. Kirhenšteins

Iekšlietu ministrs

V. Lācis

Kara ministrs

ģen. R. Dambītis

Sabiedrisko lietu ministrs

P. Blaus

Satiksmes ministrs

J. Jagars

Tautas labklājības ministrs

J. Lācis

Tieslietu ministrs

J. Pabērzs

Iekšlietu ministra biedrs

V. Latkovskis

Protokolē: Valsts kancelejas
direktora v. i.

R. Bulsons

Sēdi sāk plkst. 10.15.

Valsts prezidents Kārlis Ulmanis, atklājot Ministru kabineta pirmo sēdi, uzrunā Ministru kabineta locekļus:

“Ņemot vērā, ka šā gada 16. jūnijā Ministru kabinets pilnā sastāvā pieteica man savu atkāpšanos, es aicināju ministru prezidenta amatā prof. Dr. A. Kirhenšteinu un ministru kabinetu šādā sastāvā: kara ministrs ģenerālis Dambītis, iekšlietu ministrs V. Lācis, sabiedrisko lietu ministrs P. Blaus, tautas labklājības ministrs un izglītības ministra pagaidu v. i. J. Lācis, tieslietu ministrs un finansu ministra pagaidu v. i. J. Pabērzs, satiksmes ministrs J. Jagars, iekšlietu ministra biedrs un politiskās policijas priekšnieks V. Latkovskis un armijas komandieris ģenerālis Kļaviņš.

Saņēmis ministru prezidenta un kabineta locekļu piekrišanu, pasludinu valdību par nodibinājušos un stājušos pie savu pienākumu izpildīšanas. Novēlu labas sekmes sarežģīto uzdevumu veikšanā. Šajos uzdevumos ietilpst kārtības un drošības uzturēšana, normāla darba turpināšanas iespēju nodrošināšana un rūpīga gādība par labu un draudzīgu attiecību uzturēšanu ar kaimiņiem un sevišķi ar mums draudzīgo lielo austrumu kaimiņu — Padomju Savienību. Pie sirds lieku lojāli sadarboties pie mūsu zemē atrodošā Padomju Savienības karaspēka daļu izvietotāšanas un viņu dzīves apstākļu nokārtošanas.”

Valsts prezidentam atbild ministru prezidents prof. A. Kirhenšteins:

“Augsti godāts kungs Valsts prezident! Ministru kabineta un savā vārdā pateicos par laba novēlējumu. Mēs centīsimies labi pildīt tos smagos pienākumus, ko esam uzņēmušies šai grūtā brīdī. Mēs pateicamies jums par jūsu darbību. Mums sen ir pazīstamas jūsu rūpes par tautas labklājību, izglītību un veselību. Sevišķi Draudzīgajam aicinājumam ir liela nozīme tautas izglītības pacelšanā. Jūs esat ierosinājuši un aicinājuši uz darbu jaunatni, mācījuši to strādāt, sevišķi lauku darbos. Mazpulku tikls pārklāj visu zemi ar darbīgu jaunatni. Šajā grūtajā brīdī jūs esat veicinājuši labas attiecības ar ārvalstīm, sevišķi ar lielo kaimiņu — Padomju Savienību. Mēs solāmies

strādāt par Latviju, turpināt, varbūt citādām metodēm, to darbu, ko jūs, Valsts prezidenta kungs, un agrākā valdība ir sākusī.”

Sēdi slēdz plkst. 10.25.

Valsts prezidents

K. Ulmanis

Ministru prezidents

A. Kirhenšteins

Valsts kancelejas direktora v. i.

R. Bulsons

LK(b)P RO PROLETĀRIEŠU RAJONA SEKRETĀRAM B. BERKLAVAM.

Pie manis ieradās kāda pilsone un ziņoja, ka Anrī Barbisa ielā Nr. 5 fabrikā “Habak” strādājot partijas kandidāte Sedļonova Aņa, kura vedot propagandu starp strādniekiem: LK(b)P partija izvedot nepareizu politiku, aplaupot bodniekus, tiem nacionalizējot veikalus. Tā jau esot garas rindas pie veikaliem, un nekā nevarot dabūt, tagad būšot vēl sliktāk.

LK(b)P RO Kirova RK 1. sekretārs *Vecvagars.*

LK(b)P CK PARTIJAS INFORMĀCIJAS SEKTORAM

b. SOLOVJOVAM UN LK(b)P RĪGAS PILSĒTAS KOMITEJAS

ORGANIZATORISKĀS DAĻAS VADĪTĀJAM B. ANTONAM (SLEPENI)

1941. gada 26. maijā bijušais fabrikai “Aktīvists” kurināmā piegādātājs Edvards Pārurgs, dzīvo Rīgā, Hospitāļu ielā Nr. 19, dz. 7, bijušais ekspluatators uzņēmējs, ieradās fabrikas kantorī, lai saņemtu sev pienākošo naudu. Sarunā ar kantora darbiniekiem Pārurgs atklāti uzsāka pretpadomju sarunas — produktus nav iespējams nopirkt, un, ja viņam būtu revolveris, tad viņš zinātu, kā to izmantot, tas ir, viņš apšautu visus.

Pamatojums — fabrikas “Aktīvists” partijas informatora ziņojums.

LK(b)P proletāriešu rajona komitejas sekretārs

Eduards Berklavs.

FRAGMENTS NO BIJUŠĀ LEJONĀRĀ, REPRESEĒTĀ ILGARA ALUTA ATMIŅĀM

.. Tajā laikā es gāju Saldus pilsētas pamatskolas piektajā klasē. Atceros notikumu, kas satrauca gan skolēnus, gan skolotājus un lielāko daļu pilsētas iedzīvotāju, jo līdz tam kaut kas tāds nebija ne pieredzēts, ne dzirdēts. 1941. gada martā tika arestēti trīs ģimnāzijas pēdējās klases zēni. Pēc tam aresti sekoja vēl citiem. Pavisam, ja nemaldos, tika arestēti astoņi ģimnāzijas audzēkņi: Pētersons Imants, Kravinskis Edgars, Ekerts-Eglājs Normunds, Šteināts Juris, Lagzdiņš Imants, Kankālis Oskars, Fārness Volde-mārs, Rumbenieks Juris un kāds tautas armijas latviešu virsnieks virsleitnants Roberts Kļaviņš. Kā dzirdēja ru-nājam, par iemeslu arestam esot bijusi apsūdzība nelegālas nacionālistiskas organizācijas dibināšanā. Tā šie minētie nepilngadīgie jaunieši pazuda bez vēsts. ..

30. gadu beigās Latvijas Republika ieņēma otro vietu Eiropā skolotāju skaita ziņā uz vienu tautskolu un trešo vietu, rēķinot skolotāju skaitu uz 1000 bērniem. Baigajā gadā skolotāju skaits tā samazinājās, ka padomju varai vajadzēja pieprasīt skolotājus no "vecajām republikām", kas būtu uzticami komunistiskajai partijai un padomju varai. To rāda šis dokuments.

LKP CK SEKRETĀRA KALNBĒRZIŅA ZIŅOJUMS 31.5.41.

VK(b)P CK SEKRETĀRAM B. MAĻENKOVAM

Sakarā ar to, ka pašlaik Latvijas PSR asi izjūtams pe-dagoģisko kadru trūkums, Latvijas K(b)P CK lūdz nosūtīt darbā uz Latviju vidusskolu un nepilno vidusskolu skolo-tājus, kas prot latviešu valodu:

matemātiķus	50 cilv.
fiziķus	50 "
vēstures un konstitūcijas skolotājus	200 cilv.
dabaszinību (ieskaitot darwinismu) skolotājus	20 "
ķīmijas skolotājus	10 "

Krievu vidusskolām un nepilnajām vidusskolām (latviešu valodas zināšanas nav obligātas):

krievu valodas un literatūras skolotājus	60 “
vēstures un konstitūcijas	“ 50 “
matemātikas	“ 10 “
fizikas	“ 10 “
dabaszinību	“ 10 “
Kopā	470 cilv.

Latvijas K(b)P CK sekretārs *Kalnberziņš*

(Via dolorosa. 2. grāmata. — R., 1993. — 157. lpp.)

DIREKTĪVAS FRAGMENTI

Berlin NW 7, 1943. g. 17. martā
Hegelplatz 2
Slepena reiha lieta
5 eksemplāri
1. eksemplārs

Direktīvas
jautājumā par igauņu, latviešu un lietuviešu
pārvācojamību.

..4) Igauņi uzrāda visumā nordisku rases elementu pārsvaru pretēji austrumbaltu rases elementiem. .. Latviešu rases apstākļi līdzīgi igauņu apstākļiem. Arī pie viņiem nordiskie rases elementi ir pārsvarā. Pretstatā īstajiem latviešiem latgaliešiem rases ziņā ir pavisam citi apstākļi. .. Attiecībā uz rasi viņi daudz tuvāk baltkrieviem un kaimiņu krieviem. .. Tikai nelielā skaitā esošie lībieši uzrāda sevišķi augstos apmēros nordiskas ietekmes.

Pretēji igauņiem un latviešiem lietuviešiem ir cits rases sastāvs. .. Uzkrītoši relatīvi augsta Priekšāzijas rases ietekme, ko varētu izskaidrot ar žīdu asiņu daļu. Pretstatā ar to Igaunijā un Latvijā žīdu asiņu piejaukums ir diezgan reti. ..

7) .. Nevar būt runas par igauņu un latviešu pārvācošanu viņu kopumā. Lai abu tautu rases ziņā nevēlamās

daļas izslēgtu no pārvācošanas norises, vajadzīgs šos slāņus atšķelt no viņu tautības. ..

9) Igaunņu un latviešu pārvācošana reihā var tikai tādā veidā notikt, ka attiecīgie dodas brīvprātīgi uz reihu un tur pakāpeniski pārtautojas .. Igaunņu un latviešu pārvācošanas veicināšanai noder arī, ja viņus ieceļ okupēto austrumu apgabalu pārvaldes sfērā ārpus viņu dzimtenes, pie kam pret attiecīgajiem un viņu ģimenēm jāizturas kā pret vāciešiem. ..

10) Jautājums, kā apieties ar rases ziņā nevēlamiem igauņiem un latviešiem, tikai tad kļūst akūts, kad igauņu un latviešu vēlamā daļa pārsvarā būs pieslējusies vāciskumam. Tāpēc nav vajadzīgs tuvāk iedziļināties jautājumā, kas šeit uzpeld.

11) .. Lietuvā turpretim nevar būt runas par pārvācošanu, jo pārsvarā ir rases ziņā nepiemēroti iedzīvotāju slāņi. ..

12) Tās pašas direktīvas kā attiecībā uz lietuviešiem ir spēkā arī par latgaliešiem.

LATVIEŠU LEĢIONĀRU KARAVĪRA ZVĒRESTS

Dieva vārdā es svinīgi apsолоs cīņā pret bolševismu vācu bruņoto spēku virspavēlniekam Ādolfam Hitleram neierobežotu paklausību un kā drošsirdīgs karavīrs būšu vienmēr gatavs par šo zvērestu atdot savu dzīvību.

PAR LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU PIESPIEDU IZVEŠANU UZ VĀCIJU

FRAGMENTI NO ĢENERĀĻA R. BANGERSKA ATMIŅĀM

5.X.1944.

Ejot no rīta uz darbu, novēroju Rīgas ielās savādus skatus: žandarmērija apturēja visus vīriešus un lielākās vai mazākās grupās veda uz pils pusi. Kā noskaidrojās, pili pēc dokumentu apskates vairums vīriešu — jaunākie gados — tika nosūtīti uz kuģiem izbraukšanai uz Vāciju. Daudzi no saķertajiem bija bez cepurēm, mēteļiem, un

vispār bija redzams, ka tie izgājuši steidzamās darīšanās turpat tuvumā.

Daudzi, kā izrādījās, bija gājuši meklēt satiksmes līdzekļus, lai palīdzētu savām ģimenēm ar mantām nokļūt līdz kuģiem, bet nu iznāca tā, ka ģimenes galva nokļuva uz kuģa viens pats, kamēr ģimene palika dzīvoklī un velti gaidīja vīra vai tēva atgriešanos. .. Satraukums pilsētā bija ārkārtīgs, cilvēki slēpās mājās, ielas kļuva tukšas, ikviens baidījās tikt aizturētam un aizvestam — bez ģimenes un piederīgajiem, bez sagatavošanās.

**FRAGMENTI NO PADOMJU IZLŪKDIENTESTA VADĪBAS
IETEIKUMA APBALVOT SARKANĀS ARMIJAS IZLŪKU
UN KURZEMES PARTIZĀNU VIENĪBAS “SARKANĀ BULTA”
VADĪTĀJU KĀRLI MAČIŅU**

.. Atrazdamies ienaidnieka aizmugurē no 1944. gada 11. oktobra līdz 1945. gada 9. maijam, par spīti smagajiem ziemas apstākļiem, policijas stingrajam režīmam un sistematiskajai vajāšanai, izlūku grupas komandieris Mačiņš teicami organizēja pastāvīgu un savlaicīgu izlūkošanas materiālu vākšanu par ienaidnieka karaspēka un militārās kravas pārvadāšanu pa svarīgo dzelzceļa maģistrāli Ventspils—Tukums, par Kuldīgas, Usmas, Ugāles, Spāres, Rendas garnizoniem, par štābiem, aerodromiem, noliktavām un apgādes bāzēm, par nocietinājumu būvēm Kuldīgas apkārtnē, par Ventspils un Liepājas jūras ostu darbību. 470 radiogrammās pārraidītas daudzas ļoti vērtīgas izlūkošanas ziņas. ..

Biedrs Mačiņš organizēja lielu partizānu vienību “Sarkanā bulta”, kura izauga līdz 300 cilvēkiem. Partizāni sistemātiski nodarbojās ar diversijām, uzbruka atsevišķām ienaidnieka karaspēka grupām, ievāca svarīgas izlūkošanas ziņas, sekmīgi cīnījās pret soda ekspedīcijām. ..

.. Prasmīgs, gudrs, attapīgs, centīgs virsnieks — izlūks ar dedzīgu raksturu. Savu uzdevumu viņš veica teicami. .. Biedrs Mačiņš tiek ieteikts apbalvojumam ar Sarkanā Karoga ordeni.

*Un Es jums iedevu zemi, kuru tu nebiji ar saviem
sviedriem iekopis, un pilsētas, kuras tu nebiji
pats uzcēlis, un jūs tanīs dzīvojat; vīna kalnus un
olīvu dārzus, kurus jūs nebijāt dēstījuši, un
tomēr jūs no tiem ēdat to augļus.*

Jozuas 24: 13

VIII NODAĻA

LATVIJAS PADOMJU SOCIĀLISTISKĀ REPUBLIKA — VIENA NO PADOMJU IMPĒRIJAS KOLONIJĀM

1. PADOMJU REŽĪMA ATJAUNOŠANĀS LATVIJĀ

Latvijas Republika visus neatkarības gadus visciešāk bija saistīta ar vadošajām Rietumu valstīm — Franciju, Angliju, kā arī ASV. 1940. gada vasarā Francija jau bija cietusi militāro sakāvi un vairs nespēja ietekmēt Eiropas politiskās norises. Savukārt Anglija šajā laikā bija palikusi viena, pie tam gandrīz vai izolēta, jo vācu karaflote un aviācija pastāvīgi to apdraudēja. Tādēļ arī Anglijas valdība centās izvairīties no domstarpībām ar PSRS, lai Padomju Savienība neiestātos karā Vācijas pusē, kā tas bija noticis jau attiecībā uz Poliju. Ar to arī var izskaidrot, kādēļ 1940. gadā, Padomju Savienībai uzsākot Baltijas valstu okupāciju, Anglijas valdības attieksme pret šo starptautisko tiesību pārkāpumu bija nenoteikta, izvairīga. Līdzīga bija Amerikas Savienoto Valstu nostāja. Pēc padomju varas izsludināšanas Latvijā ASV Ārlietu ministrija publicēja tikai paziņojumu, ar kuru tika nosodīta Padomju Savienības rīcība kā agresija pret Baltijas valstīm, līdz ar to ASV bija oficiāli paziņojušas, ka neatzīst Latvijas iekļaušanu Padomju Savienības sastāvā. Kaut arī šāda Anglijas valdības nostāja attiecībā uz Baltijas valstu likteņiem netieši atbalstīja Padomju Savienības agresīvo rīcību (tā tomēr bija atzinusi Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Padomju Republiku pastāvēšanu *de facto*), PSRS diplomātiskais dienests nesekmīgi centās piespiest Anglijas

valdību atzīt, ka Baltijas valstis **brīvprātīgi** iestājušās Padomju Savienībā, līdz ar to okupācija būtu jāatzīst arī *de iure*.

1941. gada 12. jūlijā, tas ir — pēc hitleriskās Vācijas iebrukuma Padomju Savienībā, PSRS un Anglija noslēdza vienošanos par kopēju rīcību karā pret Vāciju — antihitlerisko koalīciju, kurai pievienojās arī ASV.

1941. gada 14. augustā ASV un Lielbritānijas vadītāji parakstīja **Atlantijas hartu** (harta — svarīgs politisks vai juridisks dokuments). Šī dokumenta pirmajos pantos bija izteikta apņemšanās:

- hartu parakstījušās valstis netiecas pēc paplašināšanās ne teritoriāli, ne arī citā ziņā;

- dalībvalstis nevēlas redzēt nekādas teritoriālas pārmaiņas, kas nesaskan ar attiecīgo tautu brīvi izteiktu gribu;

- dalībvalstis atzīst, ka visām tautām ir tiesības izvēlēties savas valsts formu, kādā tās vēlas dzīvot, un lai suverēnās tiesības un patstāvība tiktu atdota tām tautām, kam tā ar varu atņemta.

Mēnesi vēlāk, 24. septembrī, šai hartai pievienojās arī PSRS.

Tomēr dzīves īstenība pierādīja, ka lielvalstīm vairāk rūp savstarpējās attiecības nekā vispārējās starptautiskās tiesības, ja tās attiecas uz mazajām valstīm, kuras pašas nespēj sevi aizstāvēt. Īpaši tas bija attiecināms uz Angliju, kuras valdība nekādā gadījumā nevēlējās saasināt attiecības ar PSRS, jo karagados Lielbritānijas drošība lielā mērā bija atkarīga no Padomju Savienības militārajiem pasākumiem. Īpaši nelabvēlīga attieksme pret Baltijas valstīm bija angļu sūtnim Maskavā Stefordam Kripsam, kurš nemitīgi mudināja savu valdību pieņemt visas Padomju Savienības prasības, tas ir — atzīt Baltijas valstu pievienošanu PSRS *de iure*.

Tāds pats viedoklis bija arī ārlietu ministram Antonijam Īdenam. Tomēr Anglijas valdībai bija jāreķinās arī ar ASV viedokli, kas kategoriski noraidīja jebkādas Padomju Savienības prasības attiecībā pret Baltijas valstīm. Liela nozīme šajā starptautiski politiskajā procesā bija arī latviešu diplomātisko un sabiedriski politisko darbinieku pastāvīgajiem atgādinājumiem par Latvijas tiesībām uz patstāvību, kā arī sniedzot informāciju kā par vācu, tā padomju okupācijas režīmu noziegumiem pret Latvijas tautu. Visu šo politisko darbību rezultātā Anglijas valdība varēja apsolīt Staļinam, ka tā **nedomā nopietni**

No kreisās puses: Lielbritānijas, ASV un PSRS lideri Vinstons Čērčils, Franklins Rūzvelts, Josifs Staļins

apstrīdēt PSRS pretenzijas uz Baltijas valstīm, bet iesaka šī jautājuma galīgu risinājumu atlikt līdz miera konferencei, kurai būs jānotiek pēc Vācijas sakāves. Tā tas arī notika. Triju sabiedroto lielvalstu konferencē Jaltā, kas notika 1944. gada 11. februārī, J. Staļins apsoliya ASV prezidentam Franklinam Rūzveltam, ka **PSRS stingri ievēros Atlantijas hartu**, un tad arī Amerikas Savienoto Valstu valdība vairs neuzstāja par Baltijas valstu tūlītēju neatkarības atjaunošanu. Šī vienošanās vēlreiz tika apstiprināta Potsdamas miera konferencē 1945. gada jūlijā un augustā. Protams, Padomju Savienība pat nedomāja pildīt savu solījumu — atļaut Baltijas valstu tautām brīvi izteikt savu gribu, savukārt Rietumvalstis pēc Otrā pasaules kara nevēlējās riskēt ar jaunu kara izraisīšanos starp bijušajiem sabiedrotajiem dažu nelielu tautiņu dēļ. Pēc kara

Rietumvalstis turpināja padomju iekārtas neatzīšanu, uzskatot, ka *de iure* Baltijas valstis joprojām saglabā neatkarības statusu, kurš tikai uz nenoteiktu laiku ir pārtraukts. Tādēļ Anglijā, ASV un vairākās citās valstīs turpināja pastāvēt Latvijas Republikas diplomātiskās pārstāvniecības, kuru darbinieki visus padomju okupācijas gadus informēja pasaules sabiedrību par norisēm Latvijā, veicināja pēckara gados svešatnē nokļuvušo latviešu nacionālās apziņas saglabāšanos.

Laikā no 1940. līdz 1945. gadam Latvija bija cietusi ārkārtīgi lielus zaudējumus gan no staļiniskajām un hitleriskajām represijām, gan no tiešās karadarbības. **Latvijas iedzīvotāju skaits šajā laikā samazinājās apmēram par 30—35 %.** Lauksaimniecība bija zaudējusi apmēram 26 % zirgu, 63 % liellopu un 56 % cūku no pirmskara mājlopu kopskaita. Karadarbības rezultātā izpostīta Latvijas lielākā — Ķeguma elektrostacija, kā arī vairāk nekā 100 mazāku, vietējās nozīmes elektriskās strāvas ražotāju. Sapostītas tika vairāk nekā puse dzelzceļa līnijas, sagrauti vairāki simti tiltu. Gandrīz pilnīgi sagrauta bija Jelgava, Daugavpils, Rēzekne, Balvi un citas Latvijas pilsētas. No visiem pirmskara rūpniecības uzņēmumiem 1944. gada rudenī ražošanu varēja uzsākt tikai apmēram viena desmitā daļa, jo vairumam fabriku un rūpnīcu bija demontētas un izvestas ražošanas iekārtas, daudzi uzņēmumi sagrauti. Karadarbības rezultātā lieli zaudējumi bija nodarīti arī mežsaimniecībai — jau vācu okupācijas varas iestādes pastiprināti izveda uz Vāciju dažādus kokmateriālus, bet visvairāk Latvijas meži cieta tiešās kaujas darbības apgabalos, jo kokmateriālus vajadzēja gan nocietinājumu būvē, gan frontes ceļu ierīkošanai. Lielas mežu platības tika sabojātas no šāviņu šķembām. Lielākā vai mazākā mērā tika izpostīti apmēram 150 tūkstoši hektāru meža. Tūkstošiem zemnieku saimniecību bija palikušas bez saimniekiem, kas bija devušies bēgļu gaitās, vēl vairāk bija tādu saimniecību, kurās nebija neviena darbaspējīga cilvēka. Tomēr no visām Latvijas iedzīvotāju kategorijām visvairāk bija zaudējusi inteliģence. **Apmēram 75 %** Latvijas kultūras darbinieku, ārstu, inženieru, juristu, skolotāju un citu garīgā darba veicēju, zinot komunistu un padomju varas attieksmi pret patstāvīgi domājošiem cilvēkiem, atstāja dzimteni un devās svešumā.

Bez cilvēku un materiālajiem zaudējumiem Latvija zaudēja arī daļu savas teritorijas. Latvijas un Igaunijas robeža ar Padomju Savienību saskaņā ar 1920. gada miera līgumu veidoja samērā taisnu līniju, kas kara gadījumā starp PSRS un Baltijas valstīm, ja tās būtu bijušas vienotas, dotu iespēju Latvijas un Igaunijas karaspēkiem veidot nepārtrauktu aizsardzības līniju. Otrā pasaules kara beigu posmā Padomju Savienības valdība vēl nebija īsti pārliecināta, vai Sabiedrotās lielvalstis nepieprasīs atjaunot Baltijas valstu neatkarību, tādēļ 1944. gada rudenī steidzami veica robežu izmaiņas. Izmantojot par ieganstu to, ka Latvijas un Igaunijas austrumu pierobežas apgabalos dzīvoja samērā daudz krievu tautības cilvēku, kuri "labprātāk vēlētos dzīvot savā etniskajā dzimtenē — Krievijā", Igaunijas un Latvijas padomju valdības "lūdza" iekļaut dažus no šiem pierobežas apgabaliem Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas sastāvā, un, protams, KPFSR šo "lūgumu" apmierināja. Tā Igaunija zaudēja teritorijas ziemeļos pie Narvas — Veru apriņķi, bet dienviddaļā — Petseru apriņķi, kas robežojās ar Latviju, savukārt **Latvijai tika atdalīta Abrenes pilsēta un seši Abrenes apriņķa pagasti**. Ar šo robežu izmaiņu Krievijas teritorija kā ķīlis iespidās Igaunijas un Latvijas saskarsmes līnijā ar PSRS. Latvija zaudēja vairāk nekā 1200 km no savas teritorijas, ko līdz karam apdzīvoja apmēram 44 tūkstoši iedzīvotāju, no kuriem vismaz puse vēl 1940. gadā bija latvieši (1945. gadā latviešu skaits šajā teritorijā bija vairs tikai 12,5 %). Kaut gan 1944. gada rudenī Rīgā pie Padomju Latvijas valdības ieradās divas krievu tautības iedzīvotāju delegācijas no Abrenes apriņķa ar lūgumu atstāt šo teritoriju Latvijas robežās, tomēr lūgumi palika bez atbildes. Jāsaka gan, ka attiecībā uz šīm teritorijām ne Latvijas, ne Igaunijas, pat ne Krievijas FPSR viedokļiem nebija nekādas nozīmes, jo, tāpat kā visus svarīgākos jautājumus, arī šo izšķīra PSRS centrālās varas iestādes.

Lai sekmīgāk spētu veikt partijas uzdevumus, PSRS komunistiskās partijas CK norīkoja darbā uz Latviju pieredzējušus ideoloģiskos darbiniekus no citām Padomju Savienības republikām. Pirmās tā sauktās **operatīvās grupas** ieradās Abrenē un Ludzā jau nedaudzas stundas pēc tam, kad šīs pilsētas bija atstājuši vācieši, un turpināja pastāvēt līdz kara beigām. Pavisam 1944. gada vasarā un rudenī operatīvo grupu

sastāvā Latvijā ieradās apmēram 2000 padomju, partijas un drošības dienesta darbinieki.

Kaut arī Latvijas komunistiskās partijas vadošie darbinieki skaitījās pārbaudīti Staļina piekritēji, tomēr Maskavā tika izveidots īpašs Latvijas birojs, kura uzdevums bija vadīt un kontrolēt latviešu komunistu darbību. Operatīvo grupu pamatuzdevums bija vietējo padomju pārvaldes orgānu — apriņķu un pagastu izpildkomiteju darbības noorganizēšana, lai padomju vara varētu nekavējoties uzsākt karā sagrautās tautsaimniecības atjaunošanu, kā arī veikt cīņu pret “tautas ienaidniekiem”, pie kuriem pieskaitīja jebkuru, kas kaut kādā veidā bija sadarbojies ar vācu okupācijas varu. Tādēļ padomju varas atjaunošanas un nostiprināšanas darbā iesaistīja bijušos padomju partizānu vienību cīnītājus, kā arī demobilizētos padomju armijas karavīrus un virsniekus. Kad vietējo padomju un partijas orgānu sistēma bija izveidota, operatīvās grupas savu darbību izbeidza, bet to darbinieki palika galvenajos vadošajos amatos. Tā, piemēram, Latvijas komunistiskās partijas apriņķu komiteju sekretāri gandrīz visi bija ieradušies Latvijā no tā sauktajām “vecajām republikām”, tas nozīmē, ka Latvijas saimniecisko un politisko dzīvi sāka vadīt cilvēki, kam vietējie apstākļi nebija pazīstami, pie tam vairums šo Padomju Savienības latviešu pat nepārvaldīja latviešu valodu.

Kara postījumu novēršanai un rūpnieciskās ražošanas atjaunošanai bija nepieciešams daudz strādnieku. Šajos darbos tika iesaistītas gan padomju karaspēka vienības, gan karagūstekņi, gan arī vietējie iedzīvotāji, kuriem bieži vien bija jāstrādā “talku” veidā ārpus parastā darba laika, pie tam nesāņemot par šīm “talkām” atlīdzību. Samērā īsā laikā tika atjaunotas sagrautās dzelzceļu līnijas, uzcelti nozīmīgākie tilti (vairumā gadījumu gan tikai kā pagaidu būves), atjaunotas lielākās elektrostacijas un Rīgas ūdensapgādes sistēmas.

Ļoti smags stāvoklis bija pilsētu iedzīvotāju apgāde ar pārtiku. Lai nodrošinātu iespēju iegādāties pārtikas produktus, tika pielietota tā dēvētā **kartišu sistēma**, kas kara laika apstākļos bija ieviesta gandrīz visās Eiropas zemēs. Kartišu sistēma paredz samērā taisnīgu pārtikas produktu sadali iedzīvotājiem, ņemot vērā viņu nodarbošanos un ar to saistīto enerģijas patēriņu. Padomju kartišu sistēma atšķīrās no citām

galvenokārt ar to, ka bija izdalītas atsevišķas iedzīvotāju grupas, kas saņēma daudzkārt lielākas pārtikas devas, kuras varēja iegādāties vienīgi speciālos veikalos. Pie šīs privilēģētās grupas piederēja partijas un padomju darbinieki un viņu ģimenes locekļi, kā arī dažas citas personas, kurām bija sevišķi nopelni padomju valsts labā. Augstākie partijas un valdības vadītāji varēja saņemt visu nepieciešamo uz valsts rēķina, tas ir — bez maksas (kad 1947. gadā kartīšu sistēmu atcēla, šīs kategorijas cilvēkiem izmaksāja īpašas “pārtikas piemaksas” 2—3 mēnešalgu apmērā).

Pārtikas produktu sagādei zemnieku saimniecībām tika uzliktas naturālās nodevas — gaļa, piens, sviests, olas, labība, pie tam visbiežāk nodevu lielums neatbilda saimniecību iespējām. Neskatoties uz lauksaimnieku grūtajiem ražošanas apstākļiem un pārmērīgajām nodevām, kuras reti kāda saimniecība spēja pildīt, Latvijā pārtikas produkti tika saražoti pilnīgi pietiekami savas zemes vajadzībām, bet Padomju Latvijas valdība nebija tiesīga pati šos produktus sadalīt — visi norādījumi nāca no Maskavas, tādēļ bieži vien Latvijas iedzīvotāju vajadzībām tika piešķirts ievērojami mazāks produktu daudzums, nekā bija pieprasīts, kaut arī noliktavās šo produktu bija pietiekami. Tā Latvijas iedzīvotāji sāka iepazīties ar Padomju Savienības galveno saimniekošanas metodi — **centralizēto plānošanu**.

Viens no pirmajiem padomju varas pasākumiem bija otrreizējā privātīpašumu nacionalizācija un jauna zemes reforma. 1940. gadā lauksaimniekiem atstāja lietošanā 30 ha zemes, bet ar jauno agrārreformas likumu tikai 20—30 ha, bet tiem saimniekiem, kuri kaut kādā veidā bija atbalstījuši vācu okupācijas varu, tikai 5 ha lielas platības. Pie vāciešu atbalstītājiem tika pieskaitīti gan brīvprātīgo kārtības sargu un policijas vienību dalībnieku ģimenes, gan piespiedu mobilizētu karavīru ģimenes, kā arī pagastu vecākie un okupācijas pārvaldes iestāžu darbinieki. Visas atsavinātās zemes platības, kā arī tās saimniecības, kuru īpašnieki 1941. gadā tika deportēti vai arī kara beigās devušies bēgļu gaitās, tika ieskaitītas valsts zemes fondā, no kura bezzemniekiem varēja piešķirt 15 ha, priekšroku dodot bijušajiem padomju partizāniem un padomju armijas karavīriem. Valsts zemes fondā ieskaitītās platības tomēr pārsniedza to daudzumu, kas bija nepieciešams jaunajiem

zemes ieguvējiem, tādēļ tika veidotas tā sauktās “**padomju saimniecības**” (sovhozi), kā arī visdažādāko uzņēmumu palīgsaimniecības. Tūkstošiem hektāru lauksaimniecības zemju iedalīja okupācijas karaspēka vajadzībām.

1943.—1944. gadā, vācu karaspēkam atkāpjoties, no Krievijas tika izsūtīti desmitiem tūkstošu civiliedzīvotāju. Daļu no viņiem aizveda darbos uz Vāciju, bet daudzi tūkstoši tika nometināti Latvijā. Pēc kara šie cilvēki vairs neatgriezās savos dzimtajos novados, bet iekārtojās pamestajās saimniecībās, ataicinādami uz Latviju arī savus Krievijā palikušos radniekus. Tā samērā īsā laikā izveidojās lielāki vai mazāki krievu tautības cilvēku apdzīvoti centri, ko veidoja bezsaimnieku zemnieku sētas. Tās kļuva par jaundibināmo padomju saimniecību pamatu.

Jau ar pirmajām dienām pēc padomju karaspēka ienākšanas Latvijas teritorijā un padomju varas atjaunošanas “atbrīvoto” rajonu iedzīvotājiem nācās saskarties ar tādu vardarbību, kādu latviešu tauta bija pieredzējusi varbūt tikai Krievzemes cara Ivana IV — Jāņa Briesmīgā — iebrukuma laikā 16. gadsimtā. Lai kādu postu Latvijai nodarīja vācu okupācijas vara, lai kā latvieši tika pazemoti, iznīcināti šajos gados, tādu **atklātu** laupīšanu, slepkavības un varasdarbus pret iedzīvotājiem, kādi sākās pēc “atbrīvotāju” ienākšanas, vācu varas iestādes netika pieļāvušas. Padomju karavīri — ne tikai vienkāršie kareivji, bet arī virsnieki — uzskatīja Latviju nevis par atbrīvotu PSRS teritoriju, bet gan par iekarotu ienaidnieka zemi, kurā tāpat kā viduslaikos uzvarētājs varēja atļauties nesodīts darīt visu, ko iegribējās. Padomju Latvijas valdība, partijas organizācijas, karaspēka pavēlniecība gandrīz katru dienu saņēma ziņojumus par karavīru vardarbību, savukārt karaspēka daļu komandieri spēja tikai taisnoties, ka nav spējīgi kontrolēt savu padoto rīcību, ne arī to novērst. Padomju karavīru varmācību uzskatāmi parāda iekšlietu tautas komisāra ģenerālmajora *Eglīša* 1945. gada 11. septembra ziņojums Padomju Latvijas un komunistiskās partijas vadībai:

“Ziņoju, ka kriminālnoziegumi, kurus Latvijas PSR teritorijā pastrādā karaspēkam piederīgie, .. nav gājuši mazumā, bet turpina pieaugt. .. Karaspēkam piederošo izdarīto noziegumu pieaugums raksturojas ar sekojošo:

Maijā un jūnijā no kopējā .. noskaidroto 36 noziegumu skaita, ko izdarījuši karaspēkam piederīgie, raksturīgākie noziegumi

bija 3 slepkavības, 12 bruņotas laupīšanas, 3 zādzības un 18 — dažāda rakstura.

Jūlijā 43 noskaidrotās karaspēkam piederīgo izdarītās noziedzības sadalās šādi: slepkavības — 3, bruņotas laupīšanas — 17, zādzības — 18 un dažāda rakstura — 5.

Augustā pa IeTK līniju noskaidroti 106 noziegumi, ko izdarījuši karaspēkam piederīgie: 24 slepkavības, 19 bruņotas laupīšanas, 30 zādzības un 33 — dažāda rakstura.”

Pie minētajiem “dažāda rakstura” noziegumiem bija pieskaitāmi arī varasdarbi pret sievietēm. To bija spiests ziņot karaspēka augstākajai pavēlniecībai pat Tautas Komisāru Padomes priekšsēdētājs Vilis Lācis:

“.. Virknē atbrīvoto Ventspils apriņķa pagastu notiek laupīšanas. Te karavīri sastrādājuši varas darbus pie 7 sievietēm.

Aizputes, Ventspils un citos atbrīvotajos apriņķos līdz šim turpinās lopu un mājas piederumu atņemšana, ko vietējiem iedzīvotājiem nodara karavīri. .. Dundagas un Cīravas pagastā reģistrētas 2 meiteņu izvarošanas, ko izdarījuši karavīri. Viena no tām bijusi 14 gadu veca.”

Valdības iestāžu uzskaitītie padomju armijas karavīru noziegumi bija tikai neliela daļa no visu varmācību kopskaita, jo vairumā gadījumu šādi noziegumi nemaz nenonāca līdz “noskaidrošanai”.

Tādēļ arī pilnīgi saprotams latviešu tautas noskaņojums, salīdzinot vācu okupācijas un padomju “atbrīvotāju” karaspēku rīcību Latvijā, par ko, piemēram, V. Lācim ziņoja Aizputes apriņķa partijas komitejas sekretārs Orlovs:

“.. Laupīšanas un marodierisms gandrīz visos pagastos turpinās. .. daudz tādu faktu, kad meitenes un sievietes ar asarām acīs pavada vācu karagūstekņus. Mūsu pilnvarotie pagastos veic izskaidrošanas darbu vietējo iedzīvotāju vidū, bet šis darbs pavisam nepietiekams.”

Noziedzīgu varmācību pret Latvijas iedzīvotājiem veica ne tikai padomju karavīri, bet arī cilvēki, kam bija jārūpējas par kārtību un likumības ievērošanu, — Iekšlietu Tautas Komisariāta darbinieki — miliči, valsts drošības darbinieki, kā arī speciālo vienību — iznīcinātāju bataljonu kareivji (iznīcinātāju bataljoni tika veidoti katrā apriņķī kā brīvprātīgo vienības cīņai pret bandītiem un nacionālajiem partizāniem).

Latvijas iedzīvotāju beztiesību pēckara Latvijā labi parāda pašu “kārtības un likumības sargu” atskaites un ziņojumi par savu darbinieku attieksmi pret tautu. Tā, piemēram, IeTK Nautrēnu nodaļas darbinieki — miliči Dalība, Ozoliņš un iecirkņa pilnvarotais Treids piedzērušies ieradās pilsones Jurkānes mājās un pieprasīja degvīnu. Kad pilsonē Jurkāne atteicās pudeli tiem dot, tad augšminētie sarīkoja grautiņu un nogalināja Jurkānes slimo meitu. Tipisks bija gadījums, kāds notika tajā pašā 1945. gada vasarā Ludzas apriņķī. Iznīcinātāju bataljona kareivis Lazarevs nolaupīja pilsonim Kravčenko velosipēdu, ko pēdējais uzzināja un pieprasīja divriteni atdot. Lazarevs ieveda Kravčenko mežā un ar šāvienu pakausī viņu noslepkavoja. Šeit ir tikai daži piemēri no neskaitāmo noziegumu skaita, ko veica atsevišķi padomju armijas un Iekšlietu Tautas Komisariāta pārstāvji.

Laikā no 1944. gada jūnija, kad Latvijā sāka atjaunoties padomju vara, līdz 1945. gada maijam — vācu karaspēka kapitulācijai bija apcietināti vai izsūtīti **apmēram 10 tūkstoši cilvēku**. Kad padomju karaspēks iegāja Kurzemē, tad speciālas armijas vienības, tautā iesauktas par “ķēdēm” jeb “ķemmēm”, pārstaigāja katru ieņemto teritoriju un **aizturēja katru vīrieti vecumā no 16 līdz 60 gadiem**. Šie cilvēki tika ievietoti īpašās nometnēs — “filtrācijas punktos”, un lielākā daļa no viņiem, galvenokārt darba spējīgie, tika atzīti par “neuzticamiem” un aizdzīti uz Padomju Savienības dažādiem apgabaliem celtniecības darbos.

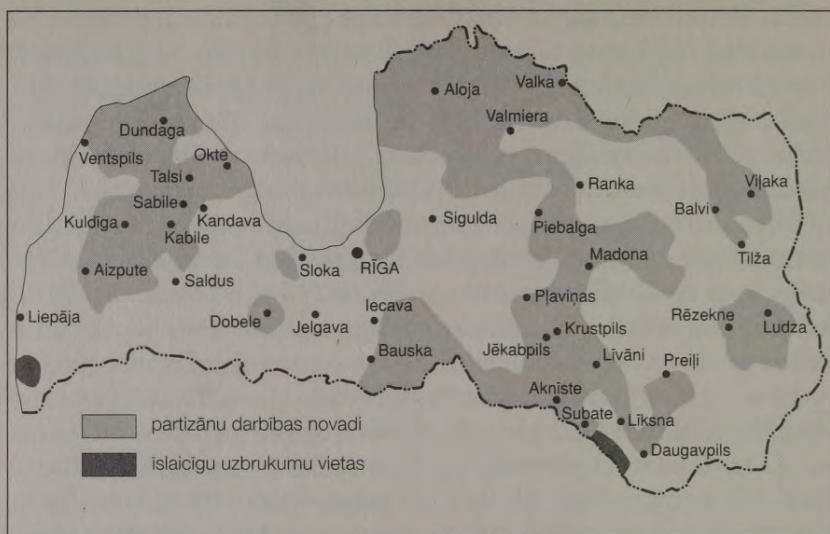
2. TAUTAS PRETESTĪBA PADOMJU VARAI

Laika posmu līdz 50. gadu sākumam var uzskatīt par latviešu tautas bruņotās pretestības posmu. Šādu attieksmi pret padomju varas atjaunošanos Latvijā veicināja vairāki faktori, no kuriem pirmajā vietā varētu minēt komunistisko padomju okupantu darbību Baigajā gadā — pat hitleriskās Vācijas okupācijas varas noziegumi Latvijā kara gados nespēja aizēnot 1940.—1941. gada norises. Otrkārt, ļoti negatīvu iespaidu latviešu tautā atstāja padomju karaspēka zvērības pret civiliedzīvotājiem, kā arī vietējo padomju un partijas darbinieku varmācīgā, ļaunprātīgā un bieži arī noziedzīgā darbība. Šie faktori jau pirmajās “atbrīvošanas” dienās rādīja, ka Latviju un tās tautu sagaida vēl lielāki pārbaudījumi nekā Baigajā

gadā. Vēl kā tautas pretestību veicinošs faktors jāpiemin tas apstāklis, ka Latvijas jaunatne, kas bija dzimusi brīvā, neatkarīgā valstī, tika audzināta patriotiskā garā, nacionālās pašapziņas garā, tādēļ tās lielākā daļa nespēja pieņemt komunistisko internacionālismu, nacionālo vērtību noliegumu, tāpat kā nebija pieņēmusi arī hitlerisko nacionālšovinismu.

Pirmās aktīvās, bruņotās pretpadomju grupas sāka veidoties jau tūlīt pēc padomju karaspēka ienākšanas Latvijas teritorijā. Šo grupu veidotāji vairumā gadījumu bija latviešu karavīri, kurus vācu armijas izlūkdienests bija sagatavojis speciāli izlūkošanas un diversiju darbam padomju karaspēka ieņemtajos apgabalos. Galvenā bāze šādu izlūkošanas un diversiju grupu apmācībai tomēr atradās pilnīgi vācu drošības dienesta un armijas izlūkošanas pārvaldes pārziņā. Šīs grupas, kuras tautā tika dēvētas par “mežakaķiem”, galvenokārt tika izmantotas Kurzemē cīņā pret padomju frontes izlūkiem un partizāniem, kā arī izsūtītas uz Vidzemi, Latgali un Zemgali — apvidiem, kuros bija atjaunota padomju vara. Izprotot patieso militāro stāvokli, tas ir — vācu karaspēka neizbēgamo sakāvi, “mežakaķu” pārstāvji, tāpat kā kurelieši, uzsāka nacionālās pretestības organizēšanu un vadīšanu. Tā sākās **nacionālo partizānu kustība** — bruņota pretestība padomju okupācijas karaspēkam un komunistiskajai padomju varai Latvijā.

Viena no pirmajām partizānu vienībām izveidojās Latgalē, Balvu apkaimē. To vadīja *Pēteris Supe*, kas 1944. gada rudenī kopā ar deviņiem citiem kaujas biedriem vācu armijas transportlidmašīnā tika nogādāts pāri fronteī dzimtajos mežos. Dažu mēnešu laikā šajā vienībā iesaistījās apmēram 400 cilvēku. Līdzīgas partizānu vienības veidojās arī visos pārējos Latvijas novados, kurus bija atstājis vācu karaspēks. Partizānu gaitās devās visdažādākie cilvēki. Pārsvarā tie bija leģionāri un citu vācu karaspēka vienību latviešu karavīri, kuri bija atstājuši savas daļas, lai nebūtu jādodas uz Vāciju. Šie vīri nebaidījās cīņas, bet viņi vēlējās cīnīties pret komunismu **savā** zemē. Tāpat arī daudzi vīri un jaunekļi, kas bija pratuši izvairīties no mobilizācijas kā leģionā, tā padomju armijā, tagad stājās nacionālo partizānu rindās. Pastiprinoties padomju varas iestāžu represijām pret civiliedzīvotājiem, neizpildāmajām nodevām, nodokļiem un darba klausām, arī zemnieki, nereti

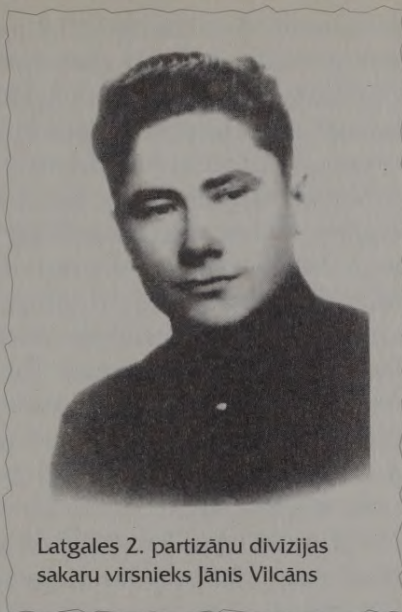
Latviešu nacionālo partizānu darbības rajoni 1945.—1952. gadā

pat veselām ģimenēm, devās mežos un papildināja brīvības cīnītāju skaitu. Visus šos jaunpienācējus ar bijušajiem karavīriem vienoja kopēja tēvzemes mīlestība, naidis pret komunistisko režīmu, pret okupācijas karaspēka un čekistu vardarbībām.

Nacionālo partizānu kustība sevišķi pieauga pēc Vācijas kapitulācijas, kad tūkstošiem latviešu karavīru gūstekņu noņemtnu vietā izvēlējās grūto, bīstamo mežabrāļu dzīvi un ar ieročiem rokās turpināja savas kara gaitas. Pēc Padomju Savienības drošības dienestu ziņām, laikā no 1944. gada decembra līdz 1946. gada decembrim **Latvijas teritorijā darbojušies kopskaitā 10 720 nacionālie partizāni**, bez tam dažādās nelegālās grupās aktīvi darbojušies 2735 cilvēki, galvenokārt jaunieši — tehnikumu un vidusskolu audzēkņi un studenti. Tik lielam skaitam padomju varas atklātu pretinieku Latvijas ģeogrāfisko apstākļu dēļ nebūtu bijis iespējams ilgstoši darboties bez vietējo iedzīvotāju palīdzības, un šādu cilvēku — **nacionālo partizānu atbalstītāju un līdzjutēju, pēc pašu PSRS represīvo orgānu ziņām, esot bijis apmēram 80 % no visiem Latvijas iedzīvotājiem!** Tādēļ arī pamatoti var teikt, ka tā tiešām bija visas tautas pretestība padomju okupācijas varai, komunistiskajam režīmam.

Kaut arī bruņoto cīnītāju skaits sniedzās vairākos tūkstošos, atsevišķajās vienībās to skaits bija tikai no dažiem desmitiem līdz dažiem simtiem. Šīs vienības parasti darbojās patstāvīgi, neatkarīgi cita no citas, tomēr sakari starp viņām lielākā vai mazākā mērā tika uzturēti un reizēm kāda atsevišķa novada vienību vadītāji sapulcējās kopīgām apspriedēm, bet vienota partizānu kustības vadība netika izveidota.

Nacionālo partizānu darbība bija vērsta galvenokārt pret komunistiskās partijas un padomju iestādēm, kā arī to darbiniekiem. Sadalījušies nelielās grupās — 5—15 cilvēku, partizāni uzbruka izpildkomitejām, kā arī milicijas iecirkņiem, galvenokārt cenšoties iznīcināt dokumentus — nodevu un kļaušu sarakstus, sarakstus, kuros uzskaitītas “neuzticamās” personas, u. tml. Bieži vien partizāni, iepazīnušies ar iegūtajiem dokumentiem, savlaicīgi spēja brīdināt cilvēkus par tiem draudošajām represijām. Aktīvākie partijas, padomju un drošības dienesta darbinieki, par kuriem bija drošas ziņas, ka tieši viņi ir personīgi represējuši vietējos iedzīvotājus vai arī tas noticis pēc viņu ierosinājuma, tika sodīti ar nāvessodu, parasti gan iepriekš brīdinot, kas viņiem sagaidāms, ja turpinās prettautisko darbību. Nacionālās kustības pretinieki, kaut arī ļoti mazā skaitā, atradās arī starp vietējiem iedzīvotājiem. Šie cilvēki, galvenokārt savtīgu interešu vadīti, ziņoja varas iestādēm par partizānu atbalstītājiem, līdz ar to daudzas latviešu patriotu ģimenes tika represētas. Reizēm viena paša šāda ziņotāja nodevīgā rīcība apdraudēja desmitiem zemkopju ģimeņu dzīvību vai brīvību, tādēļ partizāni bija spiesti izpildīt nāvessodu arī šādiem cilvēkiem — brīvprātīgajiem ziņotājiem. Nacionālie partizāni centās arī traucēt tā sauktās “valsts sagādes” plānu

Latgales 2. partizānu divīzijas
sakarų virsnieks Jānis Vilcāns

pildīšanu, ne tikai iznīcinot pagastu un ciemu izpildkomitejās dokumentus, bet arī izvēršot plašu aģitācijas darbu, aicinot zemniekus nepakļauties padomju varas rīkojumiem. Tika veikti bruņoti uzbrukumi sagādes organizāciju kantoriem un noliktavām, kā arī citi pasākumi.

Nacionālo partizānu vienībās un grupās valdīja stingra disciplina, kategoriski tika aizliegta jebkāda vardarbība pret vietējiem iedzīvotājiem, — par laupīšanu vai jebkādu citu vardarbību draudēja nāvessods. Tomēr pēckara gados Latvijas mežos darbojās ne tikai nacionālie patrioti, bet arī kriminālnoziedznieku veidotas laupītāju grupas. Šie noziedznieki veica bandītiskus uzbrukumus veikaliem, pasta nodaļām, zemnieku sētām laupīdami un arī slepkavodami. Laupītāju bandu noziegumus padomju varas orgāni piedēvēja nacionālo partizānu darbībai, tādā veidā mēģinot izsaukt tautas naidu pret īstajiem patriotiem, tomēr ļaudis ātri iemācījās šos bandītus atšķirt no īstajiem partizāniem, kuri savukārt arī centās šādas bandas likvidēt.

Ar nacionālajiem partizāniem cieši saistītas bija arī daudzas jauniešu pretestības organizācijas. Reta bija tāda vidusskola vai tehnikums, kurā nebūtu piedalījās kāda lielāka vai mazāka patriotu grupa. Tā, piemēram, Liepājas jaunatnes organizācijā "Kursa" piedalījās apmēram 80 jauniešu, kas darbojās atsevišķās grupās. Liepājas politehnikumā bija 5 šādas grupas, Pedagoģiskajā skolā — 3, Liepājas mākslas vidusskolā — 1 un Cīravas Meža skolā arī viena. Jauniešu pretestība padomju varai izpaudās dažādās formās: tika rakstīti un izplatīti pretpadomju uzsaukumi, informācijas ziņojumi, ko ieguva, klausoties ārzemju radiopārtraides, izdotas un izplatītas nacionāli patriotiska satura lapiņas un pat laikraksti. Nacionālo partizānu atbalstam jaunieši vāca ziņas par padomju varas iestādēm, drošības dienesta darbības plāniem, vāca pēc kara pamestos ieročus un munīciju. Daudzi patrioti iekārtojās darbā gan izpildkomitejās, gan citās padomju iestādēs, kur bija iespējams iegūt dažādu dokumentu veidlapas un zīmogus. Bieži vien šādā veidā sagādātie dokumenti palīdzēja cilvēkiem paglābties no represijām.

Padomju drošības dienesti un IeTK ciņai pret nacionālajiem partizāniem organizēja lielas bruņoto spēku vienības, ieskaitot

arī parastās armijas daļas, kā arī brīvprātīgās “iznīcinātāju bataljonu” vienības. Partizānu kustības sākumā padomju drošības dienests cerēja tos iznīcināt tikai ar bruņotu spēku, tādēļ pret partizānu nometnēm tika raidītas karaspēka vienības, kas reizēm pat desmitkārtīgi pārsniedza patriotu skaitu, tomēr ne-guva īpašus panākumus, jo nelielajām partizānu grupām bija viegli izvairīties no aplenkuma, tajā pašā laikā nodarot uzbru-cējiem ievērojamus zaudējumus. Lai vājinātu nacionālo pre-testību, tika izsludināts, ka katrs partizāns, kurš labprātīgi pieteiksies padomju varas iestādēm, netiks sodīts un varēs brīvi dzīvot un strādāt, ja vien nebūs izdarījis kādu “noziegumu”. Daļa mežabrāļu arī noticeja šādiem solījumiem. Tie bija gal-venokārt cilvēki, kuri bija vairījušies no iesaukšanas padomju armijā, arī dezertieri no vācu karaspēka daļām. Šie cilvēki ma-zāk bija domājuši par pretestību padomju okupācijas varai, bet vairāk gan paši par savām dzīvībām. Reizēm pieteicās arī partizāni, kuru ģimenēm draudēja represijas. Tomēr pēc īsāka vai ilgāka laika šie cilvēki parasti tika apcietināti vai izsūtīti, izņemot atsevišķus gadījumus, kad daži no viņiem piekrita sa-darboties ar PSRS drošības dienestiem. Nodevēju nebija daudz, bet viņi nodarīja lielus zaudējumus savai tautai. Saņēmuši spe-ciālus norādījumus, šie nodevēji atgriezās mežā, pievienojās kādai partizānu grupai un vēlāk to nodeva.

Partizānu vienībās tika iesūtīti arī īsti, pieredzējuši čekas darbinieki, no kuriem daudzi bijuši padomju partizānu vienībās un tādēļ labi pārzināja mežinieku dzīvi. Simtiem varonīgu lat-viešu patriotu — gan partizāni, gan viņu piederīgie vai atbal-stītāji — gāja bojā nodevības dēļ. Drošības dienests izveidoja pat viltus partizānu vienības — šie čekas darbinieki nereti veica vardarbību pret vietējiem iedzīvotājiem, aplaupīja veikalus un pasta nodaļas, lai ar šādu rīcību noskaņotu tautu pret nacio-nālajiem cīnītājiem. Dažiem drošības dienesta darbiniekiem pat izdevās iestāstīt partizānu vienību vadītājiem, ka viņiem ir droši sakari ar Rietumvalstu izlūkdienešiem, un tikšanās laikā ar šiem “Rietumu pārstāvjiem” nacionālo partizānu delegāti tika apcietināti, tomēr atsevišķu vadoņu zaudējums partizānu kustību neapturēja. Šajā sakarībā jāpiezīmē, ka komunistu provokācija varēja izdoties tādēļ, ka ne tikai naci-onālās pretestības dalībnieki, bet visa tauta vēl vairākus gadus

pēc kara cerēja, ka Sabiedrotās valstis neatstās Latviju padomju varā.

Traģiska bija *Kārļa Kraujas* partizānu vienības cīņa 1949. gada 17. martā pie Īles (Dobeles rajonā). Vienībā iesūtīts nodevējs bija uzrādījis drošības iestādēm šīs vienības apmetni — spēcīgi nocietinātu zemnīcu, kurā tajā brīdī atradās 24 cīnītāji. Vairāki simti padomju karavīru veselu dienu nespēja šo nocietinājumu ieņemt, kaut arī vērsa pret to mīnmetēju uguni. Tas izdevās tikai pēc tam, kad tika izsauktas lidmašīnas, kas uz zemnīcu nometa vairākas bumbas, sagraujot tās pārsegumu un izraisot ugunsgrēku. 15 latviešu un lietuviešu partizāni šajā cīņā bija krituši, 9 bezsamaņā esošus cīnītājus sagūstīja. Šādas izmisuma pilnas kaujas latviešu patriotiem nācās izcīnīt neskaitāmas reizes.

Simtiem ievainotu cīnītāju, lai nekristu ienaidnieka gūstā, ar pēdējo lodi paši nonāvējās. Kaut arī viņu skaits ar katru gadu, pat ar katru dienu kļuva mazāks, nacionālo partizānu cīņa beidzās tikai ap 1955.—1956. gadu. **Tomēr savas darbības laikā viņi bija iznīcinājuši vairāk nekā 1500 PSRS drošības dienesta, komunistiskās partijas darbiniekus un aktīvākos to palīgus.** Nav zināms, cik padomju karavīru gāja bojā cīņās pret partizāniem, bet to skaits nevar būt mazs. Savukārt partizāni, pēc okupantu ziņām, kaujās zaudēja **2420** cilvēku, bet 498 sagūstītie cīnītāji tika nošauti 1944.—1945. gadā ar kara tribunāla spriedumu. Smagi klājās arī partizānu ģimenēm un viņu atbalstītājiem. Laikā no 1944. līdz 1949. gadam apcietināja vai izsūtīja apmēram 40—50 tūkstošus “tautas ienaidnieku”, no kuriem gandrīz 13 tūkstoši bija nacionālo partizānu un patriotisko organizāciju dalībnieku piederīgie.

3. LATVIJAS LAUKSAIMNIECĪBAS SAGRĀVE

Padomju sociālistiskā saimniecības sistēma nepieļāva valsts ekonomikā ne privātpašumu, ne arī individuālo saimniecisko darbību. Šis princips attiecās kā uz rūpniecisko, tā arī uz lauksaimniecisko ražošanu. Rūpniecībā pāriet uz sociālistisko ražošanas formu bija samērā viegli — vajadzēja tikai nacionalizēt īpašniekam viņa uzņēmumu un nodot to valsts pārvaldīšanā. Citādi tas bija lauksaimniecībā, kas balstījās galvenokārt uz

zemkopja personisko, individuālo darbu, tādēļ, lai varētu īstenot komunistiskās partijas mērķi — sociālistiskās sabiedrības izveidošanu, bija nepieciešams likvidēt lauksaimniecībā individuālo saimniekošanas sistēmu. Tas tomēr nebija tik vienkārši izdarāms. Atceroties 1919. gada notikumus, kad padomju vara Latvijā īsā laikā tika gāzta, galvenokārt pateicoties lielinieku attieksmei pret zemkopjiem, LKP 1940./41. gadā kategoriski noliedza pat iespējamību, ka Latvijā varētu tikt veikta lauksaimniecības kolektivizācija: šāds paziņojums tajā laikā būtu radījis tādu pretestību padomju varai, ka komunistiem nebūtu nekādu iespēju pasaulei pierādīt, ka Latvija labprātīgi iestājusies PSRS “brālīgajā” saimē. Stāvoklis būtiski izmainījās pēc Otrā pasaules kara, kad Latvijā no jauna sākās padomju okupācija, jo tauta bija zaudējusi lielāko daļu to cilvēku, kuri visaktīvāk spētu pretoties. Tomēr arī tagad komunistiskā partija vēl neuzdrošinājās uzsākt masveidīgu kolektivizāciju — pirmajos pēckara gados vēl Padomju Savienība nebija droša par Sabiedroto valstu nostāju attiecībā uz Baltijas tautām. Tādēļ padomju vara uzsāka īstenot J. Staļina norādījumus: **nedrīkst uzspiest zemniekiem kolektīvās saimniecības sistēmu ar varu, bet jārada tādi apstākļi, lai zemkopji paši saprastu, ka vienīgi kolektīvās saimniecības var glābt viņus no trūkuma un bada; lai vienkāršie darba zemnieki to apjēgtu, nepieciešams likvidēt “kulaku”** (turīgo saimnieku) **ietekmi lauksaimnieciskajā ražošanā.**

Šo “kulaku” ietekmi sāka ierobežot jau 1940. gadā, atstājot zemniekiem tikai 30 ha lielas platības. Tūlīt pēc padomju varas atjaunošanas Latvijā nekavējoties tika veikta jauna zemes reforma, atstājot bijušajiem īpašniekiem tikai 20—30 ha, bet tiem zemkopjiem, kas bija “sadarbojušies” ar vācu okupācijas varu, tikai 5—8 ha zemes.

Nākamais solis “kulaku” apspiešanā bija nodevu un nodokļu politika. Ņemot vērā to, ka kara laikā izpostītās tautsaimniecības atjaunošana prasīja lielus līdzekļus, lauksaimniekiem tika uzlikta lielas pārtikas produktu nodevas, kā arī tā sauktais zemes nodoklis, kas bija jānomaksā naudā. Bez tam vēl bija jāpilda dažādi kļaušu darbi, no kuriem grūtākās bija meža kļaušas: katrai saimniecībai uzlika par pienākumu izcirst un izvest no meža zināmu daudzumu kokmateriālu. **Vistraģiskākā**

J. Kalnbērziņš

bija naudas nodokļu nomaksa. Šie nodokļi tika aprēķināti, pamatojoties uz saimniecības “iespējamām” gada ienākumiem, pie tam ņēma vērā nevis pašreizējās iespējas, bet saimniecības stāvokli 1939. gadā, tātad neņemot vērā kara laikā radušos postījumus. Savukārt vairāk nekā 32 000 tā saucamie “trūcīgie” jeb jaunie zemes ieguvēji pēc kara bija no nodokļiem atbrīvoti. LKP un Latvijas padomju valdība nemainīja savu attieksmi pret lauksaimniekiem pat tad, ja rajonu vadība ziņoja, ka nav iespējams ievākt

nodokļus pilnā apmērā no saimniecībām, kurās nav neviena darbaspējīga cilvēka, nav ne inventāra, ne mājlopu, izņemot varbūt vienu govī, kādu aitu un cūku — visnepieciešamāko, lai spētu izdzīvot. Šādi vadītāji saņēma no V. Lāča un J. Kalnbērziņa stingrus brīdinājumus par “nepiedodamu mīkstsirdību” pret kulakiem. Rezultātā par nodokļu nemaksāšanu no mājām tika izlikti gan “kulaki”, gan pārējie zemnieki. Tā, piemēram, 1948. gadā par nodokļu parādu nenomaksāšanu **tiesai tika nodoti vairāk nekā 21 000 cilvēku.** Pāri par 5000 saimniecību atņēma pilnīgi visus mājlopus un inventāru.

Padomju varas attieksme pret zemniekiem noveda pie tā, ka jau pirmajos pēckara gados no zemes atteicās un savas saimniecības atstāja vairāk nekā 6000 lauksaimnieku, bet 1947. gadā Lauksaimniecības ministrija bija saņēmusi jau 11 400 iesniegumu par pilnīgu vai daļēju atteikšanos no zemes. Vairumā gadījumu šāda atteikšanās netika pieņemta, jo, kā norādīja toreizējais lauksaimniecības ministrs *J. Vanags*, “**tas varētu samazināt ar nodokli apliekamo objektu skaitu**”. Savukārt LKP sekretārs J. Kalnbērziņš 1948. gadā uzsvēra, ka “**finansu plāns ir jāpilda, lai ko tas arī nemaksātu**”, un LPSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks S. Guļņickis šo domu papildināja:

“Finansu orgāni un padomju tiesu orgāni vēl nav salauzuši budzisko elementu sabotāžu. Par lauksaimniecības nodokļu launprātīgu nenomaksāšanu šīs saimniecības bez kavēšanās jāsauc pie atbildības tiesā. .. Uzdevums ir — dot enerģisku pretsparu visiem budžu un nacionālistisko elementu mēģinājumiem un nodrošināt visu lauksaimniecības nodokļu iekasēšanu no budžu saimniecībām.”

Sociālistiskās saimniecības ieviešanai Latvijā komunistiskās partijas vadība pielietoja ne tikai vardarbību, bet uzsāka īstenot tā saukto “rungas un kliņģera” politiku. “Rungu” zemkopji izbaudīja jau no pirmajām pēckara dienām, vajadzēja dot arī “kliņģeri”. Tādēļ lauksaimnieki, īpaši “jaunie darba zemnieki”, tika aicināti veidot kolhozus, kuros tiek apvienotas lauksaimniecības mašīnas, mājlopi un zeme. Līdzšinējās smagās nodokļu nastas nospiesti, daži simti zemkopju piekāpās. 1946. gada 22. novembrī vienpadsmit Jelgavas apriņķa zemnieki parakstīja dokumentu par kolektīvās saimniecības nodibināšanu. **Pirmais Padomju Latvijas kolhozs tika nosaukts par “Nākotni”.** “Nākotnei” sekoja “Dzirkstele” Daugavpils apriņķī, “Sēlija” Jēkabpils apriņķī un “Uzvara” Valkas apriņķī. Šis pirmās kolektīvās saimniecības saņēma bagātīgu valsts atbalstu, lai pierādītu kolhozu sistēmas pārākumu pār individuālajām saimniecībām, tomēr latviešu zemnieki, lai kā nepanesamo nodevu nospiesti, sociālistisko saimniekošanas metodi nevēlējās pieņemt. Bez tam — kolektīvo saimniecību veidošanos traucēja komunistiskās partijas uzskats, ka jebkurš “kulaks” ir padomju varas ienaidnieks un tādēļ nav tiesīgs kļūt par sociālisma celtnieku — kolhoza biedru, jo, kā mācīja Staļins, jebkurš “kulaks” vienmēr centīsies graut kolektīvo saimniecību, kaitēt “darbaļaužu varai”.

Šajā sakarībā LKP un padomju valdība saskārās ar neparedzētām grūtībām: kādus cilvēkus tagad uzskatīt par “kulakiem”, kādus — par “vidējiem” zemniekiem, jo nevienam zemkopim vairs nepiederēja vairāk par 30 ha zemes, bet daudziem bijušajiem lielsaimniekiem tās bija vēl mazāk. Tādēļ 1947. gada 27. augustā LPSR Ministru Padome pieņēma īpašu lēmumu, ar kuru tika noteikts, ka par “kulaku” saimniecību uzskatāma jebkura, kam piemīt kaut vai viena no septiņām pazīmēm:

1) kas pielietojušas vai pielieto lauksaimniecībā jeb rūpālā pastāvīgu algotu darbaspēku;

2) kas sistemātiski pielietojušas vai pielieto lauksaimniecībā jeb rūpalā algotus sezonas vai dienas strādniekus;

3) kas sistemātiski izmantojušas izkalpināšanas nolūkos citu cilvēku darbu kā atstrādāšanu par viņiem izsniegtiem produktiem, sēklām, kā arī viņu lietošanā dotiem darba lapiem vai lauksaimniecības mašīnām;

4) kas sistemātiski saņēmušas ienākumus naudā vai graudā par lauksaimniecības mašīnu izmantošanu citās saimniecībās (traktori, lokomobiles, kuļmašīnas);

5) kas sistemātiski saņēmušas vai saņem ienākumus no dzirnavām, eļļas spiestuvēm, putraimu izstrādāšanas vai no kāda cita uzņēmuma ar mehānismu, ūdens vai tvaika dzinēj spēku, kā arī no minēto uzņēmumu iznomāšanas;

6) tās, kurām bijuši vai ir ienākumi no uzpirkšanas un atpakaļpārdošanas jeb augļošanas;

7) tādas saimniecības, kuras vācu okupācijas periodā saņēmušas atpakaļ 1940.—1941. gadā agrārreformā tām atņemto zemi vai mantu un pēc republikas atbrīvošanas atkal bija pakļautas zemes reformai, kā arī aktīvo vācu fašistisko okupantu atbalstītāju saimniecības.

Kā redzams, tad par “kulaku” saimniecību varēja uzskatīt jebkuru Latvijas zemkopja saimniecību, jo tā sauktais “algotais darbspēks” — vismaz ganiņš — tika ligts gandrīz katrā saimniecībā, savukārt jaunsaimniecībās bieži vien izmantoja sezonas strādniekus par palīgiem grāvju rakšanā vai citos darbos. Tāpat arī parasta lieta bija vajadzības gadījumā aizņemties no kaimiņa kādu lauksaimniecības mašīnu un par tās lietošanu atstrādāt. Tādēļ arī pēc šī rīkojuma izziņošanas sākās “kulaku” saimniecību uzskaitē. 1947. gada rudenī “kulaku” sarakstos Latvijā skaitījās 10 924 zemnieku saimniecības. “Kulaku” saimniecībām vēl vairāk palielināja nodokļus, līdz ar to pieauga arī nodokļu parādniestu skaits. Tajā pašā laikā nacionālo partizānu darbība nevis mazinājās, bet aizvien pieauga, jo aizvien vairāk zemnieku devās mežā, papildinādami cīnītāju rindas. Rezultātā Maskavā nolēma, ka pienācis laiks Baltijas zemēs — Latvijā, Lietuvā un Igaunijā — realizēt “vecajās republikās” jau pārbaudīto līdzekli — “likvidēt kulakus kā šķiru”. LPSR valdība un LKP saņēma norādījumu sastādīt sarakstus par izsūtāmām personām. Šajā sakarībā 1949. gada 17. martā LPSR Ministru Padome pieņēma lēmumu

izsūtīt no Latvijas PSR uz attālām Padomju Savienības vietām specnometinājumā 10 000 kulaku ģimenes. Vietējās varas ar lielu "gādību" centās šo plānu pārpildīt, lai izrādītu savu uzticību.

1949. gada 25. martā, piedaloties karaspēka daļām, Valsts drošības ministrijas (čekas) darbiniekiem, "iznīcinātājiem", kā arī partijas, padomju un komjaunatnes darbiniekiem, aizrestotos lopu vagonos sadzina tūkstošiem vīru un sievu, bērnu un sirmgalvju. Tāpat kā LPSR vadība centās "pārpildīt" Maskavas noteikto plānu, tā vietējie varasvīri "pārpildīja" republikas valdības noteikto.

Rezultātā tika izsūtītas 12 990 ģimenes jeb 42 133 cilvēki.

Neiedomājama, pat prātam neaptverama bija vietējo varasvīru centība "plāna izpildē". Izrādījās, ka daudzi cilvēki savlaicīgi bija uzzinājuši par izvešanu un atstājuši savas mājas. To vietā uz Sibīriju tika aizdzīti citi, kuri nebija pieskaitāmi "kulakiem", bet nereti pat bija atbalstījuši padomju varu.

Pirmā masveidīgā cilvēku deportācija no Latvijas bija notikusi jau 1941. gada 14. jūnijā. Apcietināšanas un izsūtīšanas notika arī visus pēckara gadus, kolīdz sāka atjaunoties padomju vara, tomēr 25. marta deportācija savā masveidībā pārsniedza visas iepriekšējās. Vienīgā starpība atšķirībā no 1941. gada bija tā, ka tagad ģimenes netika šķirtas, vismaz vairumā gadījumu vīri un tēvi varēja palikt kopā ar savu ģimeni.

1949. gada 25. marta masveidīgā deportācija palīdzēja padomju varai īstenot divus mērķus.

Pirmais no tiem — beidzot bija **radīti apstākļi, kas zemniekiem pierādīja, ka viņu nākotne ir tikai kolektīvajā saimniecībā**. Tūlīt pēc deportācijām zemnieki "pilnīgi brīvprātīgi, ar sajūsmu" uzsāka kolhozu dibināšanu. Ja kādam šis "sajūsmas" vēl nebija, tad pietika tikai šādam neapzinīgajam atgādināt 25. martu, lai viņš nekavējoties rakstītu iesniegumu par iestāšanos kolhozā. Līdz 1949. gada maija beigām, tas ir — divu mēnešu laikā pēc lielās deportācijas, Latvijā bija nodibināti 3879 kolhozi, kas aptvēra vairāk nekā 80 % no visu zemnieku saimniecību kopskaita. 1950. gada decembrī ārpus kolhoziem bija palikušas vairs tikai 9,3 tūkstoši individuālās saimniecības (3,5 % no visiem).

Otrais mērķis — tika likvidēta nacionālo partizānu atbalsta bāze. Individuālo saimniecību iznīcināšana liedza iespēju partizānu atbalstītājiem viņus apgādāt ar pārtiku, jo visi mājlopi un labības krājumi tagad atradās kopsaimniecībās.

Sociālistisko lielsaimniecību — kolhozu “priekšrocības” lauksaimnieciskajā ražošanā pierādījās ļoti drīz. 1953. gada jūnijā LKP CK plēnumā J. Kalnbērziņš bija spiests atzīt:

“.. Sējumu platības republikā ir tikai 80 % no pirmskara apjoma. .. lopu iegādei un celtniecībai kolhoziem ir piešķirts kredīts vairāk nekā 25 miljoni rubļu. Neskatoties uz šo palīdzību, .. mēs neesam sasnieguši svarīgākajās nozarēs pirmskara līmeni. .. govju skaits par 400 000 mazāks nekā pirms kara. Sviesta apjoms ir sasniedzis tikai 60 % no pirmskara līmeņa. ..”

Pat 50 gadu laikā — no 1940. līdz 1990. gadam lauksaimnieciskā ražošana nerasniedza to līmeni, ko bija sasniegusi neatkarīgās Latvijas Republikas pastāvēšanas 20 gados. Šajā pašā LKP CK plēnumā J. Kalnbērziņš minēja arī citus skaitļus, kas parādīja kolhozu sistēmas “labumus”: 1952. gadā 234 kolhozos par izstrādes dienu (padarītā darba apjoma mērvienība. Atkarībā no veicamā darba rakstura un grūtības pakāpes par 8 stundu darba dienu aprēķināja zināmu izstrādes dienu skaitu, kas varēja svārstīties no 0,5 par vienkāršu, nekvalificētu darbu līdz 4 un pat vairāk par augsti kvalificētu darbu) izsniedza puskilogramu vai mazāk graudu, bet 16 kolhozos neizsniedza neko. Pagājušajā gadā 398 kolhozos par izstrādes dienu nemaksāja nevienu kaņepi, LKP CK sekretārs norādīja arī daļēji šāda stāvokļa cēloņus:

“Pilnīgi neciešama ir situācija, ka daudzi rajonu un kolhozu vadītāji nemaz nerēķinās ar kolhozniekiem, pielieto represijas, ir rupji. Turklāt šie darbinieki ir nepieklājīgi sadzīvē. Lūk, ko raksta viens kolhoznieks no Krāslavas rajona: “Mūsu kolhozā valda dzeršana un zagšana. Ar to nodarbojas priekšsēdētājs un brigadierī. Kurš ar viņiem kopā dzer, tas var darīt, ko grib. Viņi ar kolhozu dara visu neiespējamo, godīgam kolhozniekam nav iespējams dzīvot...” Diemžēl, tādu vēstulu ir daudz. ..”

Raksturīgu piemēru minēja lauksaimniecības ministrs *Aleksandrs Nikonovs*:

“1952. gadā Rēzeknes rajonā “Krasnij Luč” rajona partijas komiteja par priekšsēdētāju nozīmēja kādu Gudkovu — rajona krājkases vadītāju. Kolhozā viņam maksāja 1000 rubļus mēnesī. Gada laikā viņš saņēma 12 000 rubļus, bet visi kolhoza ienākumi bija 30 000 rubļi. Graudaugu raža bija 3,3 centneri no hektāra, kartupeļu — 24 centneri no hektāra, izslaukums 421 litrs no govīm. Šis priekšsēdētājs iztērēja 19 000 rubļus un š. g. aprīļa mēnesī pazuda nezināmā virzienā. Un tas nav vienīgais gadījums. ..”

Salīdzinājumam 1939. gadā vidējā graudaugu ražība Latvijā bija 13—14 centneri no hektāra, kartupeļu — 113, vidējais izslaukums no vienas govs — apmēram 2000 litru.

Šis gadījums ar kolhoza priekšsēdētāju Gudkovu tiešām nebija vienīgais, jo staļiniskais padomju režīms izvirzīja cilvēkus nevis pēc viņu profesionālajām zināšanām, bet gan vadoties no viņu uzticības partijai un, galvenais, sociālās izcelšanās: ja cilvēks “buržuāziskās” iekārtas laikā bijis trūcīgais, tad tādām bija vislielākās izredzes iekļūt kādā vadošā amatā, neskatoties uz to, ka vairumā gadījumu šo “trūcīgo” par tādiem bija kļuvuši alkoholisma dēļ vai darba neprasmes, vai slinkuma dēļ.

Zemnieku darbs sociālistiskajās lielsaimniecībās — kolhozos jeb “sarkanajās muižās”, kā tos sāka dēvēt, līdzinājās klausu darbiem vācu baronu muižās dzimtniecības laikos. Nespēdami vairs šādu stāvokli izturēt, cilvēki, kas tikko kā bija “brīvprātīgi” iestājušies kolhozos, masveidīgi tos sāka pamest. Laikā no 1950. līdz 1953. gadam no kolhoziem uz pilsētu **aizgāja 56 000 cilvēku**, no tiem 35 000 — darbspējīgie, pārējie — viņu ģimeņu locekļi. Kādreiz plaukstošā lauksaimniecība sociālistisko pārveidojumu rezultātā bija pilnīgi sagrauta.

4. SOCIĀLISMA CELTniecība LATVIJĀ — KOLONIZĀCIJA UN PĀRKRIEVOŠANA

1939. gadā Latvijā dzīvoja apmēram 1,95 miljoni iedzīvotāju, no kuriem 76 % bija latvieši. Pēc Otrā pasaules kara — 1945. gadā mūsu zemē bija vairs tikai 1,3 miljoni cilvēku — apmēram trešā daļa Latvijas iedzīvotāju savai zemei bija zuduši. Tomēr jau pirmajos pēckara gados Latvijā dzīvoja vairāk nekā 1,7 miljoni cilvēku, bet piecus gadus pēc kara, neskatoties uz 1949. gada deportācijām, Latvijā iedzīvotāju skaits bija jau sasniedzis pirmskara līmeni.

Daļa Latvijas iedzīvotāju atgriezās no bēgļu gaitām — gan no Vācijas (115—120 tūkstoši), gan no Padomju Savienības, bet lielāko vairumu iedzīvotāju skaita pieauguma Latvijā sastādīja iebraucēji no citām PSRS republikām. Šos iebraucējus nosacīti varētu iedalīt trīs grupās.

Vienu no tām veidoja kara laikā no vācu okupētajiem Krievijas apgabaliem Latvijā ievestie civiliedzīvotāji, kas pēc

kara ataicināja uz šejieni arī savus radniekus, jo Latvijā varēja dabūt gan zemi (līdz kolektivizācijai), gan dzīvokļus ar visām nepieciešamajām mēbelēm un inventāru — vajadzēja tikai apmesties tukšajās lauku sētās, kuru īpašnieki bija vai nu devušies bēgļu gaitās uz Rietumiem, vai arī aizdzīti uz Austrumiem. Šīs grupas cilvēki galvenokārt veidoja padomju saimniecību pamatsastāvu līdz 1949. gada deportācijām.

Otrajā grupā varētu ieskaitīt rūpnīcu strādniekus — tie bija galvenokārt demobilizētie padomju armijas karavīri.

Trešā grupa bija vadošie darbinieki — sākot no augstākajiem padomju varas un komunistiskās partijas vadītājiem, rūpnīcu un iestāžu vadītājiem līdz pagastu izpildkomiteju priekšsēdētājiem, kolhozu un sovhozu vadītājiem, milicijas pilnvarotajiem un citiem.

Visi šie cilvēki galvenokārt bija krievu tautības, bet samērā daudz starp viņiem bija arī Padomju Savienībā dzīvojušo latviešu, kas vairumā gadījumu pat savu tēvu valodu bija aizmirsuši. Vadošajos amatos pēc padomju kārtības noteikti bija jābūt komunistiskās partijas biedram, bet Latvijā pēc kara to tikpat kā nebija palicis, izņemot tos, kas atgriezās reizē ar padomju karaspēku: 1945. gada sākumā Latvijā atradās tikai apmēram 3590 komunistu. Tomēr līdz 1953. gada janvārim LKP rindās jau bija nedaudz vairāk par 35 tūkstošiem partijas biedru un apmēram 7000 biedru kandidātu, tas ir — apmēram 42 tūkstoši komunistu, no kuriem **latvieši bija tikai 29 %**.

Visā Latvijas pārvaldes sistēmā par noteicošo kļuva krievu valoda — partijas, padomju un sabiedrisko organizāciju dokumentācija un instrukcijas tika rakstītas krieviski, krievu valodā notika arī lielākā daļa sapulču, dažādu apspriežu un sēžu. Arī aģitācijas un propagandas darbs norisēja šajā valodā. Tā, piemēram, Jelgavas linu fabrikā no 90 aģitatoriem tikai 8 prata latviešu valodu, Liepājas pilsētas partijas komitejā latviešu valodu prata tikai 2 lektori un 1 instruktors. Tomēr vissmagākais stāvoklis bija Latgalē, — partijas un padomju vadība uzskatīja, ka visi latgalieši pārvalda krievu valodu, tādēļ, piemēram, Daugavpils rajonā gada laikā latviešu valodā nolasīti tikai divi referāti, rajona laikrakstu izdeva tikai krievu valodā. Rēzeknes rajonā, kur dzīvoja apmēram 80 % latviešu, no 39 kolhozu priekšsēdētājiem tikai divi bija latviešu valodas prātēji.

Visa tautsaimniecība — kā lauksaimniecība, tā rūpniecība — tika pārveidota atbilstoši Padomju Savienības administratīvi plānveidīgajai sistēmai. Tas nozīmēja, ka nevienā saimniecības nozarē nedrīkstēja pieļaut nekādu patstāvīgu darbību, — viss tika noteikts saskaņā ar Maskavā izstrādātajiem plāniem. Lauksaimniecībā bija jāievēro noteikti termiņi katra atsevišķa darba veikšanai — kurā datumā jāuzsāk sēja, kad tā jāpabeidz, kad jāpļauj siens, kad — labība. Tādēļ bieži vien pavasara sēja bija jāuzsāk laikā, kad tikko kā bija nokūsis sniegs un augsni vēl nebija iespējams apstrādāt. Reizēm saulainā laikā pavēlēja sagatavot skābarību, bet siens bija jāievāc lietus periodā. Latviešu zemniekam šādas aplamības nebija saprotamas. Neredzot savam darbam nekādu jēgu, latviešu zemkopji, kas agrāk strādāja, nežēlodami spēkus un neskaitīdami stundas, kam zemes darbs bija svēts, gadu no gada kļuva aizvien paviršāki, jebkuru darbu veica tikai tādēļ, ka tas bija jādara. Zemnieka darbs kolhozā bija vēl grūtāks nekā vācu baronu muižās: toreiz vismaz muižu pārvaldnieki — muižkungi, kā arī vagari savu darbu prata, bet kolhozu priekšsēdētāji, kā arī daudzi brigadieru vairumā gadījumu bija cilvēki, kam par lauksaimniecību nebija nekādu zināšanu. Tā, piemēram, kāds partijas darbinieks ziņoja LKP CK:

„Vilānu rajonā .. par liela M. Gorkija kolhoza priekšsēdētāju rekomendēju no Baškīrijas atbraukušo Jakupovu, lai gan viņš vāji orientējās lauksaimniecībā un mīlēja dzert. Turpat netālu .. dzīvoja un strādāja jauns agronoms latvietis Bērziņš, bet es nobijos viņu izvirzīt tikai tāpēc, ka viņa tēvocis sevi sakompromitējis, saistoties ar fašistiem.”

Šādi apstākļi veicināja latviešu zemnieku darba tikuma zudumu turpmākajos gadu desmitos.

Izmaiņas notika arī rūpnieciskajā ražošanā. Pirmajos pēckara gados gan vēl netika celti lieli rūpniecības uzņēmumi, bet galvenokārt atjaunoti un paplašināti jau esošie. Tomēr pašos pamatos izmainījās ražošanas raksturs. Sociālistiskā ražošana prasīja galvenokārt smagās rūpniecības attīstību, atstājot tautas patēriņam nepieciešamo preču ražošanu pēdējā vietā. Tādēļ pirmo vietu ieņēma mašīnbūves un metālapstrādes rūpniecība, kuras saražotā kopprodukcija pārsniedza Latvijas Republikas laika ražojumu daudzumu **par 1157 %**, — ražoja elektrovilcienu vagonus, elektrostaciju turbīnas, jūras velkoņus

PSRS KP CK ģenerālsēkretārs
Nikita Hruščovs

un liellaivas. Tika ievērojami paplašināta arī elektrotehniskā un tekstilrūpniecība. Visiem šiem ražojumiem izejvielas vajadzēja ievest Latvijā no tāliem PSRS apgabaliem, kas ievērojami sadārdzināja ražošanu, kā arī gatavo produkciju vest tikpat tālu atpakaļ, kas savukārt palielināja preces cenu. Bez tam — paplašinoties rūpnieciskajai ražošanai, bija nepieciešams papildu darbaspēks, kas nemitīgi tika iepludināts Latvijā no PSRS “vecajām republikām” kā “padomju tautu draudzības un brālības” apliecinājums. Pilsetu strādnieku skaitu papildināja arī tūkstošiem zemnieku, kas bija atstājuši savas saimniecības vai aizbēguši no kolhoziem. Rīgas iedzīvotāju skaits no 353,8 tūkstošiem 1940. gadā pieauga līdz 482,3 tūkstošiem 1950. gadā, bet apdzīvojamā platība tikpat kā nepalielinājās, tādēļ Rīgā sāka rasties tā sauktie “komunālie dzīvokļi” — vairākstabu dzīvokļi katrā istabā mitinājās atsevišķa ģimene un visām bija kopīga virtuve un sanitārie mezgli.

1953. gada pavasarī Padomju Savienībā sākās ievērojamas pārmaiņas politiskajā un saimnieciskajā dzīvē — **nomira Josifs Staļins**. Īstais miršanas datums un nāves cēlonis nav zināms, bet oficiāli tika paziņots, ka viņš miris 5. martā. Padomju Savienības komunistiskās partijas un valdības augstākajā vadībā sākās asa savstarpējā cīņa par varu, kurā izvirzījās divi galvenie grupējumi. Vienu no tiem pārstāvēja valsts drošības dienesta ilggađējais vadītājs *Laurentijs Berija* — staļinisko noziegumu tiešais vadītājs un izpildītājs, otru — *Hruščovs*, kurš jau no 30. gadu sākuma bija partijas Centrālkomitejas loceklis, viens no retajiem partijas darbiniekiem, kurš bija spējis palikt tik augstā amatā Staļina terora apstākļos. L. Berijas rīcībā bija ziņas par visām norisēm Padomju Savienībā, par visiem augstākajiem un

zemākajiem partijai un padomju varas vadītājiem, kā arī iespaidīgs bruņotais spēks — iekšlietu un drošības dienesta karaspēks. Tomēr arī N. Hruščovs varēja balstīties uz armiju — viņu atbalstīja viens no ietekmīgākajiem karavadoņiem maršals *Georgijs Žukovs*. Lai gūtu uzvaru pār saviem pretiniekiem, L. Berija izstrādāja rūpīgi pārdomātu plānu, kā piesaistīt sev iespējami vairāk piekritēju. Labi pārzinādams stāvokli visā Padomju Savienībā, L. Berija nolēma izmantot atsevišķo republiku pamatiedzīvotāju nacionālo pašapziņu, vērsties pret staļinisko pārkrievošanas politiku un vietējo saimniecisko īpatnību neievērošanu nacionālajās republikās. Tādēļ L. Berija, izmantodams savu ietekmi, panāca, ka 1953. gada jūnija sākumā PSKP CK Prezidijs apsprieda jautājumus par politisko un saimniecisko stāvokli valstī un nosūtīja katrai republikai rīkojumus ar norādi, kā šos jautājumus risināt. Šādu augstākās vadības rīkojumu saņēma arī Latvijas komunistiskās partijas vadība. Šajā dokumentā bija norādīts uz lieliem trūkumiem un kļūdām politiskā darbā un saimnieciskā un kultūras darba celtniecības vadībā Latvijas PSR, kā arī doti norādījumi šo “trūkumu un kļūdu” izlabošanai:

“Uzdot LKP CK un Ministru Padomei radikāli izmainīt stāvokli republikā, likvidēt nacionālās politikas izkropļojumus, ..

Uzskatīt par Latvijas partijas organizācijas galveno uzdevumu tuvākajā laika posmā gatavot, audzināt un plašos apmēros izvirzīt partijas, padomju un organizatoriskā darbā latviešu kadrus. .. Šai sakarā atbrīvotos nomenklatūras darbiniekus (cilvēki, kas bija paredzēti tikai vadošiem amatiem), kas neprot latviešu valodu, atsaukt PSKP CK rīcībā.

Atcelt visās Latvijas PSR partijas, valsts un sabiedriskajās organizācijās lietvedības darbu nelatviešu valodā. Ministru Padomes sēdes, kā arī partijas pilsētu un rajonu komiteju un darbaļaužu deputātu padomju izpildkomiteju sēdes noturēt latviešu valodā. ..”

1953. gada 22.—23. jūnijā notika LKP CK plēnums, kurā J. Kalnbērziņš pilnībā “piekrita” visiem šiem Maskavas norādījumiem un apsolījās tos visīsākā laikā novērst. Gan pats LKP CK pirmais sekretārs, gan citi partijas un valdības vadītāji “atzina” gan savas personiskās kļūdas, gan vainoja tajās citus.

Šajā sakarībā viens no šiem bijušajiem virsniekiem, Daugavpils apgabala izpildkomitejas priekšsēdētāja vietnieks Jakovs

Andreičikovs, uzsvērdams, ka vienmēr ir pildījis un pildīs partijas norādījumus, jau noturēja tādu kā atvadu runu:

“Es domāju, ka izteikšu daudzu krievu, kā arī citu nacionālistu biedru domas, kuriem pienācis laiks atstāt Latviju, ja atzīmēšu, ka no J. Kalnbērziņa vadītās LKP CK puses .. mēs visus šos gadus esam izjutuši visuzmanīgāko, iekļūtīgāko un taisnīgāko izturēšanos pret sevi. Par visu to labo, ko mēs sastapām un izjutām Latvijā, gribas .. izteikt mūsu krievisku dvēselisku paldies.”

Nav zināms, kāds būtu latviešu, tāpat arī citu padomju varā esošo tautu liktenis, ja L. Berijam būtu izdevies īstenot savu nodomu — kļūt par PSRS augstāko vadītāju — diktatoru, — to var tikai minēt, zinot L. Berijas “pieredzi” cilvēku masveidīgā iznīcināšanā. Tomēr Berijas nolūkiem nebija lemts piepildīties, jo Maskavā pārsvaru guva Ņ. Hruščova grupējums. L. Beriju apcietināja, apsūdzēja valsts nodevībā un nošāva. Par PSKP CK pirmo sekretāru, tāpat par PSRS vadītāju, 1953. gada septembrī kļuva Ņikita Hruščovs. Padomju Savienībā izbeidzās staļiniskais terors, masveida cilvēku iznīcināšana, tomēr represijas pret “citādi domājošajiem” pilnībā netika pārtrauktas. Saglabājās arī sociālistiskā saimniecības vadišanas sistēma — centralizētā plānošana.

Daļējas pārmaiņas politiskajā un saimnieciskajā dzīvē bija jūtamas. Kaut arī L. Berija tika likvidēts, viņa ierosinātā 1953. gada jūnija plēnuma lēmumi palika spēkā, tādēļ turpinājās jau uzsāktais “latviskošanas” process, tas ir — vadošajos amatos aizvien vairāk tika iecelti latvieši vai vismaz latviešu valodas pratēji, kā arī lielāku uzmanību sāka pievērst attiecīgo darbinieku profesionālajām zināšanām.

1956. gadā Padomju Savienībā sāka veidoties tāds stāvoklis, kas būtu varējis pašos pamatos izmainīt visu pastāvošo sociālistisko sistēmu: Padomju Savienības komunistiskās partijas XX kongresā, kas notika 1956. gada februārī, Ņikita Hruščovs pirmo reizi Padomju Savienības pastāvēšanas laikā **paziņoja par staļiniskā terora noziegumiem**. Protams, tas tika formulēts tikai kā “kļūdas” un marksistiski ļeņiniskā sociālisma “izkropļojumi”, kas saistīti vienīgi ar J. Staļina personību.

PSKP XX kongresa lēmumi deva cerību PSRS nacionālajām republikām, arī Latvijai, ka tagad būs iespējams veidot un attīstīt tautsaimniecību atbilstoši vietējiem apstākļiem, vjadzībām un iespējām.

Kaut gan PSKP XX kongress deva iespēju atsākt Latvijas komunistiskās partijas un republikas pārvaldes vadības latviskošanu, drīz vien sakarā ar L. Berijas arestu un notiesāšanu tā tika pārtraukta. Tomēr LPSR komunistiskās partijas un valdības vadībā izvirzījās komunisti, kas, palikdami uzticīgi marksismam-leņinismam un sociālistiskajai padomju iekārtai, mēģināja ievirzīt sociālistiskās saimniekošanas metodes tā, lai tās vairāk atbilstu Latvijas interesēm. Šie darbinieki guva apzīmējumu **nacionāļkomunisti**. Aktīvākie šajā grupā

E. Berklavs

jumā bija *Eduards Berklavs*, kurš šajā laikā bija Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks, *Viļis Krūmiņš* — LKP CK otrais sekretārs, *Pauls Dzērve* — Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta direktors, kā arī vairāki citi atbildīgie darbinieki. LKP CK pirmais sekretārs J. Kalnbērziņš un Ministru Padomes priekšsēdētājs V. Lācis savu viedokli par pārmaiņām neizrādīja, bet bija jūtams, ka arī viņi tās atbalsta, lai gan šo abu cilvēku domas vienmēr bija saskanējušas ar augstākstāvošo Maskavas varasvīru domām.

Viens no pirmajiem nacionāļkomunistu pasākumiem bija mēģinājums sakārtot tautsaimniecību, tādēļ Ekonomikas institūts P. Dzērves vadībā veica rūpīgus aprēķinus par Latvijas saimniecības iespējām. Šie aprēķini pierādīja, ka **Latvijā esošie darbaspēka resursi nepieļauj tālāk paplašināt rūpniecisko ražošanu**, savukārt esošais dzīvokļu fonds nedod iespēju iebruukt Latvijā strādniekiem no citām republikām, — 50. gadu otrajā pusē pilsētu iedzīvotāju skaits salīdzinājumā ar 1939. gadu bija palielinājies par 77 %, tajā pašā laikā dzīvokļu fonds — tikai par 20 %, tādēļ turpmāka strādnieku iecelošana būtu iespējama tikai pēc ilgāka laika, — tad, kad

ar dzīvokļiem būtu apgādāti jau esošie pilsētu iedzīvotāji. Šajā sakarībā 1958. gada 30. jūlijā LPSR MP pieņēma lēmumu "Par pilsoņu pierakstīšanas ierobežošanu, kuri ierodas Rīgā no citām vietām". Šādi pierakstīšanās ierobežojumi pastāvēja vairākās PSRS lielākajās pilsētās — Maskavā, Ļeņingradā, Kijevā un citās.

Nemot vērā Ekonomikas institūta aprēķinus, netika pieņemti PSRS vadošo iestāžu lēmumi par vairāku lielu ražošanas uzņēmumu celtniecību Latvijā, arī par jaunas hidroelektrostacijas būvi, ko bija iecerēts celt Pļaviņās. Šāda latviešu komunistu nostāja, protams, nebija pa prātam PSRS vadībai, jo traucēja vienotās saimnieciskās sistēmas veidošanu, paplašinot Latvijā tieši rūpniecisko ražošanu. Nacionālkomunistu darbība nebija pieņemama arī lielākajai daļai Latvijā iebraukušo partijas, padomju un saimniecisko darbinieku, īpaši pēc tam, kad 1956. gada 6. decembrī LKP CK pieņēma lēmumu par latviešu un krievu valodas apgūšanu, kurā bija teikts, ka nepieciešams pieprasīt, lai partijas, padomju, arodbiedrību, komjaunatnes un saimnieciskie darbinieki, kas neprot latviešu un krievu valodu, **apgūtu to sarunu valodas apmērā divos gados**. Vēl lielāku iebraukušo cittautiešu — vadošo darbinieku neapmierinātību izraisīja 1958. gada oktobra lēmums, kurā tika norādīts, ka jāizbeidz slikti strādājošo darbinieku pārcelšana no viena amata otrā — šis lēmums bija saistīts ar daudzu vadošo darbinieku sliktajām vietējās valodas zināšanām, bet ne tikai ar to. Padomju Savienībā pastāvošā "kadru" politika reti kad pieļāva sliktā darbinieka atcelšanu no amata, bet parasti to pārcēla citā darbā, nereti — vēl atbildīgākā. Līdz ar to vislielākās iespējas tikt atbrīvotiem no ieņemamajiem amatiem bija demobilizētajiem virsniekiem, jo reti kāds no viņiem pārzināja nozari, kuru vadīja, nerunājot nemaz par latviešu valodas prasmi. Apdraudēti jutās arī daudzi nelatvieši — komunistiskās partijas un saimnieciskie darbinieki, kuriem līdz šim piederēja vadošā loma Latvijas saimnieciskās, politiskās un sabiedriskās dzīves noteikšanā. Tādēļ reformu pretinieki sāka rakstīt ziņojumus PSKP CK vadībai par "rupjiem nacionālās politikas pārkāpumiem" Latvijas PSR.

Šajā laika posmā — no 1956. līdz 1959. gadam — PSKP vadībā arī bija notikušas izmaiņas: Maskavā pārsvaru guva

Arvids Pelše

Augusts Voss

vecā, staļiniskā režīma piekritēji. 1959. gada aprīļa beigās Rīgā pēkšņi ieradās PSKP CK pārstāvji, lai veiktu izmeklēšanu sakarā ar sūdzībām par LKP darbību. Šī pārbaude notika samērā lielā steigā un slepenībā. Maskavas pārstāvji tikās galvenokārt tikai ar atsevišķiem Latvijas partijas un valdības darbiniekiem, uzklusot to sūdzības par latviešu komunistu “nacionālistiskajām tieksmēm”. Šī komisija, beigusi savu darbu desmit dienu laikā, aizbrauca, nesniedzot LKP CK nekādu informāciju par saviem novērojumiem. Jūnijā Latvijā ieradās pats Ņikita Hruščovs. Pēc sarunām ar LKP CK locekļiem, kurās piedalījās arī Lietuvas un Igaunijas komunistisko partiju vadītāji, Ņ. Hruščovs visumā atzinīgi izteicās par norisēm Latvijā. Tomēr otrajā dienā viņa viedoklis bija mainījies, jo naktī Ņ. Hruščovu bija apmeklējuši daži reformu pretinieki. Nav zināms šo sarunu saturs, bet dažas dienas pēc tam Maskavā notika PSKP CK Prezidija sēde, kurā Ņ. Hruščovs asi uzbruka J. Kalnbērziņam un citiem Latvijas komunistiskās partijas vadītājiem. Šo pavērsienu izmantoja reakcionārie spēki. Jūlijā tika sasaukts LKP CK plēnums, kurā ar uzbrukumiem “nacionālistiem” īpaši izcēlās *Arvids Pelše*, *Augusts Voss*, kā arī *Roberts Ķīsis* un vairāki citi, galvenokārt Latvijā iebraukušie Krievijas latvieši. Jūlija plēnums atcēla visus līdz šim pieņemtos LKP CK un citus

lēmumus gan par latviešu valodas prasmi, gan par ieceļošanas ierobežojumiem, gan arī par rūpniecības uzņēmumu celtniecības samazināšanu. No vadošajiem amatiem tika atbrīvots E. Berklavs, V. Krūmiņš, P. Dzērve, lauksaimniecības ministrs A. Ņikonovs un daudzi citi. Sākās “partijas tīrīšana”, kuras rezultātā no darba atlaida apmēram 2000 vadošo darbinieku — latviešu. Amatos nepalika arī J. Kalnbērziņš un V. Lācis — komunisti, kas jau no 1940. gada jūnija dienām nepārtraukti bija vadījuši sociālisma celtniecību Padomju Latvijā. E. Berklavu un A. Ņikonovu izraidīja no Latvijas, viņu vārdus vispār vairs nedrīkstēja pieminēt. Par LKP CK pirmo sekretāru kļuva A. Pelše.

PSKP vadība atklāti sāka izrādīt neuzticību tiem latviešu komunistiem, **kuri bija dzīvojuši neatkarīgajā Latvijas Republikā**, lai kādi arī nebūtu viņu nopelni sociālisma celtniecībā, tādēļ visos atbildīgākajos amatos no jauna, tāpat kā pirmajos pēckara gados, sāka norīkot Krievijas latviešus vai arī cittautiešus.

Tūlīt pēc A. Pelšes grupējuma uzvaras Latvijā sākās plaša mēroga pārkrievošanas politika, visa latviskā iznīdēšana. Atkal iestādēs lietvedība bija tikai krievu valodā, nevienam darbiniekam vairs netika uzstādīta prasība kaut vai minimāli saprast latviešu valodu. Latviskuma iznīdēšana aizgāja pat tik tālu, ka **aizliedza Ligo svētku — Jāņu** svinēšanu, un nereti bija gadījumi, kad milicijas darbinieki izsvaidīja Jāņu nakts ugunskurus un izdzenāja ligotājus. Latviešu tautas nacionālo svētku nicināšana nonāca pat līdz bezjēdzībai: tika aizliegts izrādīt R. Blaumaņa “Skroderdienas Silmačos”, A. Kalniņa operu “Baņuta”, kinofilmu pēc V. Lāča romāna “Uz jauno krastu” un tamlīdzīgus darbus tikai tādēļ, ka tajos atainota Jāņu svinēšana. Bija jāpārraksta pat dažas pavārgrāmatas, lai dotu citu nosaukumu Jāņu sieram un Jāņu alum, un, lai cik smieklīgi tas tagad neizklausītos, pilnīgi nopietni toreiz pieprasīja atrast citādus nosaukumus jānogām un jāņtārpiņiem! Tas viss notika tikai tādēļ, ka **ligošanu uzskatīja par nacionālistisku demonstrāciju**.

1961. gadā Padomju Savienībā tika izstrādāta un pieņemta jauna PSKP darbības programma, kas jau atklāti pasludināja komunistiskās partijas mērķi — visu nekrievu tautu pārkrievošanu. Šajā programmā bija teikts:

“Komunisma plašā celtniecība iezīmē nacionālo attiecību attīstībā Padomju Savienībā jaunu posmu, ko raksturo tas, ka nācijas vēl vairāk tuvinās un tiek sasniegta to pilnīga vienība.” Šajā sakarībā tika norādīts:

“Īstenībā krievu valoda ir kļuvusi visām PSRS tautām par starpnāciju satiksmes un sadarbības kopējo valodu .. Nav pieļaujamas itin nekādas nacionālas savrupības izpausmes dažādu tautību darbinieku audzināšanā un nodarbināšanā padomju republikās. Nacionālisma izpausmju likvidācija atbilst visu PSRS nāciju un tautību interesēm.”

Šī “dažādu tautību darbinieku audzināšana” izpaudās tā saukto **divplūsmu** jeb jaukto skolu izveidošanā, kurās bija jāmācās gan latviešu, gan cittautiešu bērniem, tādā veidā izjaucot pastāvošos nacionālos skolotāju un skolēnu kolektīvus, radot konfliktus starp dažādo tautību bērniem un arī pedagogiem. Bērnodārzus aizvien vairāk pārveidoja par daudznacionāliem, latviešu mazuļiem bija jāsāk apgūt krievu valodu jau tad, kad vēl labi nemācēja savu dzimto valodu. Ņemot vērā to, ka lauku apvidos cittautiešu bija mazāk nekā pilsētās un tādēļ jauktā tipa skolas tur nevarēja izveidot, tika uzsākta mazo lauku skolu likvidēšana, liekot bērniem braukt kilometriem tālu uz lielākajiem centriem. Tomēr šīs pārmaiņas izglītības sistēmā norisēja samērā lēni — pilnīga pāreja uz divplūsmu skolām visā Latvijā netika realizēta.

Līdztekus pārkrievošanai Latvijā atsākās arī plaša mēroga **kolonizācija** — cittautiešu, pārsvarā krievu, nometināšana. Lai to sekmētu, tika uzsākta plaša lielu rūpnieciskās ražošanas uzņēmumu celtniecība, kas prasīja darbaspēka resursu palielināšanu. Visā Padomju Savienībā sākās strādnieku vervēšana, solot un arī dodot tiem Latvijā dažādas priekšrocības, galvenokārt — nodrošināšanu ar dzīvokļiem. Tādējādi Latvijas iedzīvotāju skaits mehāniski aizvien pieauga. Dabiskā un mehāniskā iedzīvotāju skaita attiecības rāda šādi skaitļi.

Gadi	Iedzīvotāju skaita pieaugums (tūkstošos)	
	dabiskais	mehāniskais
1951—1955	49,5	16,9
1956—1960	65,7	58,0
1961—1965	57,1	78,1
1966—1970	38,6	66,3
1971—1975	34,2	63,9
1976—1980	16,6	40,0

Gadi	Iedzīvotāju skaits (tūkstošos)			%	
	kopskaits	latvieši	krievi	latvieši	krievi
1935	1905,9	1467,0	168,3	77,0	10,59
..	..	..	..	..	..
1959	2079,9	1297,9	556,4	62,0	26,6
1970	2364,1	1341,8	704,6	56,8	29,8
1979	2502,8	1344,1	821,5	53,7	32,8
1989	2666,6	1387,8	906,0	52,0	34,0

Latvijas galvaspilsētā Rīgā 30. gadu beigās dzīvoja nepilni 400 tūkstoši iedzīvotāju, no kuriem latvieši bija vairāk nekā 60 %, bet 80. gadu beigās iedzīvotāju skaits pārsniedza 900 tūkstošus un latvieši bija vairs tikai nepilna 1/3 no visiem iedzīvotājiem. Turpinoties Padomju Savienības plānam uz “visu padomju nāciju saliedēšanu”, 21. gadsimtu latviešu tauta būtu sagaidījusi kā **nacionālā minoritāte** (mazākums), varbūt pat tikai kā **etniskā grupa savā dzimtenē**.

5. LATVIJAS TAUTSAIMNIECĪBA SOCIĀLISMA

CELTNIECĪBAS GADOS

Padomju Savienībā no tās pastāvēšanas sākuma līdz 50. gadu vidum visa tautsaimniecība balstījās galvenokārt uz visnežēlīgāko darbaspēka izmantošanu. Miljoni nāves nometnēs ieslodzīto, mirdami bada nāvē, cēla rūpnīcas, būvēja ceļus, dzelzceļus, kanālus, polārajos apstākļos ieguva rūpniecībai nepieciešamās izejvielas. Miljoniem zemnieku kolektīvājās saimniecībās — kolhozos apgādāja valsti ar pārtiku, paši dzīvodami pusbadā, nesaņemot par savu darbu tikpat kā nekādu atalgojumu. Līdz ar to rūpniecības un lauksaimniecības ražojumu pašizmaksa bija ļoti niecīga un valsts guva lielus ienākumus, kurus izmantoja galvenokārt militārās rūpniecības attīstībai, kā arī starptautiskās komunistiskās kustības atbalstam.

Pēc J. Staļina nāves beidzās asiņainais terors, bet līdz ar to samazinājās arī bezmaksas strādnieku — 20. gadsimta vergu skaits. Īpaši tas bija jūtams pēc PSKP XX kongresa, kad vēl dzīvi palikušie staļiniskā režīma upuri tika atbrīvoti. Arī lauksaimniecībā vairs nebija iespējama līdzšinējā kārtība, ka zemkopji bija spiesti strādāt bez atalgojuma, jo, beidzoties teroram, kolhoznieki gandrīz masveidīgi sāka atstāt ciemus un meklēt

darbu un algu pilsētās. Tādēļ Padomju Savienības vadītājiem bija nekavējoties jāveic pasākumi, kas nodrošinātu lauksaimniecības attīstību un līdz ar to apturētu darbaspēka aizplūšanu no laukiem. Daļēji šo uzdevumu izdevās paveikt, nosakot kolhozniekiem garantētu darba samaksu naudā, izvirzot kolhozu vadošajos amatos lauksaimniecības speciālistus ar augstāko vai vidējo izglītību, kā arī nododot kolhozu rīcībā lauksaimniecības tehniku, kas līdz tam atradās īpašu organizāciju — Mašīnu un traktoru staciju (MTS) pārziņā. Tomēr pašu galveno, kas spētu uzlabot lauksaimniecisko ražošanu, — **saimniecisko patstāvību padomju sociālistiskais saimniecības veids nepieļāva**, tādēļ turpinājās “plānošana no augšas”, administratīvi komandējošās metodes darbu organizācijā. Visas šīs problēmas skāra arī Latvijas lauksaimniecību.

Ņ. Hruščovs, kļūdams par PSRS vadītāju, centās atrast paņēmienus, kas spētu visīsākajā laikā uzlabot lauksaimniecības produktu ražošanu, tādēļ bez iepriekšējas pārbaudes cits pēc cita tika izdoti visdažādākie ieteikumi, kuriem, ja tie nāca no augstākajiem varas nesējiem, bija likuma spēks. Viens no tādiem “ieteikumiem”, kuram, pēc Ņ. Hruščova domām, vajadzēja sekmēt strauju piena un gaļas ražošanas attīstību, bija tā sauktā **“kukurūzas kampaņa”**. Kukurūza tiešām ir ļoti augstvērtīga lopbarība, pie tam tā spēj dot no samērā mazām platībām ļoti augstu ražību, tikai jābūt piemērotiem augšanas apstākļiem: klimatam un augsnei. Kukurūza ļoti labi aug siltā klimatā, trūdvielām bagātā augsnē, — piemēram, PSRS dienviddaļā, īpaši Ukrainas dienvidos un Moldāvijā. Latvijas klimats šim augam nav piemērots, arī augsne ir trūdvielām nabadzīgāka. Tomēr vienotā padomju saimnieciskā sistēma nepieļāva nekādus izņēmumus. Latvijas lauksaimniecības vadītāji saņēma pavēli likvidēt ilggadīgos zālājus, īpaši āboliņu, un atbrīvotajās platībās sēt kukurūzu. Rezultātā tika zaudēta Latvijas tradicionālā lopbarības bāze, kas noveda, pretēji plānotajam, pie produktivitātes krišanās. Līdzīgas aplamības lauksaimniecībā sekoja cita pēc citas. Tā, piemēram, Padomju Savienībā bija noteikts, ka tīrumos augsne jāuzzar 22 cm dziļumā, taču Latvijā aramkārtas, t. i., trūdvielām bagātas augsnes, biezums tikai atsevišķās vietās sasniedza šo dziļumu, bet vidēji tas bija tikai 16—18 cm. Arot noteiktajā 22 cm

dziļumā, trūdvielu kārtā tika noguldīta velēnas apakšā, bet virspusē izcelta neauglīgā augsnes kārtā, — līdz ar to samazinājās graudaugu ražība. **Ļoti lielas kļūdas tika pielaistas meliorācijas darbos.** Tiem bija paredzēts divējāds uzdevums: nosusināt pārāk mitrās augsnes un izveidot lielas vienlaidu platības, lai varētu sekmīgāk pielietot lieljaudas lauksaimniecības tehniku. Tomēr — nosusināšanas darbi tika veikti ne vien tādos laukos, kur tie patiešām bija nepieciešami, bet arī tādos, kas jau tā cieta no mitruma trūkuma, jo darbu izpildē galvenais bija plāns: jo vairāk hektāru nodrenēti, jo labāki plāna izpildes rādītāji.

Atšķirību starp individuālo (personisko) un sociālistisko ražošanu rāda iegūtās lauksaimniecības produkcijas salīdzinājums: kolhoznieku personiskajā lietošanā bija 0,5 ha zemes, padomju saimniecību strādniekiem — vidēji ap 0,2 ha. Kopējais šī "individuālā sektora" zemes daudzums bija apmēram **5—6 %** no visas lauksaimniecībā izmantojamās zemes platības. 1967. gadā no šiem 5—6 % zemes ieguva **42 % piena, 44 % gaļas, 61 % kartupeļu un 65 % dārzeņu** no visa Latvijā saražotās lauksaimniecības produkcijas kopapjoma. Pat vēl 1980. gadā šis "individuālais sektors" deva gandrīz trešo daļu no visas lauksaimniecības produkcijas!

Lai gan lauksaimnieciskajā ražošanā, kā arī tautsaimniecības vadīšanā tika veikti visdažādākie eksperimenti, PSKP un Padomju Savienības vadītāja N. Hruščova iecere sasniegt jau tuvākajos gados vispārēju uzplaukumu neizdevās. Galvenais cēlonis šai neveiksmei bija ne jau valsts vadītāja prasme vai neprasme, bet gan pati sociālistiskā saimniecības sistēma, kas, kā zināms, balstījās uz centralizēto plānošanu un administratīvi komandējošām vadības metodēm, nepieļaujot ražošanas vadītāju pašierosmi un patstāvību. Tomēr augstākie partijas darbinieki to nespēja vai arī nevēlējās saprast, tādēļ par neveiksmju vaininieku atzina pašu PSKP CK pirmo sekretāru Nikitu Hruščovu un 1964. gadā viņu atcēla no amata. Bez saimnieciskajām kļūdām N. Hruščovs tika apvainots arī "ideoloģiskās kļūdās", jo pēc partijas XX kongresa, kad tika atklātas "Staļina personības kulta negatīvās sekas", Padomju Savienībā bija sākusies sava veida brīvdomība: rakstnieki sākuši rakstīt par vergu darbu nāves nometnēs, par kolhoznieku dzīvi pusbadā

PSRS KP CK ģenerālsekretārs Leonīds Brežņevs ārzemēs (pirmais no labās)

un citām padomju sociālisma realitātēm. Tāpat arī atsevišķi zinātnieki bija sākuši interesēties par Rietumvalstu sasniegumiem, pat partijas un saimnieciskie darbinieki sākuši darboties patstāvīgāk, nekā to pieļāva centralizētās vadības principi. Tautā šo periodu nosauca par “Hruščova atkusni”, savukārt komunistiskās partijas ideologi to vērtēja kā “atkāpšanos no marksistiski ļeņiniskajām pozīcijām”. Latvijā šāda brīvdomība, pateicoties A. Pelšem un A. Vosam, tika likvidēta jau 1959. gadā, bet Vissavienības mērogā cīņa pret “sociālistiskās īstenības izkropļojumiem”, kā tika dēvēti centieni izvērtēt reālo stāvokli valstī, sākās pēc Ņ. Hruščova atstādināšanas, kad par PSRS vadītāju kļuva *Leonīds Brežņevs*. Jaunais partijas un valsts vadītājs nekavējoties ķērās pie “sociālisma celtniecības materiālās bāzes” pilnveidošanas un nostiprināšanas, paplašinot rūpniecisko lielražošanu.

Kā jau minēts, Latvijā rūpnieciskās ražošanas strauja paplašināšanās sākās tūlīt pēc 1959. gada politiskajām pārmaiņām. Jau 1960. gadā sākās Pļaviņu elektrostacijas būve, kuru iepriekšējie republikas vadītāji bija centušies neuzsākt. Lai celtu elektrostacijas, Latvijā iebrauca vairāk nekā 4000 strādnieku un inženiertehnisko darbinieku, kuru vajadzībām pie Aizkraukles uzcēla celtnieku ciematu, kas ātri izveidojās par pilsētu, jo atbraukušajiem celtniekiem sekoja viņu ģimenes,

radi un draugi un, protams, pēc celtniecības pabeigšanas neviens no viņiem savā iepriekšējā dzīvesvietā vairs neatgriezās. Šī jaunā pilsēta tika nosaukta par Stučku (pieminot 1919. gada Padomju Latvijas vadītāju Pēteri Stučku), un 90. gados tās iedzīvotāju skaits jau pārsniedza 10 tūkstošus. Pļaviņu hidroelektrostacija sāka darboties 1965. gadā. Tās darbībai nepieciešamā ūdenskrātuve aizņem 35 km lielu platību, līdz ar to lauksaimniecība zaudēja vairākus tūkstošus hektāru zemes. Zem ūdens tagad atrodas Latvijas krāšņākās un teiksmainākās vietas — Staburags, Pērses ūdenskritums. Kokneses pilsdrupas, kas atrodas stāvajā Daugavas krastā, tagad atrodas uz nelielas saliņas, un to senos mūrus izskalo ūdens. Apmēram 60 km garumā zem ūdens atrodas arī Daugavas senlejas īpatnējais augājs, — daudzi tur augošie augi bija ierakstīti Sarkanajā grāmatā. 1966. gadā iesāka būvēt un 1976. gadā pabeidza Rīgas hidroelektrostaciju, kas pārklāja ar ūdeni 42 km lielu platību, un Latvija zaudēja savas vēstures pieminekļus — Nāves salu un citus. Iecerētas bija vēl divas šādas elektrostaciju būves — pie Daugavpils un Jēkabpils. Ja šī iecere būtu tikusi realizēta, Latvijas likteņupes Daugavas vietā būtu tikai betona aizsargvalņi, dambji un simtiem kvadrātkilometru plaši miruši ūdeņi.

Hidroelektrostaciju būve bija cieši saistīta ar rūpnieciskās ražošanas paplašināšanu. Straujos tempos tika celti lieli rūpniecības uzņēmumi, kā, piemēram, Daugavpils ķīmiskās šķiedras un Valmieras stikla šķiedras rūpnīcas, Olaines ķīmisko reaktīvu rūpnīca un plastmasas pārstrādes rūpnīca, Ogres trikotāžas kombināts un daudzi citi. Arī esošie uzņēmumi tika paplašināti. Šie uzņēmumi prasīja ievērojamu darbaspēka pieplūdumu. Visās Padomju Savienības malās parādījās aicinājumi pārcelties darbā uz Latviju, solot visīsākajā laikā nodrošināt katru iebrucēju ar labiekārtotu dzīvokli. 90. gadu sākumā šādu **iebraucēju Latvijā jau bija apmēram 700 tūkstoši**, kas šeit palika uz pastāvīgu dzīvi.

Sakarā ar strādājošo skaita pieaugumu plašos apjomos izvērsās arī dzīvokļu celtniecība pilsētās, bet tā savukārt atkal prasīja darbaspēka papildinājumu. Rezultātā iedzīvotāju skaits pieauga daudzkārt straujāk nekā dzīvokļu celtniecība. Līdz ar to tūkstošiem cilvēku gadiem ilgi bija jāgaida sava kārta, lai iegūtu kaut vai istabu kādā jaunceltnē. Tā radās līdz tam

Latvijas PSR administratīvi teritoriālais iedalījums

laikam nepazīstama parādība — **dzīvokļu rinda**, pie tam priekšrocības šajā rindā bija demobilizētajiem virsniekiem, kā arī darbos noliģtajiem strādniekiem no citām republikām, — vietējie iedzīvotāji šajās rindās bija pēdējie.

Īpaši grūts stāvoklis bija Rīgā. Pirms kara, 30. gados, Rīgas pilsētas teritorija aizņēma 210 km² un iedzīvotāju blīvums bija 1,8 tūkstoši uz 1 km², bet 80. gados Rīga aizņēma jau 307 km² ar apdzīvotību 2,9 tūkstoši cilvēku uz 1 km². Ogre agrāk bija neliela vasarnīcu pilsētiņa ar 1700 iedzīvotājiem, bet pēc trikotāžas kombināta uzcelšanas to skaits pārsniedza 24 tūkstošus, t. i., 14 reizes! **80. gadu sākumā Latvijas pilsētās vidēji bija palikuši vairs tikai apmēram 45 % latviešu.** Lielajās pilsētās — Rīgā, Jelgavā, Liepājā, Ventspilī — latviešu skaits bija daudzkārt mazāks par vidējo: Rīgā apmēram 30 %, Daugavpilī pat tikai 12—13 %. Līdz ar to varētu uzskatīt, ka pārkrievošana un kolonizācija Latvijas pilsētās norisēja samērā sekmīgi.

Citādi bija ar lauku apvidiem — latviešu īpatsvars vidēji Latvijā pārsniedza 70 % no visiem lauku iedzīvotājiem, bet atsevišķos apvidos bija vēl lielāks. Piemēram — Ziemeļkurzemē latviešu bija 85—90 %, Ziemeļvidzemē — 80—85 %. Šāds stāvoklis bija izskaidrojams ar to, ka iebrāucēji centās apmesties

galvenokārt lielākajās pilsētās, kā arī tajos lauku rajonos, kas atradās pilsētu tuvumā, bet uz attālākajiem rajoniem devās nelabprāt, tādēļ arī lauku apvidu kolonizācija norisēja daudzkārt lēnāk, nekā to vēlējās padomju vara. Partija nāca klajā ar lozungu **“tuvināt laukus pilsētai”**. Kolhozos un padomju saimniecībās uzsāka lauku ciematu celtniecību. Lai piespiestu zemkopjus pārcelties no savām viensētām uz šiem ciematiem, tika aizliegts ēku kapitālais remonts un jaunu ēku celtniecība ārpus ciematu teritorijas. Daudzos gadījumos viensētu saimniekiem paziņoja, ka viņu ēkas traucē meliorācijas darbiem — vienlaidu tīrumu ierīkošanai. Šiem cilvēkiem izmaksāja atlīdzību par ēkām, un tās ar buldozeriem sagrāva. Apstākļu spiesti, zemnieki atstāja savas tēvu sētas un pārcēlās uz “centriem”. Pirmie pārceļotāji saņēma no saimniecībām materiālo atbalstu un varēja celt atsevišķas ģimenes mājiņas, pie kurām ierīkoja dārzus, bija iespēja turēt arī mājlopus.

60. gadu otrajā pusē lauku ciematos aizvien vairāk sāka būvēt pilsētas tipa vairākstāvu daudzdzīvokļu ēkas, kuru iemītniekiem nebija vairs iespējama arī mājlopu audzēšana. Šos pasākumus partijas vadība pamatoja ar “rūpēm par cilvēkiem” — ciematos, lūk, ir visas labierīcības, cilvēkiem vairs nav jābrien dubļainie lauku ceļi un, galvenais, nav vairs jākavē brīvais laiks **savā piemājas saimniecībā**. Patiesībā šī viensētu likvidēšana bija vērsta **pret latviešu zemnieku tradicionālo dzīvesveidu**, tā vietā ieviešot krievisko sādžu sistēmu. Bez tam — personisko piemājas saimniecību likvidēšanas pamatā bija to lielais īpatsvars lauksaimniecisko ražojumu kopapjomā. Padomju vara nevēlējās pieļaut, ka individuālā saimniecība dod augstāku produkcijas ražību nekā sociālistiskā. Rezultātā lauksaimnieciskās ražošanas jau tā zemais līmenis kritās vēl zemāk. Neattaisnojās cerība, ka cilvēki, palikuši bez piemājas saimniecības, labāk strādās kopsaimniecībā, bet notika pretējais, — latviešu zemnieks, zaudējis savu tradicionālo dzīvesveidu, zaudēja arī darba prieku, kas jau tā gandrīz bija iznīcināts kolektivizācijas rezultātā. Atstātās viensētas sabruka, sabruka arī zemkopju morāle, — par parastu parādību, kas līdz šim nebija mūsu tautai raksturīga, kļuva vienaldzīga, pat nolaidīga attieksme pret darbu un alkoholisms.

Sociālistiskā saimniekošanas sistēma ļoti lielu postu nodarīja arī dabai. Projektējot un ceļot rūpnieciskās ražošanas objektus, netika ņemti vērā ekoloģiskie nosacījumi, netika domāts, kā šie uzņēmumi ietekmēs Latvijas dabu un cilvēku veselību. Rūpnīcas, kā arī jaunbūvētie pilsētu dzīvojamo ēku masīvi iepludināja Latvijas upēs neattīrītus notekūdeņus, kas tālāk aizvien vairāk piesārņoja Baltijas jūru un īpaši Rīgas līci. 80. gados Rīgas līča piesārņojums jau sasniedza tādu pakāpi, ka Jūrmalas teritorijā, kas agrāk bija slavena kā viena no labākajām Eiropas pludmalēm, tika aizliegta peldēšanās jūrā. Par veselībai bīstamiem kļuva arī neskaitāmi ezeri un upes. Neattīrītie notekūdeņi un ķīmisko rūpniecības ražošanas atliekas piesārņoja arī augsni un gruntsūdeņus, saindēja dzeramo ūdeni. Ventspils ostas teritorijā uzbūvētā ķīmiskā rūpnīca, kas ražo minerālmēslojumu, piesārņoja atmosfēru visā pilsētā, apdraudot cilvēku veselību. PSRS valdības attieksme pret šādām parādībām bija viennozīmīga: uz Ventspils iedzīvotāju sūdzībām par ekoloģiskās katastrofas draudiem pilsētai Maskavas varasvīri deva vienkāršu atbildi:

“Ja jūs Ventspili nevarat dzīvot, tad, lūdzu, saņemiet kompensāciju un pārcelieties uz citu dzīvesvietu.”

Lielus kaitējumus dabai, lai cik dīvaini tas arī nebūtu, nodarīja lauksaimniecība. Normālos saimniekošanas apstākļos lauksaimnieciskā ražošana nevarētu būt ekoloģijai nelabvēlīgs faktors, bet sociālistisko sistēmu par normālu nevarēja uzskatīt, tādēļ lauksaimniecības ražotnes piesārņoja augsni un ūdeņus ne mazāk kā rūpnīcas. Latvijas augsnēm un reljefam nepiemērotā agrotehnika noplicināja tirumu augsni, kas izraisīja graudaugu un citu kultūru ražības samazināšanos. Lai ražību palielinātu, aizvien lielākos apjomos sāka pielietot minerālmēslojumu, kas, pārmērīgās devās pielietots, iznīcināja augsnes mikrofloru, vēl vairāk pasliktinot augšanas apstākļus. Latvijas reljefam un augšņu tipiem nepiemērotās lauksaimniecības mašīnas veicināja nezāļu vairošanos, to apkarošanai izmantoja visdažādākās ķīmiskās vielas, kas vēl vairāk piesārņoja augsni un ūdeņus, kā arī saindēja pārtikas produktus. Pārmērīgais ķīmisko vielu pielietojums lauksaimniecībā bija par cēloni bišu un citu derīgo kukaiņu bojāejai, iznīcināja zaķus un laukirbes. Latvijas zinātnieku, kā arī citu ekoloģisko stāvokli

pārvaldes iestādes, kuru vajadzībām izmantoja simtiem tūkstošu kvadrātmetru apdzīvojamās platības. Gandrīz katrā pilsētā atradās lielākas vai mazākas karaspēka vienības. Karaspēka vajadzībām — bāzēm, mācību poligoniem un citām — 90. gadu sākumā izmantoja vairāk nekā **100 tūkstošus hektāru zemes un mežu platību**, no kurām vislielākā bija Saldus rajona Zvārdes pagastā — apmēram 24 500 ha. Zvārdes pagasta teritorijā bija ierīkots aviācijas mācību poligons, un gadu desmitiem šajā zemē bija kritušas aviācijas bumbas un raķetes, nesaudzējot pat kapsētu, kuru padomju lidotāji īpaši bija iecienījuši par bombardēšanas mērķi. Varētu sacīt, ka visa Latvija padomju varas gados tika pārvērsta par karaspēka nometni, iespējams, lai "latviešu nacionālisti" nemēģinātu protestēt pret padomju dzīvesveidu (iespējams, ka tieši tādēļ arī 1956. gada beigās likvidēja nacionālo karaspēka vienību — latviešu strēlnieku gvardes divīziju un turpmāk latviešu jauniešiem karadienests bija jāpavada attālākajos PSRS apgabalos).

Tāpat kā lauksaimniecībā, arī rūpnieciskajā ražošanā tika veikti visdažādākie pārkārtojumi un eksperimenti, lai spētu palielināt produkcijas daudzumu un kvalitāti. Laika posmā līdz 60. gadu beigām rūpniecisko ražojumu daudzuma pieaugumu centās veicināt ar tā sauktajām **ekstensīvajām** metodēm, tas ir — palielinot uzņēmumu skaitu un piesaistot papildu darbaspēku. Šajā laikā Latvijā tika uzcelti tādi rūpnieciskie "giganti" kā Valmieras stikla šķiedras rūpnīca, Daugavpils ķīmiskās šķiedras rūpnīca, Olaines ķīmisko reaktīvu un plastmasas pārstrādes rūpnīcas, Bolderājas koksnes kompleksās pārstrādes kombināts. 1970. gadā šiem lieluzņēmumiem pievienojās Ogres trikotāžas un Liepājas galantērijas kombināti. Vienlaikus tika palielinātas ražošanas platības vecajos, tradicionālajos Latvijas uzņēmumos, kā, piemēram, VEF, Rīgas vagonu rūpnīcā un daudzos citos. Rīgas autobusu virsbūvju fabrikai RAF 1975. gadā uzcēla jaunus, plašus ražošanas korpusus Jelgavā. Visu šo rūpnieciskās ražošanas paplašināšanas periodu pavadīja visdažādākie mēģinājumi atrast pareizākos, efektīvākos uzņēmumu pārvaldes un vadīšanas veidus.

70. gados PSKP un padomju valsts vadība beidzot sāka saprast, ka ekstensīvā saimniekošanas metode jau sen ir novecojusi un izsmēlusi visas attīstības iespējas. Straujā zinātnes un tehnikas attīstība visā pasaulē lika arī "progresīvajai"

sociālistiskajai tautsaimniecībai pāriet uz **intensīvo** produkcijas ražošanas veidu, ieviešot modernās, laikmetīgās metodes, mehanizējot un automatizējot ražošanas procesus, saskaņojot ražošanu ar jaunākajām zinātnes atziņām. PSKP CK pieņēma jaunus lēmumus, “norādīja attīstības virzienus”, valdība “veica pasākumus” kārtējai vadības pārorganizācijai, bet — panākumu nebija tikpat kā nekādu. Ražošanas modernizācija prasīja nesalīdzināmi lielāku atbildību no visiem ražošanas vadītājiem un izpildītājiem, prasīja organizētību un augstu darba disciplīnu, spēju ātri atsaukties uz jaunākajiem zinātnes sasniegumiem un ieviest tos ražošanas procesos. Tomēr izrādījās, ka nebūt ne visi vadītāji un strādājošie tam bija gatavi. Sociālistiskā centralizētā saimniecības sistēma nedeļa iespēju uzņēmumu vadītājiem pieņemt patstāvīgus lēmumus, pastāvīgi bija jāgaida “rikojumi no augšas”. Katrs ražojošais uzņēmums bija cieši saistīts ar simtiem citu visā PSRS teritorijā, un, ja kaut vai vienā no tiem netika izpildīts ražošanas plāns, pārējie ar to saistītie nevarēja saņemt vajadzīgās izejvielas, materiālus vai detaļas un līdz ar to arī nespēja izpildīt savus plānus. Sākoties ražošanas modernizācijai, ne visi uzņēmumu vadītāji to uzskatīja par nepieciešamu, jo daudzkārt ērtāk bija darboties pa vecam. Modernizācijas procesu kavēja arī valsts saimniecībā radītā nepieciešamība jebkuru jaunievedumu saskaņot ar augstākstāvošajām instancēm, kas savukārt saskaņoja tās ar vēl augstākām.

Tādēļ daudzos gadījumos jaunā tehnika novecoja jau pašā projektēšanas gaitā. Līdz 1980. gadam darba procesu mehanizācija bija sasniegusi tikai 60,7 %, tātad tikai neliels vairāk par pusi, pārējo veica pamatā ar roku darbu, kas neprasīja kvalificētu darbaspēku. Daudzos uzņēmumos gan ieviesa automātiskos darbapaldus un pat tā saukto “robottehniku” (automātiskas iekārtas, kas patstāvīgi, pēc noteiktas programmas veic vairākas ražošanas operācijas), tomēr lielāko tiesu tās vai nu strādāja tikai vienā maiņā, tas ir — netika pilnībā izmantotas, vai vispār stāvēja dikā. Ļoti lēni un negribīgi tika ieviesta skaitļošanas tehnika, un arī tajos uzņēmumos, kuros to sāka ieviest, tā nebija efektīva. Tā tas norisēja visā PSRS teritorijā, arī Latvijā, kaut arī Latvijas rūpnieciskā ražošana bija daudz attīstītāka nekā daudzos citos Padomju Savienības reģionos. Tā, piemēram, 80. gadu sākumā Rīgas vagonu rūpnīca sērijevīdā sāka ražot

modernu elektrovilcienu "ER—2R", kuram, kā izrādījās, bija ļoti nopietnas konstruktīvas nepilnības. Tāpat šajā laikā ievērojami pasliktinājās Rīgas autobusu fabrikas RAF ražoto mikroautobusu, kuri skaitījās labākie visā PSRS, kvalitāte. Tādu piemēru ir daudz. Lai gan rūpnieciskās ražošanas jaudas it kā nemitīgi palielinājās, ražošanas pieauguma temps kļuva aizvien lēnāks, produkcijas kvalitāte — zemāka. Padomju Savienībā iesākās tā sauktais **"stagnācijas periods"** — tautsaimniecības attīstības apstāšanās un lejupslide.

Kaut gan sociālistiskās saimniecības sistēmā bija daudz kļūdu, pastiprināta kolonizācija un pārkrievošana, Latvijā rūpnieciskā ražošana tomēr ar katru gadu vairāk nostiprinājās un, kā jau minēts, tā ieņēma vadošo vietu daudzās ražošanas nozarēs PSRS. Jau 1958. gadā RAF izgatavoja Padomju Savienībā pirmos mikroautobusus, 1961. gadā rūpnīcā VEF — pirmos tranzistoruztvērējus, 1963. gadā RVR izgatavoja pirmos dīzeļvilcienus Padomju Savienībā. 1985.—1986. gadā Latvijas rūpniecība ražoja **visus** pasažieru maģistrālos (velkošos) elektriskos un dīzeļvagonus, 65 % mopēdu, 43 % mehanizēto slaukšanas iekārtu, 24 % saldēšanas iekārtu, 21 % radiouztvērēju, 20 % tramvaju vagonu no visas PSRS kopprodukcijas. Arī visa pārējā Latvijā ražotā rūpnieciskā produkcija ievērojami pārsniedza PSRS vidējos rādītājus, tāpat arī to kvalitāte bija augstāka, bet atsevišķi produkcijas veidi tika pieprasīti pat ārpus Padomju Savienības, īpaši to varētu attiecināt uz parfimērijas rūpnīcas "Dzintars", saldumu rūpnīcas "Laima", kā arī uz VEF izstrādājumiem. Lai gan Latvijas teritorija aizņēma tikai 0,3 % no visas PSRS kopējās platības un iedzīvotāju skaits — 0,9 %, rūpnieciskās produkcijas ražošanā tā ieņēma 6. vietu padomju valstī, kaut arī, kā jau minēts, Latvijai pašai nebija tikpat kā nekādu enerģijas un rūpniecisko izejvielu avotu.

Rūpniecības sasniegumi pamatojās uz PSKP virzīto Latvijas pārveidošanu industriālā padomju republikā un balstījās pamatā uz ievesto darbaspēku un izejvielām, turpretī lauksaimniecības attīstību noteica galvenokārt pašu zemkopju darbs, kas deva vēl ietekmīgākus rezultātus PSRS mērogā. 80. gadu vidū Latvija ieņēma trešo vietu Padomju Savienībā gaļas un piena ražošanā uz vienu iedzīvotāju (aiz Igaunijas un Lietuvas) un olu ražošanā uz vienu iedzīvotāju (aiz Igaunijas un Baltkrievijas).

Jau sākot ar 50. gadu otro pusi, Latvijas kolhozos un padomju saimniecībās par saimniecību vadītājiem, nozaru speciālistiem un brigadieriem sāka strādāt Latvijas Lauksaimniecības akadēmijas un lauksaimniecības tehnikumus beigušie vietējie cilvēki, kas pārzināja konkrētās saimniecības, bija spējīgi, neskatoties uz komunistiskās partijas un valdības norādījumiem, pieņemt patstāvīgus lēmumus, reizēm pat nepakļaujoties dotajiem rīkojumiem. Tā, piemēram, kad sākās “kukurūzas kampaņa”, daudzi saimniecību vadītāji atstāja ilggadīgos zālājus neizartus, bet kukurūzu sēja gar ceļmalām, kur parasti brauca garām “vadošie” darbinieki. Tādā veidā šajās saimniecībās saglabājās lopbarības bāze, bet “paklausīgo” vadītāju saimniecībās tās pastāvīgi pietrūka. Tomēr šādu “brīvdomātāju” starp kolhozu un padomju saimniecību vadītājiem nebija daudz, bet viņu vadītās saimniecības pārticības ziņā ievērojami atšķīrās no pārējām. Pie šādiem patstāvīgiem, domājošiem saimniecību vadītājiem varētu pieskaitīt Ogres rajona kolhoza “Lāčplēsis” priekšsēdētāju *Edgaru Kauliņu*, kurš savu saimniecību vadīja no tās dibināšanas brīža 1948. gadā līdz 1979. gadam, kad šis krietnais zemkopis aizgāja mūžībā. Tāds bija arī Dobeles rajona kolhoza “Tērvete” priekšsēdētājs *Viesturs Gredzens* — priekšsēdētājs no 1955. gada līdz pat kolhoza likvidācijai 90. gados.

Tajā pašā laikā daudzās saimniecībās priekšsēdētāji mainījās vai ik gadus, īpaši 50.—60. gados, arī zemkopji no šādām saimniecībām devās meklēt labākus darba apstākļus un to vietā darbā tika pieņemti iebraucēji vai arī tie, kuri no kārtīgajām saimniecībām par sliktu strādāšanu bija padzīti. Atpalikušās saimniecības sāka saņemt no valsts ievērojamu materiālo un finansiālo palīdzību, kas tika izdalīta no kopējā Latvijas lauksaimniecībai paredzētā fonda. Tas gan bieži vien deva negatīvu rezultātu — izdevīgāk bija būt atpalikušai saimniecībai un saņemt valsts piemaksas nekā pašiem uzlabot darbu. Īpašu gādību valdība izrādīja atsevišķām paraugsaimniecībām, kuras bija paredzētas galvenokārt propagandas nolūkiem, — uz tām tika vesti gan PSRS augstākie amatvīri, gan ārvalstu delegācijas, lai parādītu sociālistiskās kolektīvās lielsaimniecības iespējas (parastos kolhozus, protams, viesiem nerādīja). Pie šādām paraugsaimniecībām varēja pieskaitīt Rīgas rajona kolhozu “Ādaži”, kur, pateicoties Vissavienības lauksaimniecības

ministrijas un citu augstāko vadošo iestāžu sniegtajai palīdzībai, bija radīta ļoti augsta ražošanas kultūra.

Apkopojot visu iepriekš minēto, var teikt, ka Latvijas PSR rūpnieciskās un lauksaimnieciskās ražošanas līmenis bija salīdzinoši augstāks nekā citās savienotajās republikās, augstāka bija ražošanas kultūra un līdz ar to arī augstāks strādājošo dzīves līmenis. Lai kā arī PSKP un padomju vara centās Latviju pārvērst par Krievijas nomali, pielidzināt latviešu dzīvesveidu un dzīves līmeni “vecu republiku” līmenim, pilnībā šis mērķis — “vienotas padomju tautas, kurā izzudušas nacionālās atšķirības”, izveidošana — netika īstenots.

KOPSAVILKUMS

Otrā pasaules kara beigās uzvarētājas lielvalstis — ASV, Lielbritānija un PSRS noteica pēckara Eiropas robežas. Vairākas Austrumeiropas valstis nonāca PSRS ietekmes sfērā, faktiski — tās pakļautībā, kaut arī saglabāja savu valstiskumu. Attiecībā uz Baltijas valstīm, kuras PSRS bija okupējusi 1940. gadā saskaņā ar Molotova—Ribentropa paktu, Rietumvalstu nostāja bija divējāda: apzinoties, ka Baltijas valstis ir okupētas, ASV un Anglija neatzina, ka tās iekļautas PSRS sastāvā likumīgi, bet, tā kā tas tomēr bija noticis, tad arī nepieprasīja Padomju Savienībai atjaunot Latvijas, Lietuvas un Igaunijas valstiskumu. Tas nozīmēja, ka Latvija un tās kaimiņi *de iure* turpināja pastāvēt kā valstis, bet *de facto* tās bija PSRS sastāvdaļa.

Pēc Padomju armijas ienākšanas Latvijas teritorijā tai sekoja komunistiskās partijas un padomju darbinieku “operatīvās grupas”, kuru uzdevums bija uzsākt tūlītēju padomju varas atjaunošanu. Padomju karavīri Latvijā sāka rīkoties kā iekarotā ienaidnieka zemē, nevis kā atbrīvotā savas valsts teritorijā. Notika neskaitāmi varasdarbi pret vietējiem iedzīvotājiem. Atjaunotā padomju vara atjaunoja Baigajā gadā iesākto teroru. Tūkstošiem cilvēku tika apcietināti vai izsūtīti par “sadarbību ar vācu okupantiem”. No jauna tika nidēts privātipašums. Lauku sētās, kuru īpašnieki bija devušies bēgļu gaitās vai arī apcietināti, iemitinājās iebrāucēji no Krievijas. Zemkopjiem bija jānodod valstij nesamērīgi lielas pārtikas produktu nodevas, kā arī jāmaksā ļoti augsti nodokļi. Padomju varas rīcība radīja latviešu tautas aktīvu pretestību.

Pēc vācu karaspēka kapitulācijas vairāki tūkstoši latviešu karavīru nepakļāvās pavēlei padoties gūstā, bet aizgāja mežos, izveidojot bruņotas partizānu vienības. Karavīriem pievienojās simtiem visdažādāko cilvēku — jaunieši, vīri, sievietes, bet pārsvarā partizānu vienības papildināja zemkopji, kuriem padomju vara bija atņēmusi visu. Nacionālo partizānu vienības darbojās visos Latvijas nostūros, un reta bija tāda zemnieku saimniecība, kas tos neatbalstītu gan ar pārtiku, gan apģērbu, gan savlaicīgi brīdinot par soda vienībām. Bez bruņotajām partizānu vienībām darbojās arī daudzas pretpadomju organizācijas, kas sniedza atbalstu partizāniem, izplatīja tautā informāciju par padomju varas noziegumiem, kā arī svarīgākajiem starptautiskajiem notikumiem. Vairākus gadus pēc kara Latvijas tauta cerēja, ka Rietumvalstis palīdzēs tai atbrīvoties no komunistu varas, bet šīs cerības izrādījās veltas.

1949. gada 25. martā no Latvijas tika deportēti vairāk nekā 40 tūkstoši cilvēku. Šai akcijai bija vairāki nolūki: samazināt latviešu skaitu, lai to vietā iepludinātu cittautiešus — kolonistus, veidot priekšnosacījumus lauksaimniecības masveidīgai kolektivizācijai (likt zemniekiem saprast, ka viņu eksistence būs iespējama tikai kolhozos), kā arī likvidēt nacionālo partizānu un citu pretpadomju cīnītāju atbalsta bāzes. Pēc šīs deportācijas masveida kolektivizācija tiešām norisēja straujā tempā, bet nacionālā pretestības kustība tomēr nebeidzās. Tikai ar nodevēju un provokatoru palīdzību padomju drošības dienestam 50. gadu vidū izdevās pārtraukt partizānu darbību.

1953. gada martā mira PSRS diktators J. Staļins, kura vadītais komunistiskais terors bija prasījis desmitiem miljonu cilvēku dzīvības. Latvijā sāka mazināties cittautiešu, galvenokārt krievu tautības vadošo darbinieku ietekme. Pakāpeniski sāka veidoties Latvijas tradīcijām atbilstošāka saimniekošanas sistēma. Pēc PSKP XX kongresa 1956. gadā, kad jaunais Padomju Savienības vadītājs Ņ. Hruščovs atklāja staļinisma noziegumus, no izsūtījuma vietām un soda nometnēm sāka atgriezties dzīvi palikušie cilvēki. Tautsaimniecībā, īpaši lauksaimniecībā, tika mēģināts veikt dažas reformas. PSKP vadībā radās aizvien lielāka neapmierinātība ar Ņ. Hruščova it kā liberālo politiku, un 1964. gadā viņš tika no amata atcelts. Latvijas komunistu vadībā cīņa pret reformām sākās jau 1959. gadā. Daudzi partijas,

padomju un saimnieciskie darbinieki tika apsūdzēti "buržuāziskā nacionālismā" un atstādināti no amatiem. Latvijā sākās neiero-
bezots kolonizācijas un pārkrievošanas process ciešā saistībā ar
ekonomiski un ekoloģiski nepamatotu rūpnieciskās ražošanas
lieluzņēmumu celtniecību. Sociālistiskā ekstensīvā saimniecības
sistēma kā rūpniecībā, tā lauksaimniecībā iznīcināja Latvijas
tradicionālo kultūrvidi, nodarīja lielus zaudējumus ekoloģijai.
Padomju dzīvesveids nelabvēlīgi ietekmēja arī latviešu tautas
morālās īpašības, tauta sāka zaudēt nacionālo pašapziņu. Kaut
gan tika pieliktas lielas pūles un iztērēti krietni līdzekļi, Latvijas
tautsaimniecība tā arī nespēja sasniegt pirmskara līmeni.

JAUTĀJUMI UN UZDEVUMI

1. Miniet piemērus, kā PSRS pārkāpa Atlantijas hartu, kuru
tā bija parakstījusi un apņēmusies ievērot!
2. Kā jūs izskaidrotu ASV un Anglijas attieksmi pret Baltijas
valstu okupāciju un iekļaušanu PSRS sastāvā?
3. Salīdziniet iemeslus, kādēļ 1915. un 1944.—1945. gadā lat-
vieši devās bēgļu gaitās! Kas šajā procesā bija kopīgs, kas —
atšķirīgs?
4. Pamatojiet iemeslu, kādēļ Padomju Savienība vēl kara
laikā pievienoja Abrenes apgabalu Krievijai! Pierādiet savu
pamatojumu!
Kādus starptautiskus nosacījumus PSRS ar šo aktu pārkāpa?
5. Raksturojiet Padomju Savienības vadības realizēto pārkrie-
vošanas politiku Latvijā pirmajos pēckara gados!
6. Uzziniet no saviem piederīgajiem vai citiem laikmeta aculieci-
niekiem par vācu un padomju karavīru darbību un attieksmi
pret vietējiem iedzīvotājiem salīdzinoši 1941. un 1944.—
1945. gadā! Izdariet secinājumus, izsakiet savu viedokli!
7. Uzziniet par nacionālo partizānu un patriotisko organi-
zāciju darbību jūsu apkaimē! Vai jūsu dzimtas piederīgie
ir bijuši saistīti ar nacionālo pretestības kustību? Kas jums
par to zināms?
8. Vai nacionālo partizānu kustība izteica visas tautas pro-
testu pret padomju varu?
9. Kādiem paņēmieniem tika panākta latviešu zemnieku brīv-
prātīgā apvienošanās kolhozos?

10. Vai jūsu dzimtas piederīgie bija pakļauti 25. marta deportācijai vai cita veida represijām?
11. Ar kādiem līdzekļiem PSRS drošības iestādes spēja likvidēt nacionālo bruņoto pretestību?
12. Noskaidrojiet, kā norisēja kolhozu dibināšana jūsu apkaimē, kāda bija to saimnieciskā darbība un attīstība pirmajos kop-saimniecības gados!
13. Raksturojiet Latvijas kolonizācijas un pārkrievošanas metodes, izvērtējiet šo procesu sekas!
14. Salīdziniet vācu kolonizācijas plānus Baltijā, īpaši 1919. gadā, ar padomju varas kolonizācijas metodēm!
15. Kādēļ, pēc jūsu domām, LKP darbību 50. gadu otrajā pusē tik asi kritizēja PSKP vadība? Kādas norises Latvijā nebija pieņemamas Maskavai?
16. Raksturojiet V. Lāča, J. Kalnbērziņa un citu vadošo LPSR darbinieku rīcību 50. gados! Ko jūs varat secināt?
17. Kādēļ, pēc jūsu domām, Padomju Savienībā pamatā valdīja ekstensīvā saimniekošana?
18. Kas jums ir zināms par “buržuāziskā nacionālisma palieku” likvidēšanu? Kādi bija iemesli latvisko tradīciju iznīdēšanai?
19. Kā padomju varas gados ir izmainījusies kultūrvidē jūsu apkaimē? Vai nodarīti kādi ekoloģiskie kaitējumi? Kā okupācijas laikā izmainījusies cilvēku morāle, attieksme pret darbu?

STĀSTA VĒSTURES AVOTI

FRAGMENTI NO ZIŅOJUMA LATVIJAS PSR TKP PRIEKŠSĒDĒTĀJAM V. LĀCIM PAR NACIONĀLO PARTIZĀNU KUSTĪBU ILŪKSTES APRIŅĶI

1945. gada 12. jūlijā.

Pēdējā laikā Ilūkstes apriņķī saimniecisko kampaņu īstenošana krasi pasliktinājusies. Jūnijā un jūlijā bandas paralizējušas padomju orgāniem normālu dzīvi un darbu 10 pagastos. Šajā laikā iznīcinātas 15 pienotavas, 2 zirgu iznomāšanas punkti, iznīcināts piena pārstrādes uzņēmums un bijuši mēģinājumi uzspridzināt vislielāko — Bebreņu piena pārstrādes uzņēmumu. Sagrautas 2 ciema padomes, un pie tam 5 cilvēki padomēs nestrādā sakarā ar bandītu

izteiktajiem draudiem ciema padomju darbiniekiem, sagrauta viena pagasta izpildkomiteja. .. Tādā veidā kārtējās kampaņas — piena sagāde, mežmateriālu sagāde draud izjukt sakarā ar nacionālo bandītu aktivitāti. Pēc IeTK un VDTK orgānu rīcībā esošajiem datiem, aprīņķī darbojas 6 bandītu grupas, kopskaitā apmēram 500 cilvēku. ..

.. bandītiskās grupas ne tikai aktivizē savu graužošo darbību, izplata kontrrevolucionāra satura lapīņas un veic buržuāziski nacionālu aģitāciju, bet arī ārdā vietējo rūpniecību, grauļ ciema padomes, pagastu izpildkomitejas un izdara terora aktus pret padomju un partijas aktīvu. .. Aprīņķī esošie 2 karaspēka vadi nav operatīvā ziņā pakļauti aprīņķa organizācijām un nekādu cīņu pret bandītiem neveic. Kaplavas pagastā atrodas viens vads. .. Šo vadu komandē leitnants Šeļedinovs — glēvulis un izvirtis tips, kurš atteicās iet cīņā ar bandītiem. .. Kaplavas pagastā atrodas vēl viens karavīru vads. Tā komandieris leitnants Ceļedins zināja, ka puskilometra attālumā no pagasta valdes esošajās mājās atrodas Verticka vadītā banda, taču no pasākuma doties likvidēt šo bandu atteicās. ..

Ilūkstēs aprīņķī ir 10 pagastu ar latviešu iedzīvotājiem. Aprīņķa iestādes ar tiem sazinās nevis viņu dzimtajā valodā, bet visas attiecības .. tiek kārtotas tikai krievu valodā. ..

E. Ronis,

Latvijas PSR TKP priekšsēdētāja vietnieks.

NACIONĀLO PARTIZĀNU BRĪDINĀJUMS PARTIJAS UN PADOMJU AKTĪVISTIEM

Brīdinājums

Sekoļot Jūsu necilvēcīgai rīcībai ar latviešu zemniekiem, uzdoļu Jums 14 dienu laikā no šā brīdinājuma saņemšanas atstāt savu posteni. Neizpildišanas gadījumā tiksiet attiecīgi sodīti. Šis brīdinājums ir pēdējais, un tam sekos attiecīga rīcība, kā tas jau noticis citos pagastos.

Latviešu nacionālo partizānu vienības komandieris

(Uz ežiņas galvu liku... 2. grāmata. — R., 1995. — 263.—264. lpp.)

**FRAGMENTI NO LPSR IEKŠLIETU MINISTRA ĢENERĀLMAJORA
A. EGLIŠA PĀRSKATA ZIŅOJUMA LPSR MINISTRU PADOMES
PRIEKŠSĒDĒTĀJAM V. LĀCIM PAR CĪŅU PRET NACIONĀLAJIEM
PARTIZĀNIEM LAIKA POSMĀ NO 1944. G. BEIGĀM
LĪDZ 1947. G. MARTAM**

Pilnīgi slepeni

Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētājam
biedram LĀCIM

DIENESTA ZIŅOJUMS

par rezultātiem, kas gūti cīņā pret banditismu Latvijas
PSR līdz 1947. g. 1. martam.

Pēc fašistiskās Vācijas sagrāves un kapitulācijas ievē-
rojama daļa bijušo policistu, šucmaņu, aizsargu, dažādu
soda vienību dalībnieku un SS divīziju leģionāru, kas agrāk
sadarbojās ar vāciešiem "Kurzemes katlā", izklīda pa
republikas apriņķiem un pārgāja nelegālā stāvoklī, lai tur-
pinātu cīņu pret padomju varu.

.. kopš Latvijas PSR atbrīvošanas no vācu fašistiskajiem
iebrucējiem IeM orgāni un karaspēks ar partijas un pa-
domju aktivistu atbalstu, parasti piedaloties iznīcinātāju
bataljonam, bandītiskās un nacionālās pagrīdes sagrāvē
sasniedza šādus rezultātus. ..

III. Likvidētas bandas, bandītiskās grupas, to atbalstītāji
un rezerves:

a) likvidētas bandas un bandītiskās grupas	569
kopskaitā	6919 cilv.
to skaitā bandītisko formējumu vadoņi	286 cilv.
no tiem	
nogalināti ...	3419 cilv.
arestēti ...	1500 cilv.
legalizēti ...	2000 cilv.
b) arestēti un notiesāti aktīvi bandītu	
atbalstītāji ...	1848 cilv.

c) arestēti nodevēji, vācu ielikteņi un atbalstītāji ...	2135 cilv.
dezertieri un personas, kuras izvairījušās no dienesta Sarkanajā armijā ...	976 cilv.
citi kontrrevolucionāri elementi ...	387 cilv.
d) legalizēti vācu ielikteņi un atbalstītāji ...	360 cilv.
dezertieri un personas, kuras izvairījušās no dienesta Sarkanajā armijā ...	3081 cilv.
bijušie SS leģionāri — pagrīdnieki ...	937 cilv.
e) kopā likvidēti kontrrevolucionārās banditiskās nacionālās pagrīdes dalībnieki ...	16 643 cilv.
to skaitā	
nogalināti ...	1500 cilv.
arestēti ...	7346 cilv.
legalizēti ...	7797 cilv.

.. Bandītiskās nacionālās pagrīdes sekmīgu likvidāciju zināmā mērā apgrūtinā dažu vietējo partijas un padomju orgānu piesārņotība ar padomju varai naidīgiem cilvēkiem, kā arī dažu partijas un padomju orgānu modrības zudums un bezrūpība.

Atklājās, ka virkne pagasta izpildu komiteju un ciema padomju priekšsēdētāju un sekretāru ir bijušie aizsargi, vācu soda vienību dalībnieki, SS leģionāri, budži un personas, kam bandās ir tuvi radinieki, kuri aktīvi palīdzējuši bandītiem, vienlaikus kavējot vietējo padomju orgānu darbam. ..

1947. gada 1. martā turpmākā cīņa ar nacionālo pagrīdi un tās bandām atbilstoši Savienības Ministru Padomes lēmumam un tām sekojošām PSRS IeM un VDM pavēlēm nodota Latvijas PSR Valsts drošības ministrijai.

Šajā pašā nolūkā LPSR VDM nodots IeM operatīvais sastāvs, IeM iekšējā karaspēka 5. strēlnieku divīzija un viss LPSR IeM iznīcinātāju bataljonu personālsastāvs. ..

Latvijas PSR iekšlietu ministrs
ģenerālmajors *Eglītis*

1947. g. 22. martā.

(Uz ežiņas galvu liku... 2. grāmata. — R., 1995. — 71.—83. lpp.)

FRAGMENTI NO LATVIJAS PSR MINISTRU PADOMES

1949. GADA 24. MARTA LĒMUMA NR. 297 (PILNĪGI SLEPENI)

.. Latvijas PSR Ministru Padome nolemj:

1. Izsūtāmo īpašumu, izņemot to īpašumu, kuru izsūtāmie ņem līdzi, un lopus konfiscēt.

Izsūtāmo konfiscēto īpašumu nodot valsts saistību parādu un tekošo maksājumu dzēšanai; pēc parādu un tekošo maksājumu dzēšanas atlikušo īpašuma daļu (dzīvojamās un saimniecības ēkas, ražošanas uzņēmumus, lauksaimniecības un amatniecības inventāru, kā arī lopus) nodot bez atlīdzības kolhoziem tās ieskaitīšanai nedalāmajā fondā.

Pārējo īpašumu un kartupeļus nodot realizācijai finansu orgāniem.

Pārtikas graudus, lopbarības graudus un tehniskās kultūras nodot valstij (graudu sagādes kantoriem).

2. Konfiscētā īpašuma aprakstīšanu, saglabāšanu un realizāciju uzdot apriņķu un pagastu izpildkomitejām. ..

Latvijas PSR Ministru Padomes priekšsēdētājs *V. Lācis*.
Latvijas PSR Ministru Padomes lietu pārvaldnieks *I. Bastins*.

BAUSKAS VIDUSSKOLAS SKOLĒNU NACIONĀLĀS PRETESTĪBAS GRUPAS UZSAUKUMS JAUNATNEI 1949. GADĀ

LATVJU JAUNIEŠI!

Jūsu Tēvzeme ir ienaidnieka varā. Par jūsu un visas tautas ienaidnieku — boļševiku varmācībām un zvērisko naidu pret latviešu tautu stāsta jums katrs solis dzīvē. Par to visskaļāk stāsta nesen izsūtīto tautiešu vaidi Sibīrijā, atceroties tālumā dzimteni Baltijas jūras krastos. Boļševikiem ir kaitīga latviešu tauta, bet viņiem ļoti vēlams būtu internacionāls pūlis, kas labāk iekļautos Kremļa diktatūras žņaugos. Bet veltīgi: neatvairāmi tuvāk nāk tā diena, kad rietumu tautu karapulki vērsīsies graužošā triecienā pret boļševismu un atnesīs brīvību arī latviešu tautai. Šis cīņas dalībniekiem jāklūst arī mums.

Latvju jaunieši: šī diena tuvojas. Bet brīvību neņem kā dāvanu, to pērk cīņās. Cīņai pret Tēvzemes ienaidnieku vajadzīgi arī jūs.

Jaunieši! Jūs varat darīt daudz. Padomājat un jūs redzēsāt, kāds vispusīgs cīņas lauks ir jūsu priekšā. Organizējaties un mācieties, iztīrājāt Latvijas vēstures, nacionālus un sabiedriskus jautājumus. Tikai no bijušā mācoties, mēs spēsim uzcelt Latviju nacionālu un varenu. Jums jāaug garīgi un fiziski.

Latviešu jaunieši! Tai brīdī, kad ieročus tvers tautas rietumos, tu nedrīksti iet pret mūsu palīgiem atbrīvošanās cīņā. Tava vieta ir nacionālo partizānu rindās. Lai vēlāk brīvi dzīvotu, tev tad būs jāmāk šaut.

Ievēro! Pret ienaidnieku cīnās. Cīnās vienmēr, visur un katra tauta. Mēs varam iet tikai uz priekšu: Latvija un nākotne pieder mums!

LAC

BAUSKAS JAUNIEŠU PRETOŠANĀS GRUPU APCIETINĀJA
1950. GADA 22. JŪNIJĀ — VIDUSSKOLAS IZLAIDUMA DIENĀ.
VIŅU TĀLĀKAIS LIKTENIS:

1. Arvīds Kļauga, grupas vadītājs, dz. 1929. g. Codes pag.
— nošauts.
2. Andrejs Vītelis, dz. 1931. g. Mežotnes pag.
— 25 gadi GULAG.
3. Arnolds Mitris, dz. 1931. g. Panemūnas pag.
— 25 gadi GULAG.
4. Jānis Zemtautis, dz. 1932. g. Svitenes pag.
— 25 gadi GULAG.
5. Oļģerts Zariņš, dz. 1932. g. Ozolaines pag.
— 25 gadi GULAG.
6. Edmunds Nerets, dz. 1930. g. Bauskā
— 25 gadi GULAG.
7. Zigurds Gobiņš, dz. 1933. g. Ozolaines pag.
— 25 gadi GULAG.

(Uz ežiņas galvu liku... 2. grāmata. — R., 1995. — 291.—298. lpp.)

**FRAGMENTS NO LPSR MINISTRU PADOMES PRIEKŠSĒDĒTĀJA
VIETNIEKA MATĪSA PLŪDOŅA VĒSTULES PILSĒTU UN RAJONU
IZPILDKOMITEJU PRIEKŠSĒDĒTĀJIEM 1956. GADA 28. AUGUSTĀ**

Papildus LPSR Ministru Padomes 1956. gada 26. jūnija vēstulei nr. 433 izskaidrojiet ciemu padomju un kolhozu priekšsēdētājiem, ka to pilsoņu iesniegumus par īpašuma atgūšanu, kuri atgriežas no specnometinājuma, LPSR Ministru Padome neizskatīs. Kolhozu valdēm un ciemu padomēm minētajām personām ir jāsniedz palīdzība, ierādot viņiem apdzīvojamo platību un iekārtojot darbā kolhozos, padomju saimniecībās un citos uzņēmumos. Ja no specnometinājuma atgriezušās personas iestājas par kolhoza biedriem, tad atkarībā no kolhoza kopsapulces lēmuma kolhoza valdei ir jāsniedz viņām palīdzība iegādāties no kolhoza par atvieglotiem noteikumiem govi, dzīvojamās ēkas utt.

Nekāda vara nespēj apspiest brīvības gribu.

Nikolo Makjavelli

IX NODAĻA

LATVIJA ATGŪST ZAUDĒTO NEATKARĪBU

1. PĀRKĀRTOŠANĀS UN JAUNĀ DOMĀŠANA PADOMJU SAVIENĪBĀ

Pēc Ņ. Hruščova atcelšanas PSRS vadību pārņēma Leonīds Brežņevs. Līdz ar to Padomju Savienībā tika apturētas Ņ. Hruščova iesāktās reformas tautsaimniecībā un valsts pārvaldē, kā arī pārtraukta staļiniskā totalitārisma kritika. Aizvien vairāk tika palielināti rūpnieciskās ražošanas paplašināšanas tempi, bet tajā pašā laikā sāka samazināties saražotās produkcijas daudzums. Tam par cēloni bija ekstensīvās saimniekošanas metodes, kā arī centieni palielināt tā sauktās bruto (bruto — rādītājs, kas naudas izteiksmē raksturo saražotās produkcijas kopapjomu, ieskaitot tajā ne tikai tiešās saražotās produkcijas, tas ir — preču vērtību, bet arī jebkuras citas izmaksas, piemēram, celtniecībā ieguldītos līdzekļus, kravu pārvadāšanas izmaksas un tamlīdzīgi) produkcijas kopapjomu. Bruto produkcijas rādītājs kļuva par noteicošo faktoru valsts saimnieciskās attīstības novērtēšanā. Sociālistiskā sistēma nonāca līdz absurdam.

Par labāko saimniecisko nozari, uzņēmumu, ražošanas vadītāju sāka uzskatīt nevis to, kas vairāk deva vispārējās labklājības palielināšanai, tas ir — tautsaimniecībai un cilvēkiem vajadzīgu, kvalitatīvu produkciju, bet gan to, kas kādā konkrētā izstrādājumā bija ieguldījis vairāk materiālu, energoresursu, darba un darba laika. Tādēļ tika celti nevajadzīgi, dārgi izmaksājoši ražošanas objekti, pie tam celtniecību aizkavēja uz daudziem gadiem, jo arī nepabeigtu objektu ikgadējās izmaksas ieskaitīja šajā bruto produkcijā. Transportā šis rādītājs tika paaugstināts,

veicot nevajadzīgus preču pārvadājumus, piemēram, no Latvijas veda uz Karēliju, novadu ar augsti attīstītu mežrūpniecību, kokmateriālus un tajā pašā laikā tieši tādus pašus kokmateriālus veda no Karēlijas uz Latviju. Rezultātā — darbs darīts bez jēgas, bet kravas pārvadājumu plāni pārpildīti. Jaunāko zinātnes atziņu ieviešana praksē, modernu ražošanas iekārtu un tehnoloģijas izstrādāšana, kas spētu uzlabot izstrādājumu kvalitāti un samazināt pašizmaksu, ražotājiem nebija izdevīga, jo samazinājās kopējās bruto produkcijas izmaksas. Šādā situācijā tautsaimniecība vairs nespēja attīstīties. Padomju Savienībā sākās ekonomiskās stagnācijas (sastingums, attīstības trūkums) periods. Veidojās situācija, kad aizvien vairāk palielinājās ražošanas objektu skaits, aizvien vairāk sāka tērēt materiālos un enerģētiskos resursus, palielinājās darbaspēka pieprasījums un tajā pašā laikā samazinājās preču daudzums, to kvalitāte bija zema.

Valdības prasība pēc augstiem bruto produkcijas rādītājiem veicināja tā sauktās “pierakstīšanas” sistēmas uzplaukumu. Atskaitēs sāka uzrādīt darbus, kas nemaz netika veikti, izmaksas par materiāliem, kas nemaz netika iegādāti. Šāda “pierakstīšana” aptvēra visas tautsaimniecības nozares, tai bija pakļauti visi ražošanas vadītāji, sākot no zemākajiem posmiem līdz pat ministrijām. Absurdā sistēma postoši iedarbojās uz strādnieku morāli, — varēja darbu darīt labi vai slikti, varēja nemaz nestrādāt, bet rezultātā ražošanas plāni vienmēr skaitījās izpildīti, strādnieki saņēma ne tikai darba algu, bet arī visdažādākās piemaksas un prēmijas, jo šīs izmaksas tāpat iekļāvās bēdīgi slavenajā “bruto”.

Padomju Savienībā sākās vispārējs sabiedriskās morāles pagrimums, ko vēl vairāk veicināja valsts vadītāju, arī paša L. Brežņeva personiskās īpašības — varaskāre, godkāriba un visatļautība. L. Brežņeva godkāribu centās izmantot zemākie saimnieciskie un politiskie darbinieki, lai gūtu personiskus labumus. Sava priekšnieka paraugam drīz sekoja arī visa valsts. Sākās masveidīga visdažādāko apbalvojumu piešķiršana, sākot ar ordeņiem un goda nosaukumiem, beidzot ar goda rakstiem un naudas prēmijām par darbiem, kas nemaz nebija veikti. Pats Leonīds Brežņevs vienreiz tika apbalvots ar Sociālistiskā Darba Varoņa, bet četras reizes — ar Padomju Savienības Varoņa goda nosaukumu, nerunājot nemaz par

visiem citiem iespējamiem apbalvojumiem. Par dažām nelielām atmiņu grāmatām, kuras pie tam viņa vietā bija rakstījuši profesionāli rakstnieki, L. Brežņevs tika apbalvots ar Ļeņina prēmiju par sasniegumiem literatūrā.

Par padomju dzīvesveida neatņemamu sastāvdaļu kļuva vienaldzīga attieksme pret darbu, alkoholisms, ikdienai nepieciešamo preču trūkums (deficīts) un ar to saistītās nebeidzamās rindas pie veikaliem un tajā pašā laikā vadošo darbinieku korumpētība. Vienīgā nozare, kura šajā laikā

sekmīgi attīstījās, bija militāri rūpnieciskais komplekss — bruņošanās vajadzībām, modernu ieroču un kosmiskās tehnikas radīšanai tika piešķirti neierobežoti līdzekļi, piesaistīti viskvalificētākie darbinieki.

Šajā tā sauktajā stagnācijas periodā atsākās arī represijas pret cilvēkiem, kas izrādīja neapmierinātību ar pastāvošo sistēmu, tā dēvētajiem “citādi domājošiem” jeb **disidentiem**. Kaut arī staļiniskais terors vairs neatkārtojās, tūkstošiem cilvēku tika ieslodzīti cietumos vai arī psihiatriskajās slimnīcās. PSRS valdība uzskats, ka normāls cilvēks nevar kritizēt sociālismu, to var tikai psihiski slims — nenormāls. Tā, piemēram, 1980. gadā tika represēts pasauleslavenais padomju zinātnieks, kodolfiziķis *Andrejs Saharovs*, kura noziegums bija **cilvēktiesību aizstāvība**, līdz ar to — vērsšanās pret padomju varu un PSKP idejām.

1982. gadā L. Brežņevs nomira, viņa vietā uz neilgu laiku cits pēc cita nāca *Jurijs Andropovs* (1982—1984) un *Nikolajs Čerņenko* (1984—1985). Šie valsts vadītāji bija cilvēki jau ievērojamos gados, ar vāju veselību, tādēļ ātri aizgāja mūžībā, nepaspējuši nekādas pārmaiņas — ne pozitīvas, ne arī negatīvas — ieviest. 1985. gadā par PSKP CK ģenerālsekretāru kļuva *Mihails Gorbačovs*.

Mihails Gorbačovs

80. gados jau bija izaugusi jauna paaudze, jauni politiskie un saimnieciskie vadītāji, un arī M. Gorbačovs piederēja pie šīs jaunās paaudzes. Četrdesmit pēckara gados būtībā bija izmainījusies visa pasaule, tās saimnieciskā un politiskā sistēma. J. Staļina diktatūras gados, kā arī pirmajās pēckara desmitgadēs komunistiskajai partijai vēl izdevās norobežot padomju tautas no pārējās pasaules, īpaši Rietumiem, bet tagad tas vairs nebija iespējams — modernie sakaru līdzekļi — radio, televīzija, kā arī starptautiskie sakari — aizvien vairāk iepazīstināja padomju cilvēkus ar dzīves limeni citās valstīs, un līdz ar to aizvien vairāk bija cilvēku, kuri sāka saprast, ka gadu desmitiem slavinātais sociālisms — pasaules taisnīgākā un demokrātiskākā iekārta — izrādījies tikai mīts, radīts tautas apkrāpšanai. Tomēr marksistiski ļeņiniskā sociālisma idejas jau bija tik cieši nostiprinājušās cilvēku apziņā, ka pārsvaru sāka ņemt uzskats, ka pie visām neveiksmēm vainojama nevis pati sociālistiskās iekārtas ideja, bet atsevišķu cilvēku kļūdas, atkāpšanās no "īstā" marksisma-ļeņinisma. Tā uzskatīja arī jaunais valsts vadītājs M. Gorbačovs.

Lai uzlabotu valsts saimniecisko stāvokli, kas atradās uz pilnīga sabrukuma robežas, M. Gorbačovs aicināja atgriezties pie "ļeņinisma principiem" — **atklātības**, tas ir — saimniecisko trūkumu atsegšanas, vadošo darbinieku un iestāžu kritikas, personiskā viedokļa izteikšanas brīvības, kā arī **patstāvības** saimniecisko un politisko jautājumu risināšanā. Šim M. Gorbačova uzsāktajām reformām, kas ieguva apzīmējumu "pārkārtošanās" jeb "pārbūve" un "jaunā domāšana", bija neparedzētas sekas. Līdz šim Vissavienības centrālajai vadībai pakļautie saimnieciskie darbinieki vairs nevēlējās pakļauties Maskavas diktātam, bet pieprasīja tiesības pašiem plānot ražošanas procesus. To pašu vēlējās arī republiku un apgabalu saimnieciskie un politiskie vadītāji. Tajā pašā laikā centrālie orgāni — PSKP vadība, Vissavienības ministrijas un citi — kaut arī vārdos piekrita nepieciešamībai dot šādu patstāvību, darbos centās to visādi bremzēt.

Īpaši asi patstāvības prasības uzstādīja Baltijas republikas, atsaukdamās gan uz paša M. Gorbačova teikto, ka "atļauts ir viss, kas nav ar likumu aizliegts", gan arī uz Padomju Savienības parakstītajiem starptautiskajiem dokumentiem,

īpaši — PSRS un Indijas valdību vadītāju 1986. gadā parakstīto “**Deli deklarāciju**”, kurā starp daudziem citiem punktiem, kas pieprasīja vispārcilvēcisko vērtību respektēšanu, bija arī šādi:

- tautas tiesības uz teritoriju nozīmē, ka tauta kā vēsturiski izveidojusies, dzīvotspējīga cilvēku sabiedrība, ko vieno kopējs eksistences un attīstības mērķis, nevar dzīvot bez savas teritorijas;
- tautas tiesības uz neatņemamu suverenitāti attiecībā uz savām dabas bagātībām un resursiem nozīmē, ka tauta ir tiesīga ne tikai brīvi pārvaldīt tos un rīkoties ar šīm bagātībām un resursiem, bet arī realizēt ekonomiskās darbības suverenitāti savā teritorijā;
- tiesības uz pienācīgu izdzīvošanas vidi nozīmē, ka tautai ir jādzīvo cilvēka cienīgā apkārtējās dabas vidē un tai jābūt aizsargātai no šīs vides pasliktināšanās.

Tā kā šo dokumentu bija parakstījis M. Gorbačovs, Padomju Savienības tautas, protams, cerēja, ka viņš arī īstenos tajā minētos principus — dos katrai savienotajai republikai saimniecisko patstāvību, suverenitāti, saglabājot PSRS kā suverēnu valstu apvienību — **federāciju** (ekonomiski patstāvīgas valstis ar ierobežotu politisko patstāvību) vai pat **konfederāciju** (pilnīgi patstāvīgas valstis, kuras saista kopējs sadarbības līgums). Šādas prasības, protams, ne PSKP, ne PSRS centrālā vara nespēja pieņemt, tādēļ Baltijas republikas sāka apvainot nacionālismā un separātismā vai tā saucamajā šķeltniecībā. Tomēr uzsāktu “pārbūves” procesu vairs nevarēja apturēt, Padomju Savienībā aizvien vairāk pastiprinājās centieni aiziet no centrālās varas administratīvi komandējošās ietekmes.

Liela nozīme “pārbūves” procesā bija arī M. Gorbačova sludinātajai “atklātībai”, kas pieļāva uzskatu daudzveidību jeb **plurālismu**. Ar to sākās dažādu sabiedrisko kustību un organizāciju veidošanās, kuru darbība ne vienmēr saskanēja ar padomju varas un sociālistiskās sistēmas vadīto darbību.

Lielu iesaisti uz visu turpmāko PSRS likteni atstāja prasība likvidēt vēstures “baltos plankumus”, tas ir — atklāt sabiedrībai visas slēptās vēsturiskās norises, īpaši attiecībā uz 1939. gada Molotova—Ribentropa paktu un tā sekām. Ar šādu prasību īpaši uzstājās Baltijas republikas, Moldāvija, kā arī Ukraina un Baltkrievija, tas ir — visas tautas, kuras šī pakta rezultātā tika iekļautas PSRS.

1988. gadā Baltijas republikas izvirzīja prasību PSRS Augstākajai Padomei, lai turpmāk katru centrālās valdības lēmumu, kas attiecas uz kādu savienoto republiku, pieņemtu tikai ar republikas piekrišanu. Šāds ierosinājums tika noraidīts, tādēļ **Igaunijas PSR 1988. gada 16. novembrī deklarēja suverenitāti.** (Šajā gadījumā jēdziens “suverenitāte” nenozīmēja pilnīgu valsts neatkarību un brīvību, bet tikai patstāvību iekšējo saimniecisko, politisko un kultūras jautājumu risināšanā. Šādu suverenitāti bija paredzēts nodrošināt ar īpašām līgumattiecībām visu PSRS savienoto republiku starpā, kā arī atzīstot republikas likumus kā primāros attiecībā pret Vissavienības likumiem, kuri būtu spēkā tikai pēc to apstiprināšanas republikas augstākajos valsts varas orgānos.) Kaut arī PSRS un PSKP vadība pasludināja šo Igaunijas deklarāciju par nelikumīgu un spēkā neesošu, **Padomju Savienības iziršana bija sākusies.**

1989.—1990. gadā no PSRS ietekmes izkļuva Austrumeiropas valstis, nomainot komunistiskos režīmus pret demokrātiskiem. Vislielākais notikums šajā periodā bija Vācijas atkalapvienošanās 1990. gada 3. oktobrī. Sākās padomju karaspēka izvešana no bijušajām PSRS “sociālistiskās sadraudzības” valstīm. 1991. gadā beidza pastāvēt padomju militārais bloks — Varšavas līguma savienība.

Aizvien pieaugošā PSRS tautu prasība pēc savām likumīgajām patstāvības tiesībām, vienotās “sociālisma nometnes” iziršana Eiropā nopietni apdraudēja Padomju Savienības turpmāko pastāvēšanu, tādēļ M. Gorbačova vadībā tika uzsākta jauna PSRS konstitūcijas izstrādāšana, kas noteiktu lielāku savienoto republiku patstāvību, bet šo patstāvību “piestiprinot” pie Maskavas centrālās varas ar īpašu Savienības līgumu. Tajā pašā laikā aizvien lielāku pretestību M. Gorbačova darbībai izrādīja “īstie ļeņinieši” — partijas, padomju un saimnieciskie darbinieki, kuri negribēja pieļaut savu privilēģiju likvidēšanu.

1991. gada 19.—21. augustā Padomju Savienībā notika valsts apvērsuma mēģinājums. M. Gorbačova rīcības spējas tika ierobežotas, — savērnieki liedza viņam sakaru un iespēju piekļūt patiesai informācijai par stāvokli valstī, valsts varu pārņēma tā sauktā Ārkārtējā stāvokļa valsts komiteja. Tomēr “jaunā domāšana” bija pārņēmusi arī pašu krievu tautu, kas nevēlējās pieļaut komunistiskā režīma atjaunošanos. Cīņu pret savērniekiem — vecās, staļiniskās sistēmas piekritējiem —

uzņēmās Krievijas Federatīvās Republikas vadītājs *Boriss Jelcins*. Maskavā parādījās barikādes, demokrātijas piekritējiem pievienojās karaspēka vienības. Sazvērniekus apcietināja, un M. Gorbačovs varēja atkal pārņemt Padomju Savienības vadību. Tomēr atgūt reālu varu Padomju Savienības teritorijā M. Gorbačovs tā arī vairs nespēja. **1991. gada decembrī Padomju Sociālistisko Republiku Savienība beidza pastāvēt.**

2. LATVIEŠI BRĪVAJĀ PASAULĒ

Otrā pasaules kara beigās Rietumeiropā — Vācijā, Zviedrijā, Dānijā, Beļģijā un Austrijā, kā arī citās zemēs — atradās apmēram 130 tūkstoši latviešu — gan karavīri, gan bēgļi, gan arī darba dienestā iesauktie. Pirmie pēckara gadi šiem cilvēkiem bija ļoti grūti, īpaši bijušajiem karavīriem, kuri pēc Vācijas sakāves bija nokļuvuši gūstekņu nometnēs. Padomju Savienības valdība darīja visu iespējamo, lai piespiestu Sabiedrotās valstis izdot visus “padomju pilsoņus”, to skaitā arī, protams, latviešus. Kaut arī Angliju un ASV saistīja līgums par visu padomju pilsoņu, kuri dažādu apstākļu dēļ atradās Vācijā, repatriēšanu (atgriešanu dzimtenē), Sabiedrotās valstis latviešus, lietuviešus un igauņus tomēr nepieskaitīja pie PSRS pilsoņiem, jo, kaut arī *de facto* Baltijas valstu atrašanās Padomju Savienības sastāvā tika atzīta, tiesiski, *de iure*, tās savu valstiskumu bija paturējušas.

Redzot, ka ar varu neko nevarēs panākt, padomju drošības dienesta darbinieki uzsāka plašu aģitācijas darbu, lai pierunātu cilvēkus atgriezties dzimtenē. Daudzi arī nodarbojās ar solījumiem, ka pēckara Latvijas PSR būs pavisam cita dzīve nekā 1940.—1941. gadā. Lielākais vairums šo “repatriantu” nokļuva nevis dzimtenē, bet padomju nāves nometnēs. Neliels skaits latviešu karavīru — leģionāru īsi pirms kara beigām bija aizbēguši no Vācijas uz neitrālo Zviedriju, lai nenokļūtu padomju gūstā. Padomju Savienība pieprasīja šo cilvēku izdošanu, kaut arī tas bija pret starptautiskajiem likumiem. Lai gan visa zviedru tauta izteica protestus, Zviedrijas valdība PSRS prasībām piekāpās. 1946. gada janvārī 130 latviešu karavīrus varmācīgi nodeva padomju drošības dienestam. Šīs akcijas laikā daži leģionāri izdarīja pašnāvību, citi sakropļojās, lai tiktu ievietoti

slimnīcā. Zviedru tautai šī valdības rīcība uz ilgiem gadiem palika atmiņā kā melns kauna traips.

Pirmos pēckara gadus latviešu bēgļi jeb "dīpīši" (DP — *displaced persons* — pārvietotās personas), kā viņus Rietumos dēvēja, pavadīja īpašās nometnēs, kuras bija izkaisītas pa visu Rietumvāciju. Lielākās nometnes atradās Eslingenē — apmēram 8000 cilvēku un Lībekā — apmēram 6000. Latvijas Centrālās padomes darbinieki, kas atradās Vācijā un Austrijā, uzņēmās gādību par svešumā nonākušajiem tautiešiem. Kopīgi ar Sarkanā Krusta organizāciju LCP veica bēgļu uzskaiti, rūpējās par viņu apgādi, aizstāvēja latviešu bēgļu un karagūstekņu tiesības. Ar LCP darbinieku palīdzību jau 1946. gadā Vācijā tika izveidotas 122 pamatskolas, kurās mācījās apmēram 7000 latviešu bērnu, kā arī 57 vidusskolas (ģimnāzijas) ar 2,5 tūkstošiem skolēnu, 45 bērnudārzi, kurus apmeklēja apmēram 1,7 tūkstoši mazuļu. Kopīgi ar lietuviešiem un igauņiem tika nodibināta Baltijas Universitāte. Izvērsās plašs kultūras darbs — organizējās kori, teātru trupas, tika izdotas grāmatas, laikraksti un žurnāli.

Bez LCP Vācijā darbojās arī citas bēgļu organizācijas. 1948. gadā tās visas apvienojās **Latviešu nacionālajā padomē**.

Kaut arī pēckara Vācijā bija ļoti grūti dzīves apstākļi, pirmajos gados latvieši necentās šo izpostīto zemi atstāt, jo vēl cerēja uz pārmaiņām lielvalstu politikā un uz Latvijas neatkarības atjaunošanu. Tomēr, redzot, ka šīm cerībām nebūs lemts piepildīties, vismaz tuvākajos gados, latvieši devās meklēt sev jaunas mītnes zemes. Pirmie izceļotāji atstāja Vāciju jau 1947. gadā. Līdz 50. gadu sākumam Vācijā bija palikuši tikai apmēram 15 000 bēgļu. Lielākais vairums latviešu apmetās uz dzīvi ASV (apmēram 45 000), Kanādā (apmēram 19 000), apmēram 20 tūkstoši devās uz tālo Austrāliju. Vairāk nekā 10 000 cilvēku atrada mājvietu Anglijā, Zviedrijā dzīvoja kādi 4000 latvieši. Arī citās pasaules valstīs latvieši atrada sev mājvietas.

Grūti bija latviešu emigrantiem uzsākt dzīvi jaunajās mītnes zemēs. Vajadzēja apgūt valodu, vajadzēja pierādīt darba prasmi un spējas. Pirmajos emigrācijas gados reti kāds latvietis varēja atrast darbu, kas atbilstu viņa zināšanām, tādēļ cilvēkiem ar augstskolu diplomiem nācās strādāt par melnstrādniekiem. Tomēr jau pēc nedaudziem gadiem latviešu dzīves apstākļi ievērojami uzlabojās. Speciālisti atsāka darbu savās nozarēs,

papildināja zināšanas mītnes zemju augstskolās, uzsāka uzņēmējdarbību, zemkopji iegādājās lauku īpašumus. Daudzi latviešu zinātnieki kļuva par ievērojamu augstskolu profesoriem, zinātnisko institūtu darbiniekiem, saimnieciskie darbinieki — par lielu uzņēmumu un firmu līdzdalībniekiem.

Tomēr, kaut gan vienam otram latvietim dzīves apstākļi bija kļuvuši pat labāki nekā dzimtenē, domas par zaudēto tēvzemi un cerības tajā kādreiz atkal atgriezties lika emigrantiem centties **saglabāt latvietību**, saglabāt valodu, nacionālo kultūru. To varēja tikai vienotībā, neizklīstot svešajās tautās. Tādēļ visās mītnes zemēs nodibinājās latviešu kopienas, kas savukārt apvienojās lielākās organizācijās. Tā izveidojās **Amerikas Latviešu apvienība, Latviešu Nacionālā apvienība Kanādā, Latviešu apvienība Austrālijā un Jaunzēlandē, Dienvidamerikas Latviešu apvienība**, kā arī **Latvijas atjaunošanas komitejas Eiropas centrs**. 1955. gadā Londonā uz Latviešu nacionālās padomes bāzes tika izveidota jauna organizācija — **Pasaules brīvo latviešu apvienība (PBLA)**, kurā iesaistījās visas iepriekšminētās organizācijas. Bez šīm organizācijām pastāvēja arī daudzas citas, kas aptvēra atsevišķas ļaužu grupas. Ievērojamākā organizācija, kas centās saglabāt latvietību svešumā, bija **“Daugavas vanagi”**, kura tika nodibināta jau 1945. gadā Beļģijā, Cēdelhemas gūstekņu nometnē. “Daugavas vanagi” savas darbības sākumā pievērsās galvenokārt kara veterānu un invalīdu aprūpei, tajā pašā laikā ņēmoties gādību par latviešu jaunatnes nacionāli patriotisko audzināšanu. Savas apvienības bija zinātniekiem, māksliniekiem un citu nozaru darbiniekiem. Jaunieši darbojās skautu un gaidu organizācijās, studentu korporācijās, sporta klubos. Liela nozīme latviešu vienotības saglabāšanā bija reliģiskajām draudzēm. Ārzemēs savu radošo darbību turpināja pazīstami rakstnieki un dzejnieki — *Jānis Jaunsudrabiņš, Alfrēds Dziļums, Aīda Niedra, Anšlavs Eglītis, Mārtiņš Zīverts* un daudzi citi, kam pievienojušies arī jaunākās paaudzes literāti.

Lai jaunā paaudze, svešatnē dzīvodama, spētu saglabāt latviskumu, darbojas neskaitāmas svētdienas skolas, bet Vācijā, Minsterē, atrodas pasaulē vienīgā latviešu ģimnāzija ārzemēs, kuru apmeklē jaunieši no visām pasaules malām. Nav zudusi arī latviešu dziesmu skandēšana, — jau 1953. gadā ASV

un Kanādā notika pirmie latviešu dziesmu svētki, un no tā laika gandrīz katru gadu tie pulcina latviešus gan vienā, gan otrā pasaules malā.

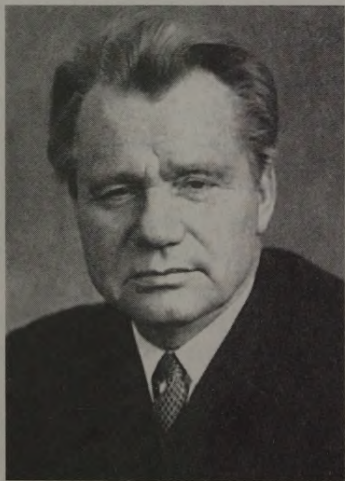
Latviešu sabiedriskajām organizācijām, īpaši PBLA, bez latviskuma saglabāšanas centieniem bija jāveic vēl viens svarīgs uzdevums: **Latvijas valsts atjaunošana**. Protams, ne jau tiešā nozīmē, bet pastāvīgi vēršoties pie lielvalstu valdībām un pasaules sabiedrības ar atgādinājumiem par starptautiskajiem līgumiem un lēmumiem, kas netiek ievēroti attiecībā uz Latviju, sniedzot informāciju par cilvēktiesību pārkāpumiem padomju okupētajā zemē. Šajā darbā PBLA cieši sadarbojās ar Igaunijas un Lietuvas nacionālajām organizācijām. **Galvenais panākums ārzemju latviešiem bija tas, ka, kaut gan PSRS iebilda, ASV un Anglija tā arī neatzina Baltijas valstu okupāciju likumību.**

Protams, ne jau viss emigrācijas latviešu starpā noritēja tik vienprātīgi. Bija cilvēki, kuri atteicās no savas nacionālās pašapziņas un pārtautojās, bija tādi, kuri pat sadarbojās ar okupācijas varu Latvijā. Notika arī nebeidzami strīdi starp atsevišķiem sabiedriskajiem darbiniekiem, no kuriem katrs gribēja piedēvēt sev lielākos nopelnus. Šo nesaticību centās izmantot padomju drošības dienesta iestādes darbinieki, kas kā Latvijas kultūras pārstāvji sāka apmeklēt ārzemju tautiešus, sniedzami tiem melīgu informāciju par norisēm Padomju Latvijā, liekot vienam otram tautietim sākt šaubīties par savu līdzšinējo pārliecību. Čeka aicināja arī emigrācijas kultūras darbiniekus apmeklēt dzimteni, kur pēc rūpīgi izstrādāta plāna viņiem rādīja tikai padomju dzīvesveida “parādes” pusi, piemēram, paraugsaimniecību “Ādaži”, vienu otru “uzspodrinātu” kultūras pieminekli. Patstāvīga pārvietošanās pa Latvijas teritoriju netika pieļauta, ārzemju viesi drīkstēja braukt tikai tur, kur viņus veda. Arī ar piederīgajiem un radniekiem Rietumu latvieši drīkstēja satikties tikai noteiktās vietās, parasti viesnīcās, kuru telpās bija iemontētas noklausīšanās ierīces. Tomēr reizēm šādi padomju propagandai bija zināmi panākumi, un viens otrs tautietis arī atgriezās un — kļuva par komunisma propagandistu: šādam pārbraucējam vajadzēja uzstāties radoraidījumos vai arī rakstīt aizrobežu presei par visiem sociālisma celtniecības sasniegumiem un augsto dzīves līmeni Padomju Latvijā.

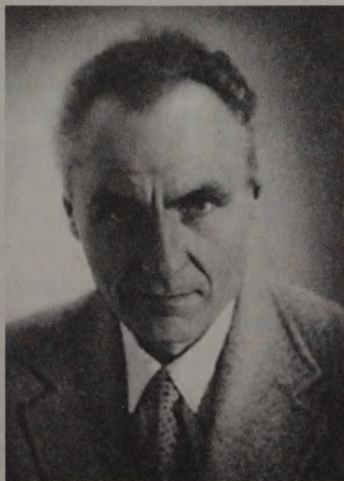
3. TREŠĀ TAUTAS ATMODA. NEATKARĪGĀS LATVIJAS REPUBLIKAS ATJAUNOŠANA

Nacionālās pretestības sagrāve un masveida represijas 40.—50. gados, šķiet, bija apklusinājušas ne tikai atklātu, bet arī slēptu latviešu tautas protestu pret komunistisko padomju iekārtu. Cilvēki bija kļuvuši noslēgtāki, atturīgāki cits pret citu, neuzdrikslēdami izteikt savas domas pat darbabiedru starpā, jo it visur, pat starp labi pazīstamiem cilvēkiem, varēja atrasties kāds nodevējs. Pat ģimenēs vecāki vairījās stāstīt saviem bērniem patiesību gan par pirmajiem Latvijas neatkarības gadiem, gan par tagadējās iekārtas noziegumiem un bezjēdzībām. PSKP varēja justies apmierināta — latvieši pacietīgi, nekurnēdami, vismaz neizrādot uz āru savas domas, cēla “laimīgo sociālisma valsti”.

Un tomēr komunistiskās partijas vadoņi maldījās. Tauta bija tikai iebaidīta, bet ne samierinājusies. Tiklīdz pierima staļiniskais terors, tā sāka atskanēt arī patiesības balsis. Rakstnieki un dzejnieki — *Vizma Belševica*, *Ojārs Vācietis*, *Ēvalds Vilks*, *Visvaldis Lāms*, kā arī daudzi citi — savos darbos reizēm piesardzīgāk, reizēm atklātāk sāka izteikt tautas sāpes un vēlmes.

Ēvalds Vilks

Visvaldis Eglons (Lāms)

Ar padomju dzīves īstenību, Latvijas kolonizēšanu un pārkrievošanu nesamierinājās arī daudzi komunistiskās partijas biedri, kuri, ticēdami marksisma-ļeņinisma teorijām, bija sekmejuši Latvijas neatkarības zaudēšanu, padomju varas nodibināšanu. 1959. gadā staļiniskā režīma piekritēji gan atņēma šiem cilvēkiem darbības iespējas, bet ne uzskatus.

1972. gada janvārī Rietumvalstu laikrakstos un radoraidījumos parādījās tā dēvētā **“17 latviešu komunistu vēstule”**, kurā plaši bija izklāstīta PSKP un padomju varas nežēlīgā nacionālā politika Latvijā. Šo vēstuli bija sastādījis E. Berkļavs ar dažiem domubiedriem, un tā bija adresēta citu tautu komunistiskajām un sociālistiskajām partijām. Vēstules pamatdoma bija informēt visu pasaules sabiedrību par norisēm Padomju Latvijā. “17 komunistu vēstulei” bija tik liels iespaids uz pasaules sabiedrisko domu, ka 1972. gada 21. februārī tās saturs tika apspriests pat ASV Kongresā, līdz ar to, kaut netieši, ietekmējot PSRS un ASV attiecības.

60.—70. gados veidojās atsevišķas pretpadomju grupas, kuras reizēm mēģināja sadarboties ar Igaunijas, Lietuvas, kā arī Krievijas disidentiem (disidents — citādi domājošs — tā pieņemts dēvēt cilvēku, kurš nepiekrīt oficiālajai, valdošajai ideoloģijai, neuzskata to par vienīgo un nemaldīgo. Padomju Savienībā disidentisms izpaudās kā cilvēku tiesību aizstāvēšanas, literāri demokrātiska vai nacionāli kulturāla kustība, vērsta pret padomju totalitārismu, un to pārstāvēja galvenokārt zinātnes, mākslas un kultūras darbinieki). Nozīmīgākā no šādām grupām bija **“Baltijas federācija”**, kas mēģināja veidot Baltijas republiku sabiedrību kopīgu saimniecisku, kultūras un politisko sadarbību, bet nodevības dēļ tika likvidēta, pirms vēl bija uzsākusi plašāku darbību. Šīs grupas vadītāji — *Viktors Kalniņš* un *Gunārs Rode* — tika notiesāti ar 15 gadiem cietumā.

70. gadu beigās sāka veidoties **Latvijas Neatkarības Kustība, Latviešu Kristīgi demokrātiskā savienība**, kā arī **Latviešu Demokrātiskā jaunatnes apvienība**. Šīs grupas rakstīja dažādus uzsaukumus, izplatīja informāciju, kas vēstīja par patieso stāvokli Padomju Savienībā, kā arī Rietumvalstīs, tomēr kaut cik nozīmīga šo grupu darbība neizvērsās, bet — atklātas tās arī netika. Ilgāku laiku drošības dienests nespēja atklāt arī **Latvijas Sociāldemokrātijas** darbiniekus,

kuriem jau bija samērā cieši sakari ar ārvalstu latviešu sociāldemokrātiskajām organizācijām. Tikai 1981. gadā LSD vadītāji *Juris Būmeistars* un *Dainis Lisments* tika izsekoti un arestēti.

Nevar nepieminēt atsevišķos, ārpus organizācijām esošos nacionālos patriotus. Tā, piemēram, literāte, tulkotāja *Maija Silmale* tika sodīta 1951. gadā par dalību tā sauktajā “**franču grupā**”. Šajā grupā apvienojās literāti un mākslinieki, lai pārspriestu franču (tātad Rietumvalstu) kultūras jautājumus. *Ints Cālītis* par “nepareizu domāšanu” tika tiesāts trīs reizes — 1948., 1958. un 1983. gadā, ieslodzījumā pavadot kopumā 17 gadus. Dzejnieks *Knuts Skujenieks* ieslodzījumā pavadīja septiņus gadus, savukārt skolotājs un aktīvs komjaunatnes darbinieks *Jānis Jahimovičs*, protestējot pret padomju karaspēka ievešanu Afganistānā, nokļuva psihiatriskajā slimnīcā. Ievērojamākais no šī perioda disidentiem bija *Gunārs Astra*, tiesāts par “pretpadomju” literatūras glabāšanu un izplatīšanu divas reizes: 1961. un 1983. gadā. 1983. gada 15. decembrī G. Astras tā sauktais “pēdējais vārds” tiesas sēdē, viņa draugu pierakstīts un izplatīts ārzemju presē, bija barga apsūdzība komunistiskajai partijai un padomju režīmam. Padomju cietumu sistēma sagrava šī latviešu patriota veselību: dažus mēnešus pēc atbrīvošanas, 1988. gadā, nesagaidījis savu centienu piepildījumu, viņš aizgāja viņsaulē.

Latvijas tautas vairākums maz ko zināja par šo patriotu darbību. Presē tikai retumis parādījās nesaudzīga kritika par kāda literāta darbiem, kuri “nomelnojoši padomju dzīves īstēnību”, pakļaujoties “buržuāziskam nacionālismam”. Tāpat parādījās arī ziņojumi par “ārvalstu izlūkdienestu aģentiem, kas graužot sociālistisko iekārtu”.

Paplašinoties starptautiskajiem sakariem, lai kā tos traucēja drošības dienesta darbinieki, Latvijā aizvien vairāk kļuva zināms par patieso Padomju Savienības politisko un ekonomisko stāvokli, par starptautiskajiem līgumiem, kurus padomju valdība parakstīja, bet slēpa no savas tautas. Tā, piemēram, 1975. gadā Somijas galvaspilsētā Helsinkos notika Eiropas drošības un sadarbības apspriedes noslēguma sēde, kurā Rietumvalstis un PSRS apņēmas ievērot arī valstu suverēnās vienlīdzības un suverēnās tiesības principu, varas vai varas draudu

nepielietošanas principu, paziņoja, ka respektēs cilvēktiesības un pamatbrīvības, **tautu līdztiesību un tautu tiesības pašām lemt savu likteni**, kā arī godprātīgi pildīs starptautiskās saistības.

Pēc Gorbačova izsludinātā un iesāktā “pārbūves un atklātības kursa” gan pasaules sabiedrība, gan sociālisma valstis cerēja, ka Padomju Savienībā sāksies pozitīvas pārmaiņas arī attiecībā uz tās atsevišķo republiku kaut vai nelielu patstāvību.

1986. gada jūlijā Liepājā trīs cilvēki — *Linards Grantiņš*, *Raimonds Bitenieks* un *Mārtiņš Bariss* — uzsāka darbību, lai atkal pievērstu uzmanību Padomju Savienības vadības vārdū un darbu nesakritībai. Savu grupu viņi nosauca par “**Helsinki-86**”. Šis nosaukums norādīja uz Helsinku vienošanās Nobeiguma aktā ietvertajiem principiem, kā arī uz to, ka vēl līdz 1986. gadam šie principi PSRS netiek ievēroti. Par savu uzdevumu grupa “Helsinki-86” uzskatīja pienākumu informēt cilvēkus par Helsinku vienošanās pārkāpumu gadījumiem varas iestādēs un sabiedrībā ar vietējo masu informācijas līdzekļu starpniecību, bet, ja tas nav iespējams, — ar jebkuriem citiem informācijas līdzekļiem. Īsā laikā šai patriotiskajai grupai pievienojās aizvien vairāk dalībnieku — visdažādāko profesiju pārstāvji, starp kuriem bija arī komunistiskās partijas biedri.

Viens no pirmajiem “Helsinku grupas” veikumiem bija vēstule PSKP ģenerālsekretāram M. Gorbačovam, kurā tika izteikts lūgums ievērot PSRS un Latvijas PSR konstitūcijas, kurās bija atzītas savienoto republiku **tiesības izstāties no PSRS**. Savu ideju izplatīšanai “Helsinku grupa” ar Zviedrijas latviešu palīdzību pat izdeva žurnālu “Auseklis”.

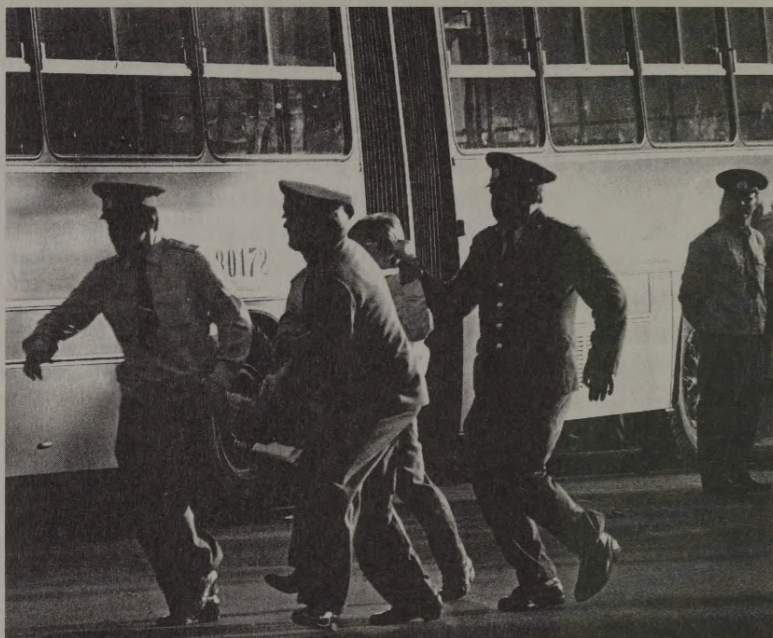
PSRS un PSKP vadītāja M. Gorbačova aicinājums uz “atklātību” veicināja ne tikai atsevišķu cilvēku, slepeni vai daļēji slepeni grupu nacionālās pašapziņas atjaunošanos. Pret līdzšinējo koloniālo sistēmu, kurā visus saimnieciskos un politiskos jautājumus risināja vienīgi Maskavā, nostājās aizvien vairāk visas PSRS tautas, īpaši jautājumos, kas bija saistīti ar ekoloģiju, ar vides aizsardzību, dabas saudzēšanu. Līdzšinējās milzīgās celtnes jau bija nodarījušas neizmērojamu kaitējumu gan dabai, gan cilvēku veselībai, bet, neskatoties uz zinātnieku iebildumiem, tika veidoti un īstenoti jauni, vēl vērienīgāki celt-

niecības projekti. Pāvilostas apkaimē tika iecerēta atomelektrostacijas būve, Rīgā — metro celtniecība. Daugavpilī jau 1982. gadā bija uzsākti hidroelektrostacijas būvdarbi. Visi šie objekti tika plānoti, nerēķinoties ne ar kādiem ekonomiskiem un ekoloģiskiem apsvērumiem.

Pirmie ciņā pret Maskavas diktātu iesaistījās žurnālisti *Dainis Īvāns* un *Arturs Snips*, publicēdami presē rakstus, kas norādīja uz vissavienības ministriju nesaprātīgo rīcību, projektējot un uzsākot Daugavpils HES celtniecību. Šo žurnālistu viedoklim pievienojās enerģētiķi, ģeogrāfi, biologi — visdažādāko nozaru pārstāvji. Padomju Latvijas valdība saņēma apmēram 30 tūkstošu vēstuļu, ko bija rakstījuši gan rakstnieki un zinātnieki, gan zemkopji un rūpniecības strādnieki, gan studenti un skolēni. Valdība bija spiesta piekāpties tautas prasībām. Īpaša komisija bioloģijas zinātnieces Ritas Kukaines vadībā nosūtīja uz Maskavu slēdzienu, ka Daugavpils HES celtniecība nav pieļaujama. Tā bija pirmā lielākā Latvijas tautas uzvara pār visvareno Maskavu.

1987. gada 28. februārī nodibinājās Vides aizsardzības klubs (VAK), kas panāca Rīgas metro celtniecības pārtraukšanu. Tika izvēsta ciņa arī pret Olaines, Ventspils, Jūrmalas un Slokas apkārtējās vides piesārņošanu. VAK pasākumi sāka “traucēt” lielo vissavienības uzņēmumu darbību, tādēļ Latvijas informācijas līdzekļi saņēma norādījumus, kas aizliedza publicēt materiālus par VAK darbību. Tomēr arī šādi aizliegumi vairs nespēja apturēt uzsākto virzību uz tautas tiesību ieviešanu. Savukārt LKP un drošības dienesta vadība nezināja, kā rīkoties jaunajā situācijā, jo oficiālā PSRS vadība — M. Gorbačovs bija izsludinājis, ka “atļauts viss, kas nav ar likumu aizliegts”, un šis, tā sauktās “neformālās” grupas, kaut arī tās bija nacionāli patriotiskas, tomēr darbojās saskaņā ar pastāvošo valsts pamatlikumu — konstitūciju, kā arī PSRS valdības parakstītiem starptautiskiem līgumiem. LKP vadība nebija pieradusi rīkoties patstāvīgi, bez norādījumiem no Maskavas, tādēļ komunistiskās partijas pretdarbība bija neaktīva un nesekmīga.

1987. gada vasarā “Helsinki-86” aicināja tautu atzīmēt staļiniskā terora upuru piemiņu 14. jūnijā — pirmās masveida deportācijas atceres gadadienā — ar ziedu nolikšanu

Disidentu aizturēšana pie Brīvības pieminekļa

pie Brīvības pieminekļa. Šī diena bija sākums visas tautas kustībai, protestam pret okupācijas varu Latvijā. Vairāki tūkstoši cilvēku gāja pie pieminekļa ar ziediem, godinot bojā gājušos. Tikai tagad Latvijas komunistiskā partija, ko tajā laikā vadīja *Boriss Pugo* (pirms tam Latvijas PSR VDK priekšnieks), sāka pievērst lielāku uzmanību “Helsinki-86” darbībai. Tā tika atzīta par naidīgu pretpadomju organizāciju, kuru vadot ārvalstu izlūkdienesti. Vairāki grupas vadītāji, arī Linards Grantiņš, Rolands Silaraups, tika arestēti un **izsūtīti ārpus PSRS robežām** (ne vairs uz Sibīriju!). Tomēr patriotiskās grupas savu darbību neapturēja. 1987. gada 23. augustā Rīgā notika plaša demonstrācija, vērsta pret 1939. gada Molotova—Ribentropa paktu. Kaut gan Brīvības pieminekli bija aplenkušas milicijas vienības, ļaudis bija sanākuši tik daudz, ka kārtības sargi, lai izkliedētu demonstrantus, sāka tos sist ar gumijas nūjām.

1988. gada vasaru var saukt par “dziesmotās revolūcijas” laiku. Tā gada jūlijā Lietuvas galvaspilsētā Viļņā notika Baltijas studentu dziesmu svētki, kuros plīvoja visu trīs tautu nacionālie karogi, skanēja nacionāli patriotiskās dziesmas, arī Latvijas himna “Dievs, svētī Latviju!”. Drīz pēc tam Latvijā norisēja folkloras svētki “Baltica ‘88”. Tika rīkoti arī citi līdzīgi pasākumi. Visur skanēja sen aizmirstas dziesmas, plīvoja sarkanbaltsarkanie karogi.

1988. gada rudenī notika izmaiņas Latvijas pārvaldē. Latvijas komunistiskās partijas vadītājs Boriss Pugo tika pārcelts atbildīgā partijas darbā uz Maskavu, un viņa vietā par LKP CK pirmo sekretāru kļuva *Jānis Vagris*, savukārt A. Gorbunovs tika iecelts par LPSR Augstākās Padomes priekšsēdētāju. Tūlīt pēc šīm izmaiņām partijas vadībā 7. oktobrī Rīgā, Mežaparkā, notika vēl nepieredzēts tautas saiets — cilvēku tūkstoši — ģimenes ar bērniem, veci, jauni, gan latvieši, gan cittautieši — visus vienoja kopēja doma — “Par brīvu Latviju”. Nākamajā dienā pēc Mežaparka manifestācijas, 8. oktobrī, vairāku sabiedrisko un politisko organizāciju pārstāvji pulcējās, lai dibinātu **Latvijas Tautas fronti**. LTF dibināšanas kongresu ar uzrunu atklāja latviešu strēlnieks, Dailes teātra aktieris *Ēvalds Valters*:

“Mana miļā, drosmīgā arāju tauta! Drosmīgā, sīkstā, izturīgā — ja tu tāda nebūtu, tad nekad daina nevēstītu mums tādus vārdus: “Man pieder tēvu zeme ar visām atmatām, Man pašam kungam būt, man pašam arājam.”..”

Par Tautas frontes priekšsēdētāju ievēlēja *Daini Īvānu* — žurnālistu, kurš pirmais bija uzdrošinājies iebilst pret varenās Maskavas lēmumu — Daugavpils hidroelektrostacijas celtniecību. LTF īsā laikā kļuva par visietekmīgāko sabiedriski politisko spēku Latvijā.

Lai mazinātu nacionāli patriotisko grupu un organizāciju ietekmi, LKP CK vadība nolēma aizvien pieaugošo tautas kustību pārņemt savā vadībā. Zinot, ka “Helsinki-86” grupa gatavojas 1988. gada 25. martā plaši atzīmēt otrās lielās deportācijas piemiņas dienu, B. Pugo ierosināja šo pasākumu organizēt un vadīt Rakstnieku savienības priekšsēdētājam *Jānim Peteram* un Mākslinieku savienības priekšsēdētājai *Džemmai Skulmei*, par pasākuma vietu izvēloties Brāļu kapus. Tajā pašā laikā

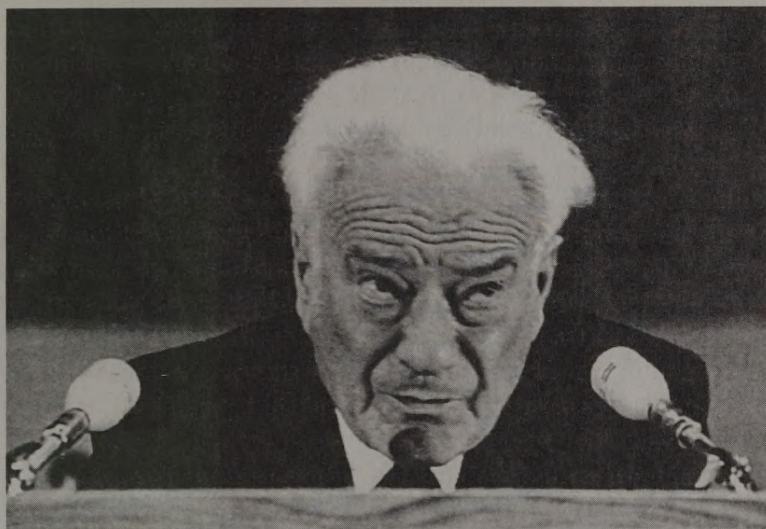

Dainis Iļvāns PSRS deputātu kongresa tribīnē

drošības dienests ar dažādiem ieganstiem aizturēja vairākus aktīvākos “Helsinki grupas” dalībniekus.

1988. gada 1.—2. jūnijā notika Latvijas radošo apvienību un LKP CK kopēja sanāksme. Pirmo reizi visā padomju varas laikā latviešu rakstnieki, mākslinieki, zinātnieki, sabiedriskie un saimnieciskie darbinieki atklāti runāja par visām savas tautas sāpēm un cerībām. **Pirmo reizi atklāti tika pateikta patiesība par 1939. gada Molotova—Ribentropa pakta slepenajiem papildlīgumiem**, ar kuriem Vācija nodeva Baltijas valstis Padomju Savienībai. Šo patiesību uzdrīkstējās pateikt *Mavriks Vulfsons* — komunistiskās partijas biedrs, kurš jau neatkarīgās Latvijas Republikas laikā, tāpat kā Eduards Berklavs, bija cīnījies par padomju varu.

1988. gada 14. jūnijā, staļinisma upuru piemiņas dienā, apmēram 100 tūkstoši cilvēku pulcējās Rīgas centrā. Tautu uzrunāja LKP CK ideoloģiskais sekretārs *Anatolijs Gorbunovs* un *Eduards Berklavs* — bijušais nacionālkomunists, kā arī daudzi citi pazīstami cilvēki. Cīņu par latviešu tautas brīvību ievadīja LNNK un vairākas citas nacionālpatriotiskās organizācijas, kā arī tā sauktie “reformkomunisti” — PSKP biedri, kuri nevarēja samierināties ar līdzšinējo saimniecisko un poli-

Mavriks Vulfsons

tisko sistēmu Padomju Savienībā, bija vairāk vai mazāk noskaņoti nacionālā garā. **Latviešu tautas trešā atmoda bija sākusies.**

Tautas frontes politiskais mērķis bija “suverenitāte padomju federācijas sastāvā”, tas nozīmētu, ka pastāvošās PSRS vietā būtu jāizveido valstu savienība, ko saista savstarpēji līgumi. Tomēr PSRS negatīvā nostāja pret Baltijas tautu brīvības centieniem lika izmainīt LTF sākotnējo programmu, un aizvien vairāk izvirzījās doma par Latvijas pilnīgu neatkarību.

1989. gada 28. jūlijā Latvijas PSR Augstākā Padome pieņēma deklarāciju par Latvijas valsts suverenitāti, nosakot, ka PSRS likumi būs spēkā Latvijas teritorijā tikai tad, ja tos atzīs un apstiprinās LPSR AP. Šādus lēmumus bija pieņēmušas arī Lietuvas, Igaunijas un Azerbaidžānas PSR Augstākās Padomes, bet, kaut arī tie pamatojās uz PSRS konstitūciju, Padomju Savienības augstākā vara pasludināja tos par nelikumīgiem, savukārt Latvijas Augstākā Padome šo Maskavas protestu tikai “pieņēma zināšanai”. Ievērojams

notikums 1989. gadā bija Latvijas, Lietuvas un Igaunijas tautas kustību kopīgi organizētais pasākums "Baltijas ceļš" 23. augustā, atzīmējot Molotova—Ribentropa pakta 50. gadadienu, kad visu triju valstu iedzīvotāji veidoja gandrīz nepārtrauktu ķēdi simtiem kilometru garumā, simbolizējot Baltijas tautu vienotību.

Padomju iekārtas piekritēji, galvenokārt cittautieši — partijas un padomju darbinieki un atvaļinātie virsnieki, mēģināja organizēt pretestību tautas atmodas kustībai. 1989. gada janvārī šis grupējums nodibināja kā pretstatu Tautas fronteī tā saukto **LPSR Darbaļaužu internacionālo fronti**, tomēr, kaut arī to atbalstīja samērā plašas aprindas, tās darbība nespēja aizkavēt Latvijas tautas virzību uz neatkarību.

1990. gada 18. martā notika jaunas Augstākās Padomes vēlēšanas, kurās pirmo reizi varēja piedalīties dažādu partiju un sabiedrisko organizāciju kandidātu saraksti. Šajās vēlēšanās pārsvaru guva Latvijas Tautas frontes izvirzītie deputātu kandidāti.

1990. gada 4. maijā jaunievēlētā Augstākā Padome pieņēma Deklarāciju par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. Šajā nozīmīgajā dokumentā bija paredzēts līdz Latvijas Republikas valsts varas faktiskas neatkarības pilnīgai atjaunošanai noteikt **pārejas periodu**, kura laikā jāizdara daži pārveidojumi 1922. gadā pieņemtajā Satversmē, lai valsts pamatlikums atbilstu mūsdienu prasībām, jāveic Latvijas Republikas Saeimas vēlēšanas, kā arī jāpanāk Padomju Savienības karaspēka izvešana no Latvijas teritorijas. PSRS vadība, protams, centās nepieļaut šādu "nelikumīgu" Latvijas tautas rīcību, un 14. maijā M. Gorbačovs parakstīja dekrētu, ar kuru Latvijas Republikas atjaunošanas deklarācija tika pasludināta par spēkā neesošu. Tomēr bija jau par vēlu — pateicoties paša Gorbačova uzsāktajai "pārbūvei, atklātībai un jaunajai domāšanai", visas, līdz šim centrālajai varai paklausīgās republikas, arī Krievijas PFSR, kuru vadīja Boriss Jeļcins, bija deklarējušas savu ekonomisko suverenitāti, saglabājot līdzšinējo Padomju Sociālistisko Republiku Savienību. Tādēļ, apejot Padomju Savienības centrālos varas orgānus, Latvijas Republikas valdība parakstīja ekonomiskās sadarbības līgumu

tieši ar KPFSR valdību. Augstākā Padome un valdība uzsāka sociālistiskās saimniecības sistēmas pakāpenisku likvidāciju, iekārtoja pie Krievijas un Baltkrievijas (tas ir — PSRS) robežām muitas punktus, lai novērstu Latvijas īpašumu un preču izvešanu. 1990. gada novembrī Latvijā stājās spēkā likums “Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos”, kas deva tiesības bijušajiem zemkopjiem atgūt savus īpašumus.

Latvijas neatkarības pretinieki, nespējami samierināties ar līdzšinējo privilēģiju zaudēšanu, sāka organizēt aktīvu pretestību. “Interfronte”, kā arī citas padomju režīmam uzticīgas organizācijas nodibināja “PSRS un LPSR Konstitūcijas un pilsoņu tiesību aizstāvēšanas komiteju”. 1990. gada septembrī notika galīgā Latvijas komunistiskās partijas sašķelšanās. Komunisti — Latvijas patrioti nodibināja jaunu organizāciju — **Latvijas Demokrātisko Darba partiju**, par tās vadītāju ievēlēja Ivaru Ķezberu, bet par reakcionārās Latvijas komunistiskās partijas vadītāju kļuva *Alfrēds Rubiks*. LKP kļuva par Interfrontes un Pilsoņu tiesību aizstāvēšanas komitejas tiešo vadītāju. Aizvien biežāk sāka notikt dažādi “darbaļaužu” mītiņi un demonstrācijas, prasot atjaunot Latvijā padomju iekārto. Īpaši asi protesti tika izteikti pret latviešu valodas noteikšanu par valsts valodu, kas esot pretrunā ar starptautiskajām cilvēktiesībām. Aizstāvēdami it kā visu nelatviešu intereses, interfrontieši patiesībā iestājās vienīgi par krievu līdzšinējo virskundzību pār citām PSRS nācijām. Radās neparasts jēdziens — “**krievvalodīgie**”, pie kuriem pieskaitīja jebkuru nelatvieti, vienalga, vai tas būtu ukraiņis vai kazahs, baltkrievs vai armēnis.

Redzot, ka ar demonstrācijām, mītiņiem, sūdzībām un apmelojumiem Latvijas virzību uz brīvību nevar apturēt, LKP un Interfronte, kas būtībā bija viens un tas pats, uzsāka bruņotas akcijas. To īstenošanai izmantoja sevišķās nozīmes milicijas vienības jeb, kā tās tolaik tika sauktas, **OMON** (otrjad milicii osobovo naznačepija), kas bija izveidotas LPSR Iekšlietu ministrijā cīņai pret īpaši bīstamiem noziedzniekiem. Sākās uzbrukumi Latvijas muitas punktiem, tika uzspridzināti atjaunotie kritušo latviešu karavīru pieminekļi, sarīkoti sprādzieni pie atsevišķām sabiedriskajām ēkām. 1991. gada

2. janvārī OMON vienība ieņēma Rīgas Preses namu, kuru LKP bija izsludinājusi par savu īpašumu. Ar šo rīcību LKP bija cerējusi likvidēt neatkarīgos Latvijas preses izdevumus, liedzot tautai saņemt patiesu informāciju par stāvokli valstī. Tomēr žurnālisti darbu nepārtrauca. Īsā laikā ar ārvalstu sabiedrības atbalstu tika iegādātas iespiedmašīnas, sameklētas telpas pagaidu tipogrāfijām, un preses izdevumi turpināja iznākt.

1991. gada 7. janvārī PSRS aizsardzības ministrs izdeva pavēli nosūtīt uz Latviju, Lietuvu, Igauniju, kā arī uz Moldovu, Gruziju, Armēniju un Ukrainu speciālas desantkaraspēka vienības, lai "nodrošinātu iesaukumu PSRS Bruņotajos spēkos" (šīs bijušās savienotās republikas, deklarējušas suverenitāti, ieviesa tā saukto "alternatīvo" dienestu, tas ir — tie jaunieši, kas nevēlējās kalpot PSRS karaspēkā, guva iespēju iestāties darba dienestā). Patiesībā šīm karaspēka vienībām bija paredzēti citi uzdevumi — atjaunot "nepaklausīgajās" republikās līdzšinējo kārtību un komunistiskās partijas ietekmi. **13. janvārī** šīs padomju desantvienības sadarbībā ar Lietuvas komunistiskās partijas vadību **ieņēma Viļņas televīzijas centru**. Sadursmē ar padomju tankiem gāja bojā 14, bet ievainoti tika vairāki simti lietuviešu — neapbruņoti cilvēki — vīrieši, sievietes, pusaudži, kas kailām rokām stājās preti varmācībai. Ziņa par šo noziegumu aplidoja visu pasauli, visas televīzijas studijas pārraidīja dažu drosmīgāko žurnālistu, arī Latvijas kinooperatora *Jura Podnieka* uzņemtos skatus, kas rādīja padomju karavīru nežēlīgās izrīcības.

Latvijas valdība un Tautas fronte saprata, ka līdzīgi notikumi var norisēt arī Rīgā. Tajā pašā dienā, kad tika saņemta ziņa par traģiskajiem notikumiem Lietuvā, Rīgā, 11. novembra krastmalā pulcējās **vairāk nekā 500 tūkstoši iedzīvotāju** no visām Latvijas malām. Tika pieņemts lēmums uzsākt svarīgāko valsts objektu apsardzību. Rīgā sāka celt barikādes un aizsprostus pie Augstākās Padomes, Ministru Padomes, telegrāfa un telefona centrāles, radionama, Zaķusalas televīzijas centra. Uz Rīgu brauca zemnieki ar lieljaudas traktoriem, brauca celtnieki ar smagajām kravās automašīnām, lai nosprototu ielas un tiltus, ja sāktos karaspēka uzbrukums. Divas nedēļas simtiem tūkstošu cilvēku dienām un naktīm atradās savās sargvietās, gatavi, tāpat kā lietuvieši, kailām rokām stāties preti okupantu tankiem. Tomēr padomju karaspēka

pavēlniecība pagaidām vēl neuzdrošinājās sākt atklātu uzbrukumu, jo notikumi Lietuvā bija izraisījuši ļoti asus protestus pret M. Gorbačova vadīto PSRS valdību, kā arī pret pašu PSKP ģenerālsekretāru. Tādēļ Rīgā pirmajās barikāžu dienās tikai atsevišķas OMON vienības uzbruka galvenokārt tiltu sargiem, dedzinādamas viņu traktoros un automašīnas, bet pie nopietnākiem pasākumiem neķērās, jo tautas sargi, pretēji komunistu iecerēm, **uz vardarbību neatbildēja ar vardarbību.**

LKP un Interfrontes vadība, redzot, ka pat Krievija atsakās no "vienotās, nedalāmās" Padomju Savienības impērijas saglabāšanas, nolēma veikt apvērsumu. 1991. gada 15. janvārī Interfrontes rīkotajā mitiņā Rīgā, ASK stadionā, kurā piedalījās vairāki tūkstoši dalībnieku, Alfrēds Rubiks paziņoja, ka jaunizveidotā Vislatvijas sabiedrības glābšanas komiteja atlaiž Latvijas Augstāko Padomi un valdību un pārņem varu savās rokās.

20. janvārī LKP noorganizēja OMON vienību bruņotu uzbrukumu Latvijas Iekšlietu ministrijas ēkai. Uzbrukuma gaitā tika nogalināti vairāki ēkas apsardzes darbinieki un civiliedzīvotāji. Starp kritušajiem bija arī kinooperators *Andris Slapiņš*, bet kinooperators *Guido Zvaigzne* no gūtajiem ievainojumiem nomira 5. februārī.

Šī uzbrukuma mērķis bija panākt, lai Latvijas valstij uzticīgie milicijas darbinieki, kā arī civilie iedzīvotāji uzsāktu bruņotu pretestību OMON kaujiniekiem. Tas dotu iespēju A. Rubikam apvainot Latvijas valdību nespējā novērst nekārtības un **izsaukt kārtības ieviešanai padomju karaspēka vienības**, kas, gaidīdamas šādu aicinājumu, jau atradās pilnā kaujas gatavībā. Vienīgi Latvijas tautas un tās vadoņu savaldība glāba jaunatgūto valsti no iznīcināšanas. OMON vienības no ieņemtās Iekšlietu ministrijas tika atsauktas, komunistu iecerētais varas sagrābšanas mēģinājums bija cietis neveiksmi.

Jauni draudi Latvijas brīvībai sākās 1991. gada 19. augustā, kad notika valsts apvērsuma mēģinājums visas Padomju Savienības mērogā. Tajā pašā dienā Baltijas kara apgabala virspavēlnieks ģenerālis *F. Kuzmins* paziņoja par **ārkārtējā stāvokļa noteikšanu Latvijā**. Tas nozīmēja, ka karaspēkam tika dotas tiesības iejaukties jebkurās norisēs, kas, pēc pavēl-

niecības domām, varētu apdraudēt mieru un kārtību, tādēļ, lai novērstu neizbēgamo asinsizliešanu, Latvijas valdība, kā arī Tautas frontes vadība atturējās aicināt tautu no jauna uz barikādēm. Karaspēka vienības kopā ar OMON ieņēma televīzijas un radio ēkas, starptautisko sakaru mezglu, Iekšlietu ministriju, kā arī Tautas frontes mītņi. Tomēr tālākas militārās akcijas nesevoja, jo karaspēka vadībai, kā arī LKP kļuva zināms, ka Maskavā iecerētais valsts apvērsums nav izdevies.

Latvijas sabiedriskie un politiskie darbinieki saprata, ka PSRS ir tuvu sabrukumam un tās turpmākais liktenis, politiskās norises nav paredzamas. Tādēļ, kaut arī Augstākās Padomes ēku tieši apdraudēja padomju armijas bruņumašīnas un omonieši, **Latvijas Republikas Augstākā Padome 21. augustā pieņēma konstitucionālu likumu "Par Latvijas Republikas valstisko statusu"**. Šajā likumā bija teikts, ka, tā kā "1991. gada 19. augustā PSRS valsts apvērsuma rezultātā ir beigušas pastāvēt PSRS konstitucionālās valsts varas un pārvaldes institūcijas" un tādēļ vairs nav iespējams īstenot paredzēto Latvijas neatkarības atjaunošanu sarunu ceļā, **Latvija tiek pasludināta par neatkarīgu valsti**, kuras starptautiski tiesisko stāvokli nosaka 1922. gada Latvijas Republikas Satversme.

Pirmā valsts, kas oficiāli atzina Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu, bija Islande — tās valdība šādu dokumentu parakstīja jau 23. augustā. 24. augustā Latvijas Republikas neatkarību atzina Krievija. Tai sekoja pārējās valstis. Līdz 18. septembrim Latvijas Republikas neatkarību bija atzinušas jau 79 pasaules valstis. 1991. gada 6. septembrī arī PSRS Valsts Padome pieņēma lēmumu atzīt Baltijas valstu neatkarību. Bija pagājis 51 gads un viens mēnesis kopš tās dienas, kad Padomju Savienība "svinīgi uzņēma" savā saimē okupētās Baltijas tautas, atņemdama tām tiesības pašām lemt savu likteni. Apspiesto tautu gara spēks tomēr bija izrādījies stiprāks par apspiedēja kara spēku.

1991. gada 17. septembrī Latviju, Lietuvu un Igauniju uzņēma Apvienoto Nāciju Organizācijā kā pilntiesīgas brīvo tautu saimes locekles. Latvija no jauna ieņēma savu vietu pasaules politiskajā dzīvē.

1994. gada 31. augustā Latvijas Republikas teritoriju atstāja pēdējās Krievijas (līdzšinējās PSRS) karaspēka vienības, bet pirms šī notikuma, 1993. gada 5.—6. jūnijā, atjaunotā Latvijas Republika pilnīgi atbrīvojās no sociālistiskās padomju iekārtas paliekām: Augstākās Padomes vietā atbilstoši Latvijas Republikas Satversmei tika ievēlēta Saeima, kas pārstāvēja visdažādāko virzienu partijas un grupējumus.

Par atjaunotās Latvijas valsts **pirmo prezidentu** kļuva *Guntis Ulmanis*.

No šī brīža Latvijā sākās tautas saimniecības un sabiedriski politiskās dzīves atjaunošanas un pilnveidošanas laiks. Okupācijas gadi ir atstājuši savas pēdas gan saimnieciskajā attīstībā, gan, jo vairāk, cilvēku apziņā. Grūts ir tautas atdzimšanas ceļš, tajā sastopami gan panākumi, gan neveiksmes, gan kļūdas, gan ļaunprātības, tomēr ar katru brīvībā, patstāvībā pavadīto gadu Latvija aizvien vairāk tuvojas savam mērķim — visas tautas labklājībai.

KOPSAVILKUMS

Laika posms no 60. gadu vidus līdz 80. gadu vidum Padomju Savienībā raksturīgs kā tā sauktais “stagnācijas” periods. Aizvien vairāk pieauga ražošanā ieguldītie līdzekļi, tajā pašā laikā samazinoties saražotās produkcijas daudzumam. Šādu stāvokli izraisīja ekstensīvās saimniekošanas metodes, kā arī saimnieciskās attīstības līmeņa noteikšanas sistēma, kas par galvenajiem rādītājiem uzskatīja ražošanas izmaksu un ražojumu vērtības kopsumu. Šāda sistēma veicināja izmaksu palielināšanu, jo tā varēja sasniegt augstākus rādītājus. Rezultātā tika celti lieli, dārgi un mazefektīvi ražošanas objekti, nerūpējoties par ražojumu kvalitāti. Tas noveda pie saimnieciskās attīstības apstākļa, nepieciešamo preču trūkuma, strādājošo, kā arī saimniecisko vadītāju morāles pazemināšanās. Tajā pašā laikā atsākās represijas pret cilvēkiem, kas iedrošinājās runāt par šiem trūkumiem un kļūdām saimnieciskajā sistēmā, — tā sauktajiem disidentiem.

80. gadu vidū jaunais PSRS vadītājs M. Gorbačovs uzsāka saimnieciskās sistēmas pārveidošanu, par galveno faktoru šajā

pārkārtošanās procesā uzskatot ražošanas nozaru vadītāju patstāvību, atklātību visos jautājumos, kas saistīti ar vispārējo valsts saimniecisko stāvokli, kā arī viedokļu dažādību — plurālismu, izskatot saimnieciskos un politiskos jautājumus. M. Gorbačova uzsāktais “pārbūves” un “jaunās domāšanas” kurss veicināja ne tikai atsevišķu ražošanas vadītāju, bet arī visu PSRS republiku tiekšanos atbrīvoties no līdzšinējā centrālās varas diktāta un uzsākt patstāvīgu darbību, kas atbilstu katras republikas, katras tautas īpatnībām un iespējām.

Ievērojamu vietu uzsāktajā tautas kustībā ieņēma cilvēktiesību aizstāvju grupa “Helsinki-86” un Vides aizsardzības klubs (VAK). Šajās organizācijās iesaistījās visdažādāko nozaru pārstāvji. Pateicoties VAK darbībai, pirmo reizi Latvijai izdevās panākt, ka Padomju Savienības vadība atcēla Latvijai neizdevīgus saimnieciskus lēmumus.

1988. gada 1.—2. jūnijā notika Latvijas radošo apvienību kopēja sanāksme, kurā atklāti tika izrunātas visas tautas sāpes un cēriņas. Šajā sanāksmē pirmo reizi atklātībai tika paziņota patiesība par Latvijas okupāciju. Radošo apvienību sanāksme (plēnums) ievadīja trešās tautas atmodas laikmetu, ievadīja “dziesmoto revolūciju”. Atklāti tika pacelts nacionālais karogs, visdažādākajos kultūras pasākumos, kuros piedalījās simtiem tūkstošu cilvēku, skanēja sen aizmirstas nacionāli patriotiskas dziesmas.

Par ietekmīgākām sabiedriskām organizācijām drīz kļuva Latvijas Nacionālās neatkarības kustība un Tautas fronte. Padomju iekārtai un komunisma idejām uzticīgie cilvēki, galvenokārt cittaunieši un komunistiskās partijas darbinieki, pretstatā Tautas fronteī izveidoja “Internacionālo fronti”.

1990. gada 18. martā notika Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanas. Pirmo reizi tajās varēja iesniegt nevis vienu vienīgo, bet vairākus deputātu kandidātu sarakstus. Vēlēšanās pārliecinošu uzvaru guva LTF atbalstītie kandidāti. 4. maijā jaunievēlētā Augstākā Padome pieņēma likumu par Latvijas neatkarības atjaunošanu, paredzot šim procesam pārejas periodu, kamēr tiek izstrādāti atbilstoši likumi un sarunu ceļā nokārtotas attiecības ar PSRS.

Savukārt LKP kopā ar “Interfronti” centās nepieļaut Latvijas virzību uz neatkarību. Šo pretspēku rīcībā bija labi bruņotas speciālu uzdevumu vienības (OMON), kas veica dažādas

diversijas un terora aktus. 1991. gada 12.—13. janvārī padomju karaspēka vienības kopīgi ar Lietuvas komunistisko partiju vadītājiem ieņēma Viļņas televīzijas centru. Sadursmē gāja bojā vairāki cilvēki, simtiem tika ievainoti. Lietuvas notikumi satrauca arī Latvijas iedzīvotājus. Tauta devās uz Rīgu, lai aizstāvētu savu valdību, aizsargātu svarīgākās valsts iestādes. 20. janvāra vakarā OMON vienība izšķīrās par uzbrukumu Latvijas Iekšlietu ministrijas ēkai un to ieņēma. Sadursmē krita vairāki milicijas darbinieki un kāds pusaudzis, kinooperatori Andris Slapiņš un Gvido Zvaigzne. Latvijas valdība, kā arī tautas vadoņi tomēr spēja savaldīties un nepieļāva uz šo varmācību atbildēt ar varmācību. LKP provokācija, kas tika veikta, lai armija gūtu tiesības iejaukties, neizdevās.

1991. gada 19. augustā jau Maskavā notika valsts apvērsuma mēģinājums. PSRS prezidents M. Gorbačovs uz laiku tika izolēts no sabiedrības, un sazvērēstības dalībnieki paziņoja par valsts varas pārņemšanu. Krievu tauta tomēr nevēlējās sociālistiskās sistēmas atjaunošanu. Sazvērniekiem stājās pretī Maskavas iedzīvotāji ar Krievijas republikas vadītāju Borisu Jeļcinu priekšgalā, tautai pievienojās arī dažas karaspēka daļas. Valsts apvērsums neizdevās. M. Gorbačovs atgriezās Maskavā, bet Padomju Savienība vairs nebija glābjama, — ne atjaunojot veco sistēmu, ne arī veidojot jaunu kārtību. 1991. gada decembrī PSRS beidza pastāvēt.

Valsts apvērsuma laikā Latvijas Republikas Augstākā Padome nolēma pieņemt likumu par valsts neatkarības pilnīgu atjaunošanu, atsakoties no paredzētā pārejas perioda. Tas notika 1991. gada 21. augustā. Nākamajā dienā valsts apvērsuma mēģinājums Maskavā tika likvidēts un arī Rīgā padomju karaspēks atstāja ieņemtās valsts iestādes. Komunistiskajai partijai nebija izdevies apturēt Latvijas tautas cīņu par neatkarības atjaunošanu.

Jau 23. augustā Latvijas neatkarību atzina Islandes valdība, 24. augustā — Krievija un Dānija, tām sekoja pārējās pasaules valstis. 6. septembrī arī PSRS Valsts Padome bija spiesta atzīt Baltijas tautu neatkarību. 1991. gada 17. septembrī Latvija, Lietuva un Igaunija tika uzņemtas Apvienoto Nāciju Organizācijā kā pilntiesīgas brīvo tautu saimes locekles.

JAUTĀJUMI UN UZDEVUMI

1. Kādi ekonomiskie un sabiedriski politiskie faktori veicināja “pārbūves” uzsākšanu Padomju Savienībā?
2. Raksturojiet būtiskākās izmaiņas Latvijas saimnieciskajā un sabiedriski politiskajā dzīvē laika posmā no 1965. līdz 1985. gadam! Miniet kādus piemērus par šī laika posma norisēm jūsu apkaimē!
3. Kur izpaudās PSKP un Padomju Savienības valsts vadītāju vārdu un darbu nesakritība:
 - a) iekšpolitikā,
 - b) ārpolitikā,
 - c) ekonomisko jautājumu risināšanā,
 - d) nacionālajā politikā!
4. Kas, pēc jūsu domām, bija galvenie faktori PSRS sabrukumā:
 - a) marksistiski leņiniskās “zinātniskā” komunisma idejas,
 - b) M. Gorbačova personiskās kļūdas,
 - c) PSRS impēriskā ārpolitika un iekšpolitika,
 - d) centralizētā administratīvi komandējošā valsts pārvaldes sistēma,
 - e) Rietumvalstu izlūkdienestu darbība,
 - f) padomju dzīvesveids,
 - g) tautu dabiskā tieksme pēc patstāvības un brīvības,
 - h) kādi citi faktori.Pamatojiet savu atbildi!
5. Kādā veidā emigrācijas latvieši spēja ietekmēt pasaules sabiedrisko domu Latvijas neatkarības idejai labvēlīgā virzienā?
6. Raksturojiet nacionālkomunistu darbību Latvijā 50. gados!
7. Uz kādiem principiem grupa “Helsinki-86” balstīja savu darbību?
8. Kādi VAK pasākumi tika veikti latviskas vides saglabāšanā, ekoloģiskā stāvokļa uzlabošanā?
9. Pamatojiet domu, kāpēc par latviešu tautas trešās atmodas sākumu var uzskatīt 1988. gada 1.—2. jūniju! Kādēļ šī laika norises dēvē par trešo atmodu?
10. Daži vēsturnieki ir izteikuši viedokli, ka 1988. gadā bija nevis trešās, bet ceturtās atmodas gads. Kad varētu būt norisējusi otrā un trešā tautas atmoda? Kurus nozīmīgus

laika posmus Latvijas vēsturē varētu uzskatīt par atmodas laikmetiem? Izsakiet savas domas!

11. Salīdziniet 1917.—1919. gada vēsturiskās norises ar 1988.—1991. gada notikumiem! Kādas paralēles vai analogijas jūs varat saskatīt?

STĀSTA VĒSTURES AVOTI

FRAGMENTI NO LATVIJAS PADOMJU SOCIĀLISTISKĀS

REPUBLIKAS AUGSTĀKĀS PADOMES 1990. GADA 4. MAIJA

DEKLARĀCIJAS PAR LATVIJAS REPUBLIKAS NEATKARĪBAS

ATJAUNOŠANU.

.. ievērojot Latvijas iedzīvotāju gribu, kas nepārprotami izpausta, ievēlot vairākumā tos deputātus, kuri savā priekšvēlēšanu programmā izteikuši apņēmību atjaunot Latvijas Republikas valstisko neatkarību, nostājoties uz brīvas, demokrātiskas un neatkarīgas Latvijas Republikas “de facto” atjaunošanas ceļa,

Latvijas PSR Augstākā Padome nolemj:

1. Atzīt starptautisko tiesību pamatprincipu prioritāti pār valsts tiesību normām, uzskatīt par prettiesisku PSRS un Vācijas 1939. gada 23. augusta vienošanos un no tās izrietošo 1940. gada 17. jūnija Latvijas Republikas suverēnās valsts varas likvidēšanu PSRS militārās agresijas rezultātā.
2. Pasludināt par spēkā neesošu kopš pieņemšanas brīža Latvijas Saeimas 1940. gada 21. jūlijā pieņemto deklarāciju “Par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā”.
3. Atjaunot Satversmes sapulces 1922. gada 15. februārī pieņemtās Latvijas Republikas Satversmes darbību visā Latvijas teritorijā.
Latvijas valsts oficiālais nosaukums ir LATVIJAS REPUBLIKA, saīsināti — LATVIJA.
4. Līdz Satversmes jaunās redakcijas pieņemšanai apturēt Latvijas Republikas Satversmi, izņemot tos pantus, kuri nosaka Latvijas valsts konstitucionāli tiesisko pamatu

un kuri saskaņā ar Satversmes 77. pantu ir grozāmi tikai ar tautas nobalsošanu, proti:

1. pants — Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika;
2. pants — Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai;

3. pants — Latvijas valsts teritoriju starptautiskos līgumos noteiktās robežās sastāda Vidzeme, Latgale, Kurzeme un Zemgale;

6. pants — Saeimu ievēlē vispārīgās, vienlīdzīgās, tiesās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās.

Satversmes 6. pants piemērojams, atjaunojoties tām neatkarīgās Latvijas Republikas valsts varas un pārvaldes struktūrām, kuras garantē brīvu vēlēšanu norisi.

5. Noteikt Latvijas Republikas valsts varas "de facto" atjaunošanai pārejas periodu, kurš beidzas ar Latvijas Republikas Saeimas sasaukšanu. Pārejas periodā augstāko valsts varu Latvijā realizē Latvijas Republikas Augstākā Padome. ..

9. Latvijas Republikas attiecības ar PSRS veidot saskaņā ar joprojām spēkā esošo 1920. gada 11. augusta miera līgumu starp Latviju un Krieviju, kurā uz mūžīgiem laikiem ir atzīta Latvijas valsts neatkarība.

Sarunām ar PSRS izveidot valdības komisiju.

Deklarācija stājas spēkā kopš pieņemšanas brīža.

Latvijas PSR Augstākās Padomes
priekšsēdētājs *A. Gorbunovs*

Latvijas PSR Augstākās Padomes
sekretārs *I. Daudišs*

FRAGMENTS NO LATVIJAS PSR DARBA KOLEKTĪVU

APVIENOTĀS PADOMES UZSAUKUMA LATVIEŠU

DARBA TAUTAI 1990. GADA 21. APRĪLĪ

Latvijas Tautas frontes lideri, spekulējami ar latviešu tautas svētākajām jūtām, grūž Latvijas tautu bezdibenī.

Apmēram 110 deputāti no 170 republikas Augstākajā Padomē ievēlētajiem balstās uz LTF platformas vai arī

atbalsta to. Šis skaits var kļūt vēl lielāks, ja nākamajā vēlēšanu posmā daļa vēlētāju būs tikpat pasīvi kā iepriekš. Kas notiks tad?

Notikumi Lietuvā brīdina, ka iespējama buržuāziskas republikas reāla atdzimšana. Bet tas nozīmē, ka atdzims privātipašums uz zemi, uz fabrikām un rūpnīcām, uz mājām. Atgriezīsies kungi un kalpi, kas strādās kungu labā. Un tas nozīmē, ka darba tautas dzīves apstākļi pasliktināsies, ka draudēs bezdarbs. Cietīs arī latviešu tauta, kuras vārdā tas viss šodien tiek sludināts.

(*Īvāns D.*, Gadījuma karakalps. — R., 1995. — 268. lpp.)

PSRS VADĪBAS PAZIŅOJUMS

Maskava. 19. augustā (TASS).

Sakarā ar to, ka veselības stāvokļa dēļ Mihails Gorbačovs nespēj pildīt PSRS prezidenta pienākumus, un saskaņā ar PSRS konstitūcijas 127. panta 7. punktu PSRS prezidenta pienākumus sāk pildīt PSRS viceprezidents Gena-dijs Janajevs.

Lai pārvarētu dziļo un vispusīgo krīzi, politisko, starp-nacionālo un pilsonisko konfrontāciju, haosu un anarhiju, kas apdraud Padomju Savienības pilsoņu dzīvības un drošību un mūsu tēvzemes suverenitāti, teritoriālo integritāti, brīvību un neatkarību; ņemot vērā rezultātus, ko devis visas tautas referendums par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības saglabāšanu; ievērojot mūsu dzimtenes tautu un visu padomju cilvēku vitāli svarīgās intereses,

PAZIŅOJAM:

1. Saskaņā ar PSRS konstitūcijas 127. panta 3. punktu un PSRS likuma "Par ārkārtējā stāvokļa tiesisko režīmu"
2. pantu un ievērojot plašu iedzīvotāju slāņu prasības par nepieciešamību veikt visradikālākos pasākumus; lai nepieļautu vispār nacionālu katastrofu un nodrošinātu likumību un kārtību, noteikt ārkārtējo stāvokli atsevišķos PSRS reģionos uz 6 mēnešiem. Ārkārtējais stāvoklis tiek

ieviests 1991. gada 19. augustā pulksten 4.00 pēc Maskavas laika.

2. Noteikt, ka visā PSRS teritorijā konsekventi jāievēro PSRS konstitūcija un PSRS likumi.

3. Lai pārvaldītu valsti un efektīvi realizētu ārkārtējā stāvokļa režīmu, izveidot PSRS Valsts ārkārtējā stāvokļa komiteju šādā sastāvā: O. Baklanovs — PSRS Aizsardzības padomes priekšsēdētāja pirmais vietnieks, V. Krjučkovs — PSRS VDK priekšsēdētājs, V. Pavlovs — PSRS premjerministrs, B. Pugo — PSRS iekšlietu ministrs, V. Starodubcevs — PSRS Zemnieku savienības priekšsēdētājs, A. Tizjakovs — PSRS Valsts uzņēmumu un rūpniecības, celtniecības, transporta un sakaru objektu asociācijas prezidents, D. Jazovs — PSRS aizsardzības ministrs, G. Janajevs — PSRS prezidenta vietas izpildītājs.

4. Noteikt, ka PSRS Valsts ārkārtējā stāvokļa komitejas lēmumi obligāti jāpilda visiem varas un pārvaldes orgāniem, amatpersonām un pilsoņiem visā PSRS teritorijā.

*G. Janajevs
V. Pavlovs
O. Baklanovs*

(Neatkarīgā Čīna. — 1991. gada 20. augusts. — Nr. 106 (182).)

LATVIJAS REPUBLIKAS AUGSTĀKĀS PADOMES PREZIDIJA UN MINISTRU PADOMES PAZIŅOJUMS

Rīgā, 1991. gada 19. augustā

Naktī no 1991. gada 18. uz 19. augustu PSRS ir noticis valsts apvērsums. PSRS prezidents M. Gorbačovs ir atstādināts no amata, varu pārņēmusi nekonstitucionāli izveidota Ārkārtējā stāvokļa valsts komiteja, tiek izsludināts ārkārtējais stāvoklis.

Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijs un Ministru Padome paziņo, ka uzskata Ārkārtējā valsts stāvokļa komiteju par nelikumīgu veidojumu, kuram nav nekādu varas pilnvaru Latvijas Republikas teritorijā.

Ārkārtējā stāvokļa noteikšana Latvijas Republikas teritorijā saskaņā ar likumu ir iespējama tikai ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes vai tās Prezidija piekrišanu. Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijs uzskata, ka situācija Latvijā ir pilnīgi mierīga un nav nekāda pamata ārkārtēja stāvokļa izsludināšanai.

Latvijas Republikas Augstākā Padome, Ministru Padome un pašvaldības kontrolē situāciju republikā un ir gatavas turpināt savu darbību demokrātijas un likumības apstākļos. Ja kādi ārēji spēki traucēs tām to darīt un mēģinās nodot varu jebkādiem nelikumīgiem formējumiem, Augstākā Padome un Ministru Padome aicina Latvijas iedzīvotājus saglabāt mieru un sabiedrisko kārtību, nesadarbojoties ne ar kādiem nelikumīgiem varas veidojumiem, iesaistīties nevardarbīgas pilsoniskās nepakļaušanās kampaņā un prasīt likumīgās varas — Tautas deputātu padomju un to izpildinstitūciju — darbības atjaunošanu.

Vienīgais likumīgās varas avots Latvijā ir pati Latvijas tauta.

Latvijas Republikas Augstākās Padomes
priekšsēdētājs *A. Gorbunovs*
Latvijas Republikas Ministru Padomes
priekšsēdētājs *I. Godmanis*

(Neatkarīgā Cīņa. — 1991. gada 20. augusts. — Nr. 106 (182).)

LATVIJAS REPUBLIKAS KONSTITUCIONĀLAIS LIKUMS PAR LATVIJAS REPUBLIKAS VALSTISKO STATUSU

1991. gada 21. augustā

Apzinoties savu atbildību tautas priekšā, ņemot vērā 1990. gada 4. maija Deklarāciju "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu", 1991. gada 3. marta Vislatvijas tautas aptaujas rezultātus un to, ka 1991. gada 19. augustā PSRS valsts apvērsuma rezultātā ir beigušas pastāvēt PSRS konstitucionālās valsts varas un pārvaldes institūcijas un nav iespējams realizēt 1990. gada 4. maija Deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības

atjaunošanu" 9. p. par valstiskās neatkarības atjaunošanu sarunu ceļā,

Latvijas Republikas Augstākā Padome nolēmj:

1. Noteikt, ka Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika, kurā Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai un kuras starptautiski tiesisko statusu nosaka Latvijas Republikas 1922. gada 15. februāra Satversme.

2. Atzīt par spēku zaudējušu 1990. gada 4. maija Deklarācijas "Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu" 5. p., kas noteica pārejas periodu Latvijas Republikas valsts varas atjaunošanai *de facto*.

3. Līdz okupācijas un aneksijas likvidēšanai un Saeimas sasaukšanai augstāko valsts varu Latvijas Republikā pilnībā realizē Latvijas Republikas Augstākā Padome. Latvijas Republikas teritorijā ir spēkā tikai tās augstāko valsts varas un pārvaldes institūciju likumi un lēmumi.

4. Konstitucionālais likums stājas spēkā līdz ar tā pieņemšanas brīdi.

Latvijas Republikas Augstākās Padomes
priekšsēdētājs *A. Gorbunovs*

Latvijas Republikas Augstākās Padomes
sekretārs *I. Daudišs*

IETEICAMĀ PAPILDLITERĀTŪRA

1. *Andersons E., Silinš L.* Latvijas Centrālā padome — LCP: Latviešu nacionālā pretestības kustība, 1943—1945. — Rīga, 1995.
2. *Ābolinš J.* Biju biedrs, tagad kungs. — Rīga, 1992.
3. *Andersons I.* Gaitu sākums: Latviešu strēlnieki Rīgas frontē (1915—1917). — Rīga, 1991.
4. *Berklaivs E.* Zināt un neaizmirst. — Rīga, 1997.
5. *Bērziņš V.* Latviešu strēlnieki — drāma un traģēdija. — Rīga, 1995.
6. *Brigadere A.* Kvēlošā lokā. — Rīga, 1991.
7. *Čaks A.* Mūžības skartie. Kop. raksti, 2.sēj. — Rīga, 1992.
8. *Dunsdorfs E.* Kārļa Ulmaņa dzīve. — Rīga, 1992.
9. *Dziļums A.* Celmenieki. — Rīga, 1992.
10. *Eglītis A.* Piecas dienas. — Rīga, 1992.
11. *Gabris R.* Latvju virsnieks Nr. 35473. — Rīga, 1990.
12. *Gordons F.* Latvieši un žīdi: Spilēs starp Vāciju un Krieviju. — Stokholma, 1994.
13. *Gore I., Stranga A.* Latvija: Neatkarības mijkrēslis. Okupācija. 1939.g. sept. — 1940.g. jūn. — Rīga, 1992.
14. *Grīns A.* Dvēseļu putenis. — Rīga, 1989.
15. *Gulbis A.* Zigfrīds Anna Meierovics. — Rīga, 1993.
16. *Jaunsudrabiņš J.* Jaunsaimnieks un velns. Kop. raksti, VII sēj. — Rīga, 1982.
17. Kad lielgabali dziedāja ligo Atmiņu un rakstu krājums par Cēsu kaujām 1919.g. — Cēsis, 1994.
18. *Lācis J.* Mūža meža maldi. Romāns no latviešu izceļotāju dzīves Brazīlijā. — Rīga, 1972.
19. *Lāms J.* Kāvu blāzmā. — Rīga, 1989.
20. Latvija citu valstu saimē. — Rīga, 1990.
21. *Liepa A.* Lietuvēnu laiks. — Rīga, 1993.
22. *Mednis E.* Pulkvedis Briedis. — Rīga, 1993.

23. *Memenis A.* Karavīri bēdājās: Stāsts par latvju tautas līdzdalību II pasaules karā. — Rīga, 1993.
24. *Niedra A.* Tauts nodevēja atmiņas: Andrieva Niedras piedzīvojumi cīņā pret lielnieciskumu. — Rīga, 1998.
25. No zobena saule lēca: Atmiņu un dokumentu krājums par Cēsu strēlnieku rotu 1919. gadā. — Cēsis, 1994.
26. *Paeglis A.* "Pērkonkrusts" pār Latviju (1932—1944). — Rīga, 1994.
27. *Pelēcis A.* Ar melno vēju. — Rīga, 1991.
28. Pretstatu cīņa: Latvija 1917. — 1950.g. Rakstu krājums. — Rīga, 1990.
29. *Radziņš P.* Latvijas atbrīvošanas karš. — Rīga, 1990.
30. *Rainis.* Daugava. Kop. raksti, XII sēj. — Rīga, 1981.
31. *Reinbergs J.* Trīs šāvienī... I un II grāmata. — Rīga, 1992.
32. *Rozītis P.* Cepelis. Kop. raksti, III sēj. — Rīga, 1961.
33. *Rozītis P.* Valmieras puikas. Kop. raksti, IV sēj. — Rīga, 1961.
34. *Sēlis R.* Burši un zeļļi. — Rīga, 1975.
35. *Sēlis R.* Tanī bargā dienā: 1905. g. revolūcijas romāns. — Rīga, 1980.
36. *Seskis J.* Latvijas valsts izcelšanās pasaules kara notikumu norisē: Atmiņas un apcere. (1914.—1921.). — Rīga, 1991.
37. *Silkalns E.* Latvieši trimdā: Māc. viela Latvijas pamatskolām. — Rīga, 1996.
38. *Skalbe K.* Mazās piezīmes. — Rīga, 1990.
39. *Skujina R.* Vējš svaida kaijas. — Rīga, 1994.
40. *Strods H.* Zem melnbrūnā zobena: Vācijas politika Latvijā, 1939 — 1945: Skolai un izziņai. — Rīga, 1994.
41. *Šilde Ā.* Pasaules revolūcijas vārdā. — Rīga, 1993.
42. *Šķinkis A.* Kurzemes cietoksnis. — Rīga, 1997.
43. *Treiguts-Tāle E.* Latvieši, karš ir sācies! Atmiņas par liktenīgajiem gadiem. — Rīga, 1996.
44. Uz ežiņas galvu liku... Traģiskās partizānu cīņas Latvijas mežos pēckara gados. I un II atmiņu krājumi. — Rīga, 1993—1995.
45. *Vācietis J.* Latviešu strēlnieku vēsturiskā nozīme. — Rīga, 1989.
46. *Vētra M.* Rīga toreiz... — Rīga, 1994.
47. Via dolorosa. I—IV atmiņu krājumi. — Rīga, 1990—1995.
48. *Vulfsons M.* Kārtis uz galda! — Rīga, 1997.
49. *Zihmanis M.* Latvieši Hamburgas Svētā Jurģa pili. Kādas koncentrācijas nometnes ārkomandas hronika. — Toronto, 1989.
50. *Žigurs A.* Latviešu gaisa spēku izpalīgs. — Rīga, 1997.

SATURS

VII nodaļa. Latvija okupācijas jūgā	5
1. Molotova—Ribentropa pakts — pamats Otrā pasaules kara sākumam	5
2. Latvijas okupācija	9
3. 1940. gada jūnijs—jūlijs	15
4. Baltvācu aizbraukšana no Latvijas	25
5. Politiskās un saimnieciskās norises 1940./41. gadā	28
6. Baigais gads	33
7. Vienu okupāciju nomaina otra	38
8. Staļiniskā terora vietā — hitleriskais terors	46
9. Latviešu karavīri zem Vācijas karoga, bet par Latviju	49
10. Latviešu karavīri padomju bruņotajos spēkos	62
11. Nacionālā pretestība vācu okupācijas varai	69
12. Padomju partizānu darbība Latvijā	77
13. Pēdējais cēliens	81
Kopsavilkums	86
Jautājumi un uzdevumi	89
Stāsta vēstures avoti	90
 VIII nodaļa. Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika — viena no Padomju impērijas kolonijām	 97
1. Padomju režīma atjaunošanās Latvijā	97
2. Tautas pretestība padomju varai	106
3. Latvijas lauksaimniecības sagrāve	112
4. Sociālisma celtniecība Latvijā — kolonizācija un pārkrievošana	119
5. Latvijas tautsaimniecība sociālisma celtniecības gados ..	130
Kopsavilkums	143
Jautājumi un uzdevumi	145
Stāsta vēstures avoti	146

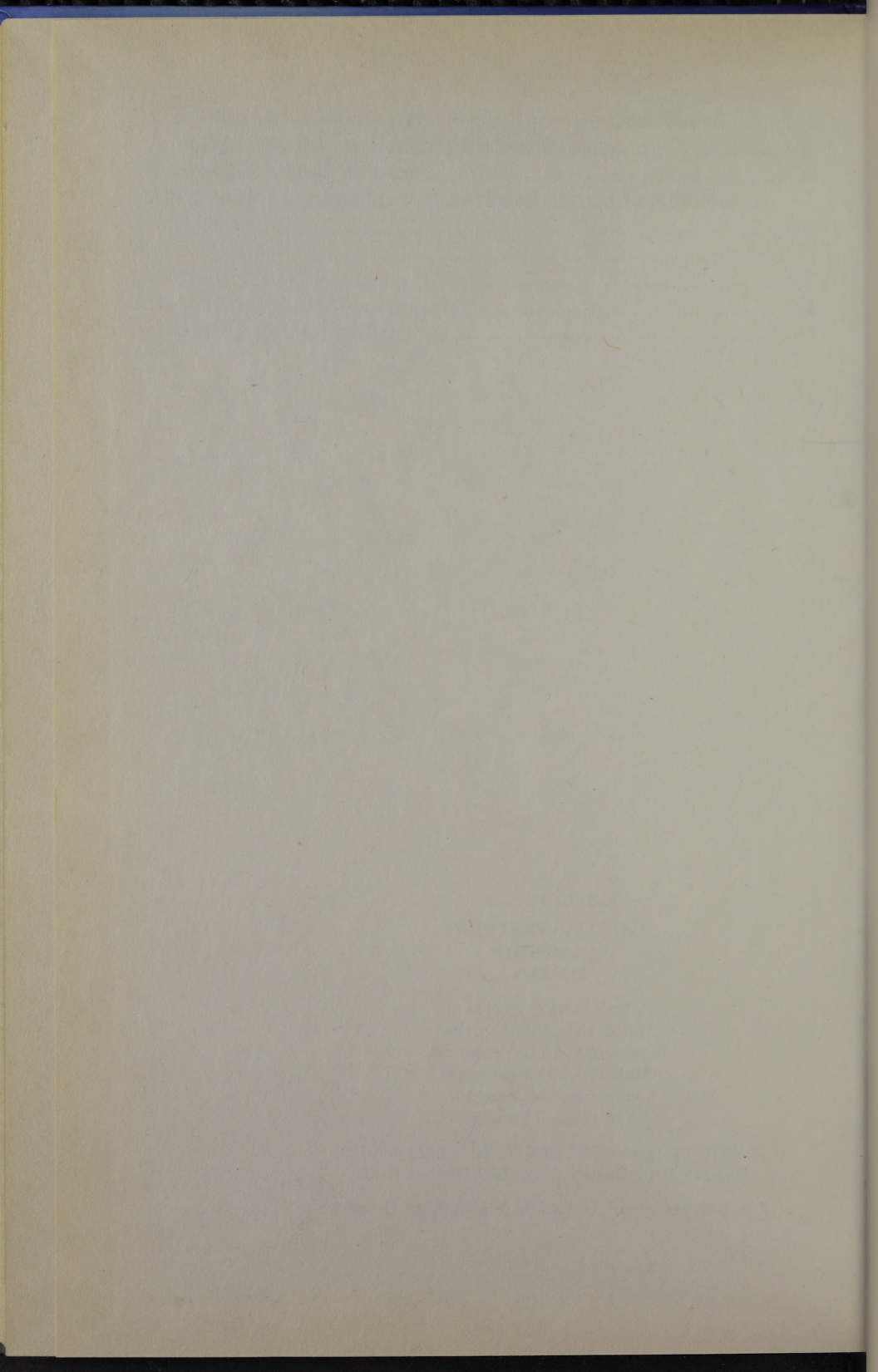
IX nodaļa. Latvija atgūst zaudēto neatkarību	153
1. Pārkārtošanās un jaunā domāšana Padomju Savienībā	153
2. Latvieši brīvajā pasaulē	159
3. Trešā tautas atmoda. Neatkarīgās Latvijas Republikas atjaunošana	163
Kopsavilkums	177
Jautājumi un uzdevumi	180
Stāsta vēstures avoti	181
Ieteicamā papildliteratūra	187

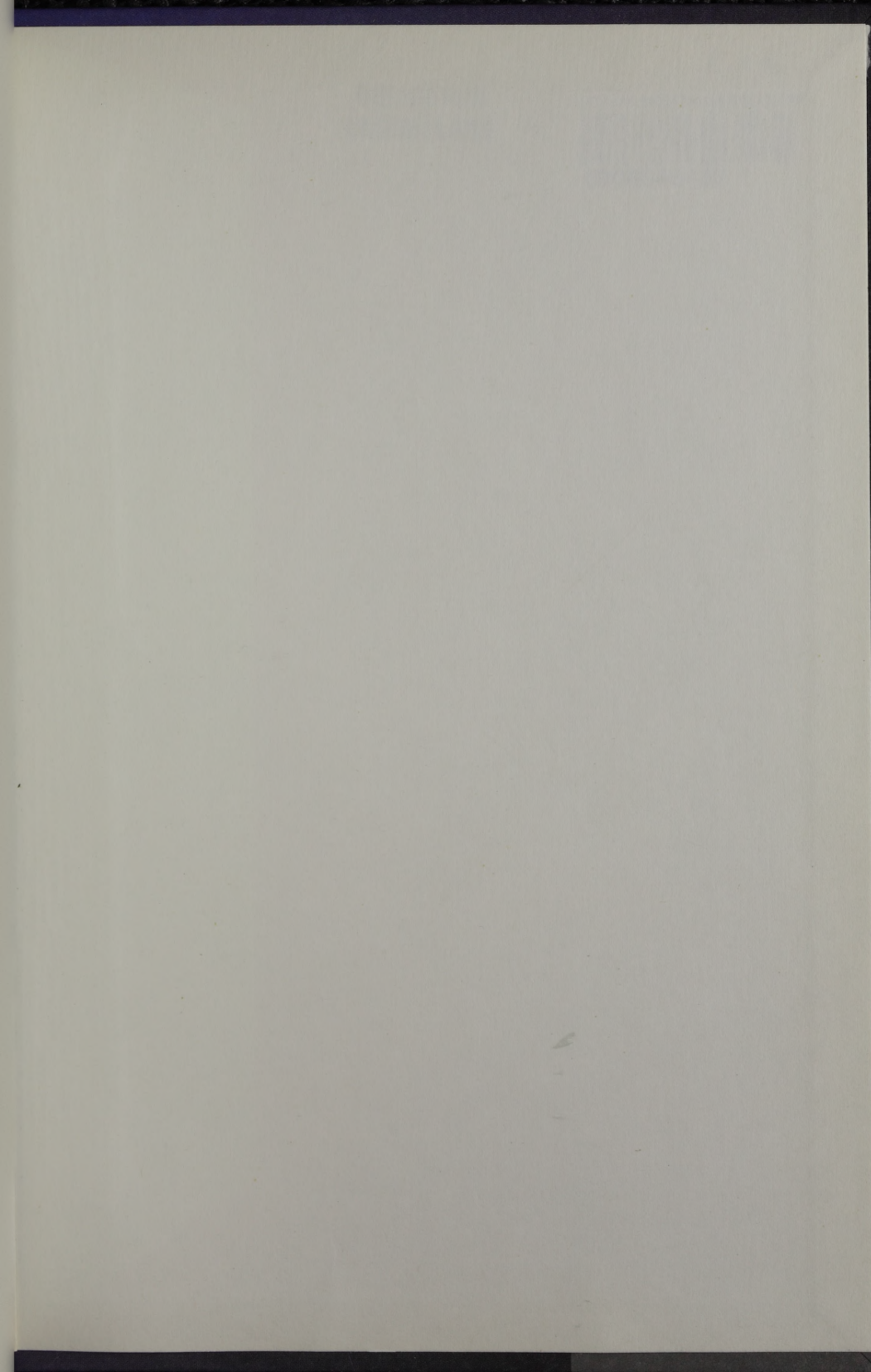
Indulis Kēniņš
LATVIJAS VĒSTURE
20. GADSIMTS
2. DAĻA

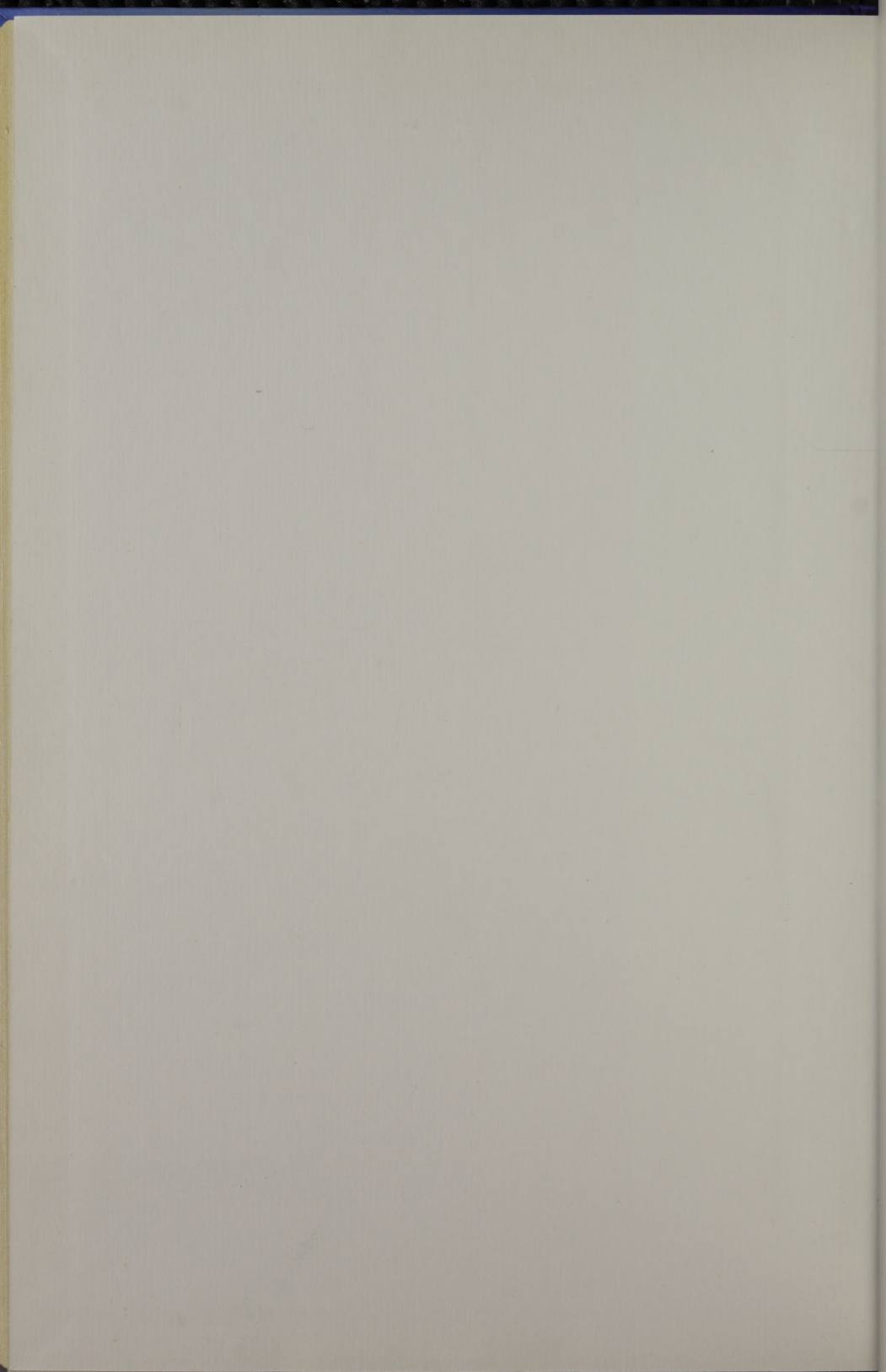
Redaktors A. Paegle
Māksl. redaktors A. Aleks
Tehn. redaktore L. Vasiļevska
Maketētāja D. Polkmane
Korektore M. Banga
Vāku zīm. J. Pansovs

Apgāds "Zvaigzne ABC", SIA, K. Valdemāra ielā 105,
Rīgā, LV-1013. Reģistr. nr. 2-1060. Red. nr. S-131.

R/a "Latvijas karte", O. Vācieša ielā 43, Rīgā, LV-1004.

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLARS**

Ls 1.90

LATVIJAS NACIŅĀLA BIBLIOTEKA

0304046463

98-4
L 3 II

Vēstures mācību grāmatu autors

Indulis Kēniņš

strādā par skolotāju Valdemārpils vidusskolā.

Katra autora sarakstīto grāmatu nodaļa
vispirms tiek pārbaudīta praksē
mācību stundās lekciju, pārrunu un diskusiju veidā
un tikai pēc tam, kad skolotājs pārliecinājies,
ka viņa doma tiek uztverta un izprasta,
tā tiek iekļauta manuskriptā.

Autoram ir arī savs vaļasprieks – metālkalšana

(Valdemārpils pilsētas ģerbonis
un skolas nosaukums).

ISBN 9984-04-945-0

ZVAIGZNE ABC